

91342
KOLOZSVÁR
1872 és 1940

S Z E G E D
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

IV. ÉVF.

1.—6. SZÁM

1944. JAN.—JÜN.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

<i>Mészöly Gedeon</i> : Szanktól Arany Jánosig avagy mi az az ethnographiai hitel? — — — — —	1
<i>Csefkó Gyula</i> : Nem hajt a tatár! — — — — —	21
<i>Mészöly Gedeon</i> : Székesfehérvár nevééről meg a szík szó eredetéről — — — — —	25
<i>Sztripszky Hiador</i> : A bajka-juhról meg a cigány-rajkóról	37
<i>Nyíri Antal</i> : Szennyes — — — — —	41
<i>Bárdos Rezső</i> : Szentesi tájszólás (folytatás) — — — — —	45
<i>Mátyási József</i> : Frankfurti utazásom (Mészöly G. jegyzeteivel). — — — — —	48
<i>Mészöly Gedeon</i> : Adalékok a káromkodásnak és büntetésének történetéhez — — — — —	87

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 10 P.
 Szerkesztőség és kiadóhivatal:
 Kolozsvár, Farkas-u. 5.
 Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung,

Bezugspreis auf ein Jahr 10 P.
 Schriftleitung: Kolozsvár
 (Klausenburg), Farkas-Gasse 5.
 (Ungarn).
 Postsparkassenchekkonto:
 Nr. 72.277.

1805. 4. évf.

1/2. sz.

Szanktól Arany Jánosig avagy mi az az ethnographiai hitel?

Mit nevez a kiskunsági ember *sivány*-nak? A futóhomokot, futóhomok buckáját. Amilyenre ráillenek Aranynak ezek a szavai:

Csak, mintha pajzán szélfiai szeszélye
Egykor magát mulatta volna véle,

Midőn a porba' játszván, mint szokott,
Fővényből a pusztán csibét rakott.

(A Tetétleni halmon)

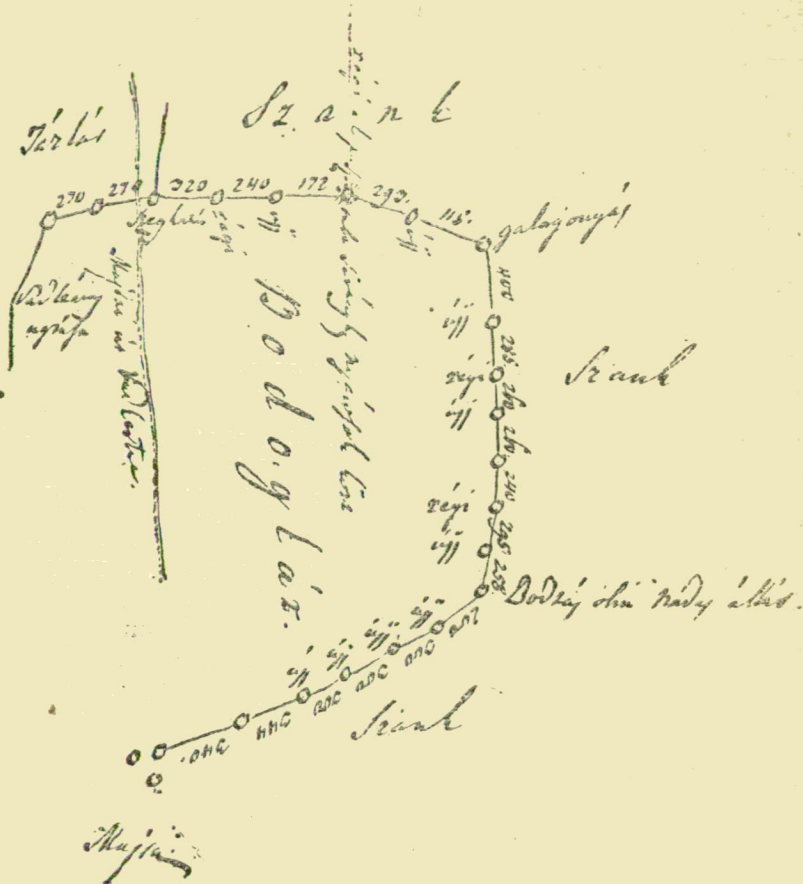
Ilyenekből bizony nem igen válik „százados nagy emlék“, akkor sem, ha annak szánják. Szánták pedig olykor emléknek is: határjelnek, az alföldi téreken; mert jó a homokdomb is ottan, ahol kőbérc nincs.

Jó addig, ameddig. De a „szélfiai szeszélye“, még jobban a szélnek öregebbje, ahogyan összehordta az efféle határdombot, úgy szét is hordhatta. Ezért van az, nyájas olvasóm, hogy ha meg nézed ezt az 1. számú kiskunsági térképvázlatot, azon a két „Szank“ szó között hosszan tótágast állítva ez az apró betűs jegyzés olvasható az egyik határjelnél: „Régi elpusztult *s i v á n y b a n* nyárosok közt.“ Abban a határmegállapító jegyzőkönyvben is, melyhez ez a térképecske tartozik, ugyanazon szóval esik említés arról az elveszett határjelről: „régi, *s i v á n y* miatt elpusztult határ.“ A „*sivány* miatt“, merthogy azt megbolygatta az idő, s avval elpusztult, odalett az a határjel is, melyet valaha beléerősítettek. Ezért kellett — ama régi jegyzőkönyv szerint — újra megjelölni ott a határt új halom hányásával, két nagy kő belerakásával, nevendék nyárfák odaültetésével.

1805 május 13-án.

Akkor történt az, hogy egy érdemes és becsületes deputatio újra megjelölte végig a határt Halasnak (mármint Kiskunhalasnak) Rodoglári pusztája meg Kunszentmiklósnak Szanki pusztája közt.

Node közlöm én itt egészen arról az actusról a referatutumot, hadd lássék, mik voltak, milyenek voltak a határjelek, milyen veszendők, bizonytalanok, a nagy alföldi legelőkön. Még nevükben is változandók. Azon a kis térképen láthatni (ott jobb kézt

alul), hogy Bodzás már az, ami „olim“ Nádas-állás volt; balról meg az alsó szélen ilyen szép határnevet találunk: *Vadleány-ugrása* — hol van már e mi időnkre az a név? Meg az a mese, mely valamikor arról folydogált a pászortüzek mellett?

*

Az alól írtak alázatossan referálják, hogy ők az alól írott napon és esztendőben azon határoknak megújítások, úgy némely elpusztult és -veszett határoknak is, sőt még ahol kívántatnék, újjaknak is felállítások végett, mellyek Halasi Bodoglári, és Kún-szentmiklósi Szank nevezetű pusztákat megkülömböztetik, a holott is jelen voltak Districtualis Geometra Bedekovits úr és Borot-

vás János Kúnszentmiklós várossa Ordinárius Notariussa: egyes értelemmel a végre 13-a Maji 1805. elmentünk azon határhoz, mely a Szanki és Tázlári Pusztáknak napnyúgot felől lévő szeghatárok, a Bodoglári Halasi Pusztának pedig folyó-határa, mely is fekszik a Majsáról Vadkertre járó út mellett; ezt legelőször is megújítván, innét mentünk napkeletnek a második, egy jó sík lapos földön fekvő határra; innét egyenes lineába tartván, 240 ölnyire közakarattal egy új határt rakattunk; ettől hasonlóan az egyenes directiót megtartván, 172 ölnyire egy régi, sivány miatt végképpen elpusztult határt, amelyben is két jó darab köveket tévén, újra meghányattuk; ezt apró nevendék nyárfákkal körülra-
katván, ezen határtól valamennyire jobb kézre tartván a Galagonyás határnak, minthogy a Galagonyás határ ezen határtól igen nagy távolságra esett, ennek közit is egy új határral, mely is ezen köves határtól 293 ölnyire fekszik, megkülömböztettük; a Galagonyástól aláfelé a Bodzás vagy Nádas határnak fordulván, ettől 400 ölnyire egy új határt hanyattunk; ettől egyenes mérésben megindulván, egy régi határt, mely ettől 285 öltre fekszik, elérünk; ettől viszont egyenes lineába aláfelé mérvén, 280 öltre, ettől viszont 260 öltre két új határokat hanyattunk; ezen utolsótól egy régi fen-álló határ csak 240 ölekre lévén, viszont ettől egyenes lineába a most Bodzás-halomnak olim Nádas-állásnak tartván, e között is ezen előbbenitől 295 ölekre, a Bodzás határtól pedig 258 öltre egy új határt felállítottunk: a Bodzás határtól méréssel egyenes ductusba azon régi határnak, mely a Félegyházi út mellett fekszik, tartván, mely ide 1100 ölekre fekszik, ezen hosszas distantiát három új határok felállításával megkülömböztettük. A Bodzástól az első vagyon 200 ölnyire, ettől a második 300-ra, a harmadik is ettől 300-ra. Hasonlóan azon régi Félegyházi út mellett fekvő határ is ezen utolsótól maradt 300 Bétsi ölekre. Ezen határtól a Hármás határnak*), ahol vagyon a Szanki szeg-határ, a Majsai határ és a Bodoglári folyó-határ, mely ettől 684 ölekre fekszik, ezen két határ között, mely ettől 340 ölekre, a Félegyházi út mellett fekvőtől 344 ölekre fekszik, egy új határt erigáltattunk. Ekképpen ezen két puszták különböztető 19 határjait egyes akarattal megújítottattuk. Mely dolognak valóságáról kiadtuk ezen bizonyító írásunkat nevünk aláírása alatt, K. Halas d. 15. Maji 1805. Kotsi Mihály mp. Senator és Deputátus. Bessenyer Gergely mp. Senator és Deput. Péter László mp. Senator és Perceptor. Gózon Mihály mp. Kis-Tanács-béli.

Az eredeti Relatioval meg-egyeztetve kiadta Halason 13-a Aug. 1810. Gózon László mp. V. Notar. (Pecsét, rajta körirat: SIGIL : PRIV : OPPIDI : HALAS ; 1755 ;)

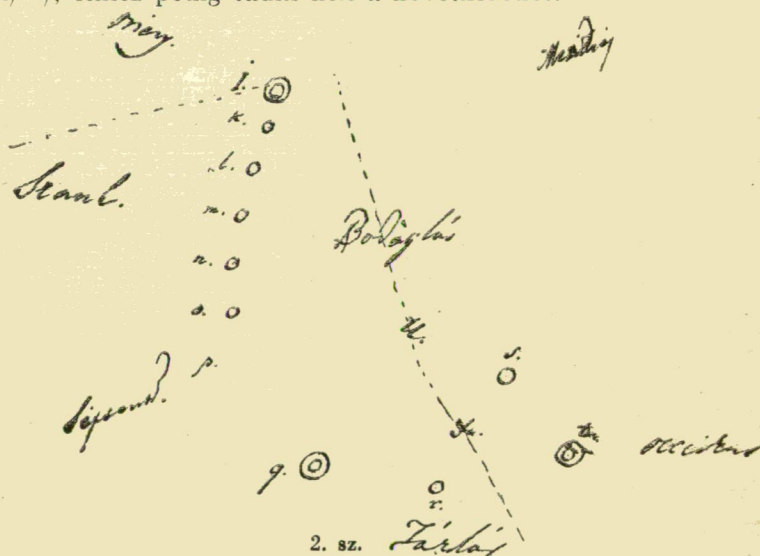
*

*) Ezt a hármás határt a mellékelt térképen, ott alul, a határjelek láncolatának végén, három kis karika jelzi.

Már a tárgyalt eseménynél fél évszázaddal régebben is volt valami határvillongás Kunszentmiklós és Halas közt Szank és Bodoglár felől. Akkor, 1746 szept. 7-én, 8-án és 9-én, tanukat is hallgattak ki a határ ügye felől. Akkor még — amint a már imént közölt jegyzőkönyvből is láttuk — még ritkábban állottak Szank és Bodoglár közt a határjelek, hiszen 1805-ben kilenc új határt is kellett hányatni; nem is lehetett csupán azokból a jelekből igazságot tenni, hanem szükség volt jó tanukra is.

Az ebbéli vallomásokról szóló jegyzőkönyvben is megvan az 1805-ben újra említett Bodzás-állás határmegjelölés, de ennek a dombnak még az a neve is megvan itt 1746-ban, hogy „Szél-szakasztotta Homok“ („... seu Bodzás-állás“); a Nádas-állás meg nem a Bodzás-állás régi nevéül említetik, mint 1805-ben, hanem úgy, mint egy más dombnak a neve. Ez is mutatja az akkori alföldi határok könnyen elvéthető voltát s a határmegállapítások nehézségeit.

Az 1746-i jegyzőkönyvben is van egy térkép (ez a 2. számú)**), ehhez pedig tudni kell a következőket:

A rajz magyarázatja szerint — a „delineatio“ „clarificatio“ — ja szerint — a 2. számú térképen ott legfölül az I betűvel és bélélt karikával jelzett hely az „Ártányhalma, Hármashatár itt elmaradván.“ Ez a Hármashatár ugyanaz, mint az 1. számú térkép alsó bal végén látható, három kis karikával jelzett Hármashatár Szank, Bodoglár és Majsa közt. Ugyancsak a 2. számú rajzhoz

***) Mind a két oklevél Kunszentmiklós városának levéltárában, Zsámboki Lajos figyelmeztetett rájuk, a kunszentmiklói gimnázium tudós igazgatója.

magyarázatul olvashatjuk, hogy alul a q betűvel és hellelt kari-kával jelzett pont „Nagy Homok-halom hárm-as-határ, Szankot, Tázlárt és Bodoglárt elválasztja.“ Erről mondja azt egy másik jegyzés, hogy: „... egy nagy homok-halom, hol Szilágyi járása“ (t. i. baromjárása) „Szankba“ (értsd: a szanki területen belül) „és Szanki föld is végeződik.“ A t : „Hegyes-halom, Kötönyt Bodoglártól választja“ — tehát ez már kívül van Szankon. Az r : „Fenyő-kút, Fejér-földi lapossával együtt Bodoglárba.“ Tehát ez a rész is már Bodoglárhoz tartozik, az úgynevezett Fejérföld s vele a Fenyős-kút. Nem afféle kopoja (itató gödör), hanem fenyődeszkás ásott kút meg a környéke. Az x : a „Fejér-földnek extensio-ja“, területe; az u a „Soos út“ — ezek is benne vannak Bodoglárban. A k, l, m, n, o, p , pontokat így kell értenünk: „Bodoglár és Szank között lévő határjelek, melyeknek neveik a Nota alatt találhatnának.“ A „Notandum“ alatt pedig ezek találhatnának: 1. „Oldal-határ.“ (Ez a k .) 2. Szélszakasztotta Homok seu „Bodzás-állás.“ (Ez az l .) 3. „Nádas-állás“ (m). 4. „Lapos-halom“ (n). 5. „... egy laposban lévő régi határ“ (o). 6. „... egy árokforma völgy-be határforma jel“ (p).

Most már lássuk a tanuvallomásokat. (De hogy azokat a térképen is kísérhesd és hogy a két térkép jobban összeilljék szemed előtt, fordítsd meg képeletheben fölülről lefelé az 1. számút.)

Három kérdésre kellett felelni: „1. Vallja meg a Tanu igaz hite szerint: Szank és Bodoglár között minémű igaz régi hányt határokat avagy a két Kún Pusztát egymástól igazán elválasztó jeleket tud lenni? 2. Bizonyítsa meg azonokat tsalhatatlanul ellene-mondhatatlanoknak? 3. Kiket tud e dologban jobb Tanúknak lenni?

Első tanu a kecskeméti Dékány János, körülbelül 78 esztendő, hit alatt ezt vallja az 1. kérdésre: „Tudja Ártányhalmát, hol elmarad Majsa és kezdődik Szank, Bodoglárral conterminálódván; ezek között északi ductusban Oldal-halmot, Nádas-állást, Oldal-határt a Szilágyi járásába“, (t. i. baromjárásban) „azon fellyül egy völgyben lévő határt, azon fellyül egy hegyen végző határt, hol Szanknak és Bodoglárnak ellenébe jön napnyúgotról Tázlári pusztá; tudja ezeket Szank és Bodoglár között választó igaz jeleknek lenni.“ A 2-ra a vallomás: „Közel száz esztendeje, a mikor ezen Fátensnek régi elei Fajszról a Duna mellől kiszármaztanak Ketskemétre, s mindjárt kezdették ezen jelekkel bírni Szankot mint jószágos gazdaemberek; azok után ezen Fátens is gyermekségitől fogva ezen nevezett jelekkel Szankot öregségéig békességessen bírta, ő utánna szállott Szankra Bőde Mihály utánna következtekkel.“ A 3-ra felelet: „Nyúl Gergelyt, mint Bődéknek régi pásztorát tudja e dologban jó tanúnak lenni.“

A Kecskeméti 70 éves Nyúl Gergely vallomása: „Ad 1. Ártányhalmát, hol elmarad Majsa s következik Szank és Bodoglár,

ezután egy szél-szakasztotta homokot, Nádas-állást, napnyugotra hajolva egy laposba lévő kerek halmotskát, fellyebb egy nagy halmot, hol Bodoglár, Szank és Tázlár összemennek. Ad 2. Néhai Bóde Mihály ezen Szanki földre a midőn először szállott ezelőtt circiter 36 esztendőkkel — többel vagy mivel kevesebbel? nem bizonyos benne — e Tanú nevezett Bóde Mihálynak akkor is Gulyású volt, s következők szerint Bóde András is Gulyású s Csikóssúl is szolgált, s Szankot a fellyül nevezett jelekig járatta, s ellenmondás nélkül usuálta, tartván azonokat igaz választó jeleknek s határozásoknak lenni. Ad 3. Nihil.“

A harmadik tanu következik, Bakos István. „Ad 1. Tudja, hogy ezen Ártányhalma Majsa, Bodoglár és Szank között szegelet-határ. Ezen fellyül északra egy domb, Kápolnatelek, Nádas-állás, Szilágyi járásába egy kopoja, azon fellyül napnyugotra egy magos homokdomb neve nélkül, azon fellyül egy fenyőkút, hol Tázlár oldalrul esik napnyugoton. Ezen kútig parancsolta halasi Farkas Gergely nevű gazdája a ménest járattni, mely kútnak lapossán oly járása volt a ménesnek, hogy pásztor nélkül éjtzaka sem ment el a ménes azon laposból. Ezen kúttól délre nézve egy hegyes halom választja Bodoglári földet Kötönyi pusztától. Ezen kút laposával együtt Bodoglári Fehérföldön vagyon, mely Fehérföld a Bodoglári fehér Strázsa-halomról nevezetik; ezeket hallotta, tanulta, tudja és tartotta is Szankot Bodoglártól elválasztó igaz határozott jeleknek lenni. Ad 2. Ez előtt circiter 22 esztendőkkel a nagy Télen és utánna 3 s 4 esztendőkkben is ezen megnevezett jelekig pásztorsága alatt lévő ménessel békességessen járatta, s usuálta Bodoglári földet a magos homok-dombon Bodoglártul Szank elszakasztatván. Ad 3. Gombos Istvánt, halasi Farkasoknak 6 utánna következett Csikóssát tudja e dologban jó Tanúnak lenni.“

A negyedik tanu, Gombos István, 53 esztendő, szabadszállási lakos, így vall: „Ad 1. Első határ Ártányhalma, hol napkeletről Majsai, északról Szanki, napnyugotról Bodoglári földek conterminálódnak, fellyebb Kápolnatelek, mellyet ezelőtt 14 esztendőkkkel Vaska nevű halasi Gazda ezen Fátensnek újj pásztorságával a több Gazdák által ki küldetté, mutatott, hogy Bodogláron Farkas György ménessével a Kápolna-telek szabadon járhat, de azon túl Szank volna, fellyül pedig ezen Kápolna-teleken víz nem léte miatt ménessét nem járattván, semmij határt, sem jelt nem tud, mely Szankot Bodoglártól választani. Ad 3. Nyúl Gergelyt tudja jó Tanúnak lenni.“

Ötödik tanu Virágh Mihály. „Ad 1. Ezen Ártányhalmát tudja Szank, Bodoglár és Majsa között el választó határnak, és ezen fellyül a Nádas-állást. Ad 2. Bizonyítja is magán esett ily dologgal: hogy a Ketskeméti Vármegeye, kinek vezér-hadnagya volt Rabatin nevű, Halasi Város-juhásszát, ugyan halasi Nagy Istvánét, és ötöt is három

nyájbéli Juhászokat, az Ártányhalmán találván, mind hármokat levonatta s emlékezetért megtsapta. — A tsapás után a Fatens napnyugotra, hol Bodoglár fekszik, szaladván, juhász-módra káromkodott s Rabatin Hadnagy ezt felelte: *Köszönd annak, hogy a magad földjére szaladtál, mert majd megtanítanálak! . . .* Itt azonban álljunk meg.

*

Sokan vannak, akik Jókainak táblabíró-világbeli regényalakjait valószínűtleneknek tartják, Eötvös Károly anekdotáit pedig újjából szopottaknak. Pedig nincs igazuk a hitetleneknek.

Eötvös megírta (Utazás a Balaton körül. Emlékezések.), hogy az egykori almádi csárda szelemenfája éppen Veszprém és Zala határvonalára esett, s az ivóban a hosszú asztal egyik felén a pad az egyik vármegyében volt, másik felén a másik pad a másik vármegye földjén. És a veszprémi padon ha ott ültek a veszprémi pandúrok, a zalain meg a Hatlábú Jóska a betyárjaival, akkor a pandúrok nem nyúlhattak hozzá a betyárokhoz.

*

Meglátja az őrmester a duhajokat. (T. i. amaz asztal zalai felén.) Első pillanatra fölismeri, hogy ez a Hatlábú Jóska Sümeg vidékéről. És társai. Híres betyárok. Össze is lövöldöztek már egyszer-másszor a zalai pandúrokkal. No ezek kapóra jöttek.

De hát Zala vármegyében vannak. Oda a pokol fenekébe nem mehet utánuk. Nincs parancsolatja az alispántól. A nélkül pedig nem lehet.

— Adjon Isten!

— Kenteknek is.

A pandur csak tegezi a betyárt, a betyár meg kendezi a pandurt. Mikor így békességben vannak.

Odanyújtja Hatlábú Jóska a vászonkorsót az őrmesternek:

— Igyék egyet, őrmester uram, adom becsülettel, ki lesz fizetve az ára emberséggel

Nagyot kiált az őrmester:

— Az áldóját az öreg apádnak, régen kereslek már benneteket! Ha legény vagy, jere idább egy lépéssel.

De azért csak húz egyet a vászon-korsóból. Tudja azt ő jól, hogy ezt az egy szavát Hatlábú Jóska meg nem fogadja.

Letelepsznek a pandúrok is. De ők már csak a veszprémi padon. A csárdás szó nélkül rakja eléjük a vászon-korsót.

Elkezdenek egymással évödni, legénykedni, kalandjaikat elbeszélni. Elvégre Hatlábúék fölkerelkednek s a maguk ajtaján ki-mennek.

— Isten megáldja kenteket.

Az őrmester a fokosát rázza utánuk. Hatlábú

búék pedig eltűnnek a felső-őrsi Öreghegy sűrű csalitjában.

Igy meséli Eötvös — de mese-e vajjon ez? Az a pandúr-örmester, aki a maga vármegyéje széléről csak fenyegetni meri a másik vármegye földjén orra előtt odébb sétáló betyárt, ugyanúgy cselekszik, mint az a vármegyei pandúr-hadnagy Rabatin, ki szintén az őt szidalmazó juhászlegénynek, mivel az már a kun terület földjére jutott, csak ennyit mer mondani bosszúságában: „Köszönd annak, hogy a magad földjére szaladtál, mert majd megtanítanálak!”

Ha mese a veszprém-vármegyei pandúr-örmesternek a zala-vármegyei Hatlábú Jóskával való esete, akkor mese volna a kecskeméti pandúr-hadnagynak is a kunsági Virág Miskával való esete: már pedig az nyilván nem mese, hiszen hit alatt vallja Virág Mihály bodoglári juhász, jó okkal visszaemlékezvén a Miska korában ott a határhalom körül történt dolgokra.

Az a jó ok meg miféle jó ok, amiért megbízhatunk Virág Mihály emlékezetében? Ugyanaz, amiért megbízhatunk a kigyóban, hogy nem felejtí farka vágását, kutyában, akit megvertek, hiszen egy kutva sem felejtí el azt a helyet, ahol egyszer jól megverték. Virág Mihályt is két más nyája-juhász pajtásával együtt lekaptta tíz körméről Rabatin és suhogó vesszővel jól megcsapta, mikor Szank, Bodoglár meg Majsa közt az ártányhalmi határt határnak tették. Még pedig — mint a protocollum szava mondja — „emlékezetért” csapta meg. Bizony, jól emlékezhetik hát az Ártányhalma körül akkor történetekre Virág Mihály még vén korában is.

Mint sok más népnél, úgy minálunk is szokástörvény volt ez a határjáráskor való megcsapás, régi és általános szokás. 1620-ban is, Szent Iván havának 10-ik napján Békés és Doboz határa felől való egyenetlenség ügyében Sáros Tamás, 54 esztendő tanu, vallomása folyamán ezeket adja elő (Haan Lajos: Békés Vármegye Hajdana II:224): „Mind a két helybül ugyan sokan voltak az öreg emberek, ifjú emberek is; én is köztük voltam. Által költözénk hajókon a Körösön, és ez Erdőn egy csapáson által vitték a határt egyenesen Patresányra; onnét mindenestül megindulván Kosd érre, Berkó mellett Békés felől menénk az Kosd-ér Szigettyére; nem menénk által az Derékon, mert nagy víz volt az Derékban, hanem onnét is visszatérének; még en gemet ott megragadának és egy reketye-vesszővel egy Márkus Pál nevű ember erősen megvere, és meghagyák az öreg emberek, hogy megemlékezném róla. Azért én így emlékezem...”

„Azért“ emlékezett Sáros Tamás. . .

Ilyen hasznos dolog volt „hátlajokra verni az emlékezetet“ az igaz és valóságos határ leendő tanuinak.

És csak ezt tudva érthetjük értelmét, érezhetjük ízét Arany „Jóka Ördöge“ ímez sorainak (VI. fejezet végén):

Jóka is megkapta jótéte jutalmát,
 Od'adá a szomszéd — fele-birodalmát,
 S mingyárt a hüvösben ki is mentek reggel,
 Kijegyzék a határt, hosszába, cövekkel.
 Aztán a határra dombokat emelnek
 Fájdalmára néhány bámész sühedernek,
 Kiket a hely színén, a halomnak ormán,
 Lefogtak erővel, kényszerítés-formán,
 S hogy eszökbe jusson szakállas vén korig,
 Az emlékezetet hátlajokra verik.

Igy „vehetjük ki a vogy-ját“ ennek a fölszisszenésnek is:

Ha békülnek, határt hánynak,
 Egy s u h a n c r a j ó s o r t v á g n a k :
 Én is, ammit sorsom rám-mért,
 Elszenvedem — a hazámért.

Akkor írta ezt Arany, mikor érdemrendet kapott tudta nélkül, és el kellett fogadnia közérdekből, és meggyanúsították miatta némelyek ártatlanul. Az 1867-iki koronázás rendjel-osztogatásakor kapta meg a Szent-István-keresztet. Tehát a nemzet és az uralkodó kibékülésének ünnepén. Erre célzás ez: „Ha békülnek . . .“

Nem hogy kereste volna Arany az ordót mit, hanem még szabadulni szeretett volna tőle: „Ha még lehetséges muljék el tőlem e pohár!“ — írta Eötvös bárónak, a cultusministernek, mindjárt a kitüntetés hírének hallása után való reggelen. Eötvös azonban rögtön ezt válaszolta: „ . . . Nemcsak a fejedelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan ép úgy szíveden fekszenek, mint bárkinék.“ Ez a válasz világítja meg, mire céloz Arany ama kis versikében a „hazámért“ szóval.

„Elszenvedem . . .“ bizony szenvedett ez ügy miatt a büszke walesi bárdok önérzetes bárdja. Tompának írja erről a rendjel-hercehurcáról: „ . . . insinuatíókat kell túrnöm, hogy nem adják azt, aki nem kéri, nem csúsz-mász utána . . . Képzeld ezt az állapotot! Fiam beteg; magam körömmel vájnam fel leányom sírját: s akkor én kereszt után járok, s örülök neki rettentően. . .“ (Vö. Voinovich: Ar. KKölt. 226—8.)

Ugorjunk most vissza oda, honnét elindultunk. Azokhoz a bizonytalan határok bizonytalan neveihez, melyeket ama régi írásokból kiszedtünk: „egy szél szakasztotta homok“, „egy laposban lévő kerek halmoeska“, „egy nagy halom“, „egy nagy homok-halom“, „egy hegyes halom“, „egy domb“, „egy kopoja“, „egy fenyő-kút“, „egy laposban lévő régi határ“, „egy árokforma völgyben határforma jel“, „egy magas homok-domb — neve nélkül“...
 . . . Homok-domb — neve nélkül . . .

Ilyen határjelek mellé kétség esetén igazán kellvén kellettek az olyan tanuk, akiket gyerekkorukban — régi szokásból költ élő szólásunkként — „úgy megverték, hogy vén ség ü k b e n is megemlegették“; megemlegették pedig a tötte-hellyel, a határjellel együtt. Az alföldi határpörök legalkalmasabb tanuinak vén voltára maradandó bizonyosság az az 1746-ból reánk maradt határmegállapító tanúvallomás is, melyet szintén a kunszentmiklósi városi levéltárból kerített elő Zsámboki Lajos. Ebben a két tanú közül egyik: Szívos János k i l e n c v e n h a t e s z t e n d ő s csikós; másik: Kara János k i l e n c v e n n y o l c e s z t e n d ő s gulyás. A Szanki pusztá igaz, régi határait még abból az időből emlékeznek „sana mente“ azaz tiszta elmével, mikor — az ő szavaik: „Bécs alá ment a török . . .“

Kilencvenhat év, kilencvennyolc év, még pedig „tiszta elmével“

Elég volna hagyománynak,
 Elég volna történetnek,

mint Arany mondja a „vén gulyás“-ra. Nem mese, hanem élő személy volt a száz vagy hány esztendő Marci gulyás, élő személy a kilencvenhatos Szívos János csikós meg a kilencvennyolcas Kara János gulyás is. Legegészségesebb élet a pásztoré, azabb, mint a földművesé. A kunszentmiklósi vásárokon messziről megkülönböztetem a szántó-vetőtől a pusztai pásztort egyenes szál teretéről, eleven járásáról. Nem irodalmi divatból hát, hanem a magyar élet magyar személyeinek ismeretéből írta 1823-ban Máttyási József:

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
 Csak azért, mert gulyássá lehettem;
 Eb cserélne cserényt palotával,
 Sem életet köszvényes nagy-úrral.

— — — — —
 Mikor jobbágy kaszál, gyűjt, azt mondom:
 Úr-dolgára nekem semmi gondom;
 Feles fűvel vagy arató résszel
 Nem bajlódom: könnyebb élni késszel.
 — — — — —

S azért élek jól, mint hal a vízben;
Vendégség van mindennap négy ízben,
Mégse szerzek gyomorterhet véle,
Mert a trekta mindég csak egyféle.

— — — — —
Ebéd után ha rám érik álom,
Gyöpön vetett ágyamat találom;
Jobban nyugszom bokrok árnyékában,
Mint beteg úr a prádé-szobában.

— — — — —
De azért hogy együgyüen élek,
Szép-színt, erőt pappal se cserélek,
S ammelly uram nem hiszi, tisztelem:
Tessék gyöpön megbirkozni velem.

Nem kínálok a bőrömet Pestre,
Mint a rosszul telettetett birke;
Csak uraknak hagyom a patikát
stb., stb.

Nem véletlen tehát, hogy száz felé járó gulyásokkal, csikó-
sokkal nemcsak versben, hanem hiteles régi oklevelekben is talál-
kozunk — mint élő „hagyomány“-nyal, élő „történet“-tel. Szóval
szóló történet az, ki két emberöltő mulva mint egy időbeli említi
azt a világeseményt, hogy „Bécs alá ment a török.“ Beszélő ha-
gyomány az, ki három emberöltő óta ismer minden halmot, lapost,
eret, kopóját a kiskun pusztai tájakon. „Nagy idők tanuja“ és hit-
vány határjelek tanuja idő-töltött ember lehet.

Tudta ezt is Arany.

Tudta, hogy „vén“ lehetett az a „Márkus“ is, kit a Körös-
Tarcsa és Körös-Ladány közti határpörben előfogtak:

„Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galamb-ösz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-Lélek hármias Istenségre,
Hogy az a darab föld, amilyen most állasz,
Nem tarcsai birtok, — ladányi határ az.“

(A hamis tanú)

„Bánk Bán-ban Myska a haldokló gaz Biberách vallomását
azért tartja igaznak, mert „az ördög is igazat mondana halála
éráján, bizonyyal.“ Az a kilencvennyolc esztendő gulyás abban a
határjelölő vallomásban még korainak tartja ugyan a halált em-
legetni, de társa, a kilencvenhat esztendő csikós, szavának na-
gyobb nyomatékául már megjegyzi, hogy immár „koporsóba“ az

egyik lába“, tehát — úgymond — mindent „i g a z á n megvall“. Arany dalolgtató, tréfálózó „vén gulyás“-a is elkomolyodik, mikor a halált juttatják eszébe.

Úgy tesz, mint akki nagyot hall,
Néz sokáig a padlóra
S döföli az ónas bottal.

Tulajdon lelkével számol, mert hiszen az ő hosszú életében is volt „egy-egy rejtély — hol tinóruul, hol üszörül.“ Csak mikor megnyugszik abban a pásztor-erkölcsben, hogy — akármit tett is a máséval — de az ő keze alá adotthan „egy borjúfark sem hibázott“, csak akkor kurjant föl újra:

(Hadd búsúljon, akki káros)

— — — — —
„Hej, Nagy-Körös híres város!“

Vén tanunak jobban szokott hinni a bíró, mert a vének jobban félnek a hamis esküvéstől, melyről nemsokára be kellene számolniuk a másvilágon. Ezért is kaptak a minél vénebb tanukon a határokért villongó felek, no persze kiki a maga javára vallón, néha akár volt igaza, akár nem.

Mert hát a hamisság is van olyan régi, mint az igazság. Tinódi is szükségesnek látja hangoztatni, hogy ő sem adományért, sem félelemért hamisat nem írt — ez pedig azt is bizonyítja, hogy lett dolgok helyett költötteket is híreszteltek némelyek, kik jutalmat vártak a gazdagoktól, vagy féltek a hatalmasoktól.

Persze az igazságot úgy igyekeztek az ilyenek megkerülni, hogy azért az Isten kezét is kikerüljék:

Lám a vén Márkusnak esze volt előre:

Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.

„Azaz“ — jegyzi meg Arany — „egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá s így az eskünél mentális rcservatával élt.“ Ez a fogás pedig nemcsak népmondául volt ismeretes nálunk, hanem a karcagi levéltár egyik iratából olvashatólag 1730 táján hit alatt is vallja Ágoston Gergely, hogy a Marjalaka és Ecsej közötti határvillongásban annak idején két tanú, még pedig a vallomás szerint ez esetben is „öreg“ tanú, úgy esküdtek meg, hogy beletettek a maguk csizmájába a maguk faluja földjéből (Győrffy: Ethn. XLIX, 223), ugyanolyan végre, mint a „vén Márkus.“

De jaj annak, aki Isten színe előtt, Isten nevét fölhevén, vall hamisan! Isten büntetése még utol sem éri, már mardossa tulajdon lelkiösmérete. Mint láttuk, a határpörök tanuinak vén voltá-

ról és a talp alatt határon túlra csempészett földről nem...
Arany költeménye és népmonda szól, hanem oklevél is; epugy határpör hamis tanujának önvádjáról is ugyanazon oklevél megemlékezik, amelyik hamis esküvésről is. Imé:

Békés és Doboz között volt — mint említettem már — határpör 1620-ban. E pörben az egyik békési tanu, a hatvan éves Fodor Miklós, visszaemlékszik arra, hogy az ő gyermekkorában a pörös határra hamisan esküdött meg az egyik dobozi tanu, s hamis esküvése miatt szenvedett meg lelkében. „... Az atyámmal mentem vala“ — így szól Fodor Miklós vallomása — „Dobozra. Megszállánk a kománál, Fülep Györgynél. Ott egymással beszélgetvén (én gyermek voltam) láttam, hogy elfakada sírva Fülep György. Mondá az atyám: Ne sírj, koma: megbocsátja Isten. — Hogy hazafelé megyünk vala, kérdem az atyámat: Miért sírt vala az az ember? — Mondá: Ha komám is, hamissan esküdött meg!“ (L. Haan Lajos: Békés Vármegye Hajdana II:228—9.)

Figyelmezzünk erre az esetre: a Körösök rétségei-béli határpör hamis tanujának, Fülep Györgynek amaz embert károsító, Istent káromló bűn miatt hamarosan megkezdődik lelkiösmeretfurdalása. Amint a komával mulatgatná, elfogy a vídám szava, sírva fakad a komája előtt, kis keresztfia előtt, hatalmas Istene előtt.

Állj elő te is, vén Márkus!

„Galamb-ősz“ a feje, mint az öreg „walesi bárd“-nak is. De az igaz vén bárd maga egész személyében. lelkében „fehér galamb“, igaza tudtában bátran, büszkén „emelkedik“; a gonosz Márkus pedig „görnyed“, rosszul esik ránézni is:

Eléállá Márkus, térdben összeesve,
Görnyedező háttal, mintha sírt keresne;
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,
Fázik, akki ránéz s a halálra gondol;
Kezei reszketnek: tán erő hijában?
Tán a lelki vádtól, vénség álarcában?

És a pör megnyerte után, mint Fülep Györgyöt, a dobozi hamis tanut, úgy a vén Márkust is még aznap este, mások örömeinek közepette, elkezdí nyomorgatni a lelkiösmeret:

Ott iszik az öreg a tanáccsal sorban:
De mintha keserűt érezne a borban.
Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre.

Amaz oklevélbeli hamis tanunak, Fülep Györgynek, esete Békés és Doboz határ-egyenetlenségében történt, a vén Márkusé

pedig a Tarcsa és Ladány köztiben. Ez a négy helység mind egymás közelében van Békés vármegyében a Körösök mellékén. Mind a négynek határában földje, embere ugyanaz, birtokállapotok, határkérdések ugyanazok.

Ugyanazok az oklevéllel bizonyítható életben, ugyanazok Arany költeményében, a „Hamis Tanú“-ban.

Arany költeménye: élet. Mélyen a múltban és néplélekben gyökerező.

*

Egyik kedves, nagyra menendő volt hallgatóm, Sándor Gábor, néprajzi tanulmányokat folytatott multkoriban a gyergyói medencében. Ő beszélte el nékem a következőket.

*

A gyergyói székelyek közt még ma is élénken él a hajdani „gyertyás-emberek“ emlékezete. Erdőből, havasi kaszálókról hazamenet régebben majd mindenki találkozott vele. Az idősebbek elbeszélése szerint a gyertyás-ember csak jóval napszentület után, mikor már sötétedett, tünt fel a Maros mellékén. Alakját nem látták, csak feltartott két kezének tüzes, lángoló újjait, amint nyögve átvonult a honcsokos réteken:

— Hová tegyem, hová tegyem? — nyögte panaszos hangján. S ha ilyenkor az arra járók azt felelték rá, hogy „tedd oda, ahonnan elvetted“, akkor nagyot döngött a föld, az imbolygó láng kialudt, a gyertyás-embernek nyoma veszett.

Tudniillik azt tartják a régiek, hogy holta után az válik gyertyás-emberré, aki életében ott a Maros-menti rétek kaszálóin a határkövet a maga javára elmozdította, így nagyobbítva meg földjét. Meghalván az ilyenek — mondják a gyergyói székelyek — ítéletre az Úr Jézus elé kerülnek, aki azzal bünteti meg őket, hogy a bolygatott határkövel megterheli s úgy küldi vissza valamennyit a földre, mindeniket oda, ahol hamisságát elkövette. A gyertyás-embernek é g ö ú j j a k k a l az utolsó ítéletig ott kell bolyongania, ha csak valaki meg nem szánja s ezért, vagy pedig tudatlanságból, végre válaszol nyögő kérdésére. Ez esetben megszabadul terhétől a gyertyás-ember s újjain kialszik a láng.

Bár nem emlékeznek arra a maiak, hogy a gyertyás-emberek bántották volna az élőket, mégis kerülte a nép a gyertyás-emberekkel való találkozást. Az volt ugyanis a köz hiedelem, hogy aki meg-megismétlődő kérdésekre válaszol, az halála után tovább viseli a gyertyás-emberre szabott büntetést.

A gyergyói medence községeiben, különösen ott, ahol a falu határában folyik a Maros, sok történetet tudnak a gyertyás-emberrel való találkozásról. A székelyek közül már csak az öregebbek emlegetik, többnyire apjuk, nagyapjuk elbeszélésére hivatkozva. A románok lakta Vaslábban azonban találkoztam még olyan öreg román paraszttal, aki félve gondolt halálára, mert — amint

nekem megvallotta — fiatalabb korában bizony sokszor kimozdította, odább rakta a határköveket helyükből, s most már tudja, hogy halála után neki is gyertyás-ember képében kell kerülnie faluja határára.

*

Sándor Gábornak ebből a tapasztalatjából ma is a babonásabb néprétegek élő hiedelmének tapasztaljuk a mesgyés-szomszéd határa meghamisítójának holta után való természetfölötti bűnhődését. Ecsedi István szerint (Népies Halászat. 1934.) a kisvízi halászok is „nagyon babonás emberek . . . Hisznek a lidércben, mely magas lángokban tűnik fel előttük, a folyam rossz szellemében, mely a hálót leköti a folyam fenekére, és ha nagyon húzzák, eloldja vagyis elbontja“ (172). Hisznek a folyók sötét örvényein kísértő „ódó-kötő ember“-ben (166). Mint a Maros-menti kaszást a „gyertyás ember“, úgy ijesztgeti a Körös-menti halászt az „ódó-kötő ember“.

Tarcsát is lakták halászok, több, mint Ladányt. Fényes Elek (Geogr. Szót.) szerint a Ladány alatt folyó Körösben „kevés halat, rákot fognak, de Tarcsán a Körös és Büngösd vizeiben „igen sok halat fognak“, kivált potykát, harcsát, süllőt.“ A sok tarcsai halász, amint a holdas éjszakában keresgette szerencsését, a változódó, tündéreskedő habon-hab között valóban látta a ladányiak hamis tanuját, amint az „három ujját emeli az égre“, és „mintha kékes lánggal égne“ — valamint a gyertyás-ember föl tartott kezének is lángban az újja; a csöndes éjszakában neszező halász a vízcsobogásból csakugyan kihallotta a lidércé vált bűnösnek, az „ódó-kötő ember“-nek kísértő szavát: „Oldjak-e? kössek-e?“

Arany tehát a „Hamis tanú“-ban nemcsak a Körös örvényének, hanem a Körös-menti nép lelkének is látja mélységeit, és látatja velünk is a kellő hangulatba ringatás és a költői illusio keltes tökéletes művészetével.

*

Mikor Bárd Miklós nekikezdésére szobrot állíttattak a nagykörösiék Aranynak, az akkori ottani gimnáziumi tanári kar lelkesen hozzáfogott, hogy majd megismertetik, megkedveltetik Arany költészetét a „nép“-pel.

(Nem az egy-ingre vetkezettet
Értvén csupán e név alatt:
Köz nép az is, mely tolettet
Fitogtatván, körben halad)

— a „Cifra-kert“-ben.

Erre az Arany-népszerűsítésre ugyanis — valljuk meg — nagy szükség volt.

A tanári karnak egyik kedves, bölcs humorú tagja, néhai jó barátom (ő, hány barátom néhai már!) beszélte el nekem a következő jellemző két esetet.

Megszóllította az egyik gazdát, adna húsz koronát a tervezett Arany-szoborra. Az így felelt:

— Szívesen adok, akár többet is, nem sajnálom én azt a pénzt. De ha szobrot akarunk állítani, akkó állítsunk vagy valami nagy hazafinak, mint Kossuth Lajos mög Rákóczi Ferenc, vagy valami nagy költőnek, mint Petőfi Sándor. De ha máma Arany úrnak állítunk szobrot, akkó hónap mög Szalay úrnak, azután mög Ádám Gerzson úrnak — hová jutunk akkó a végin?

Tudniillik Szalay Gyula volt a gimnáziumnak akkori derék, művelt igazgatója, Ádám Gerzson pedig az azt megelőző, nagy tekintélyű igazgató volt.

Megkörünyékezett a barátom egy vagyonos, öreg cívis-aszszonyt is. Az sem sajnálta pénzét, de hogy tudja, mire adja, megkérdezte:

— Osztán vót az az Arany úr olyan okos embör, mint Danóczi úr?

Danóczi Antal tudniillik a gimnáziumnak egyik jeles tanára volt, ügyes tollú író-ember, szívesen hallgatták temploni beszédeit is, lévén fölszentelt pap is. De természetesen ő tiltakozott volna legjobban az Arany Jánoshoz való hasonlítgatás ellen.

Ezek „lött dolgok.“

De hogy visszatérjek az Arany-népszerűsítésre, lött dolog az is, hogy:

Az egyik jó irodalmi ízlésű és jó előadó tanár nekiebredvén a propaganda-útnak, az egyik gazdakörben fölolvasta az „Első lépés“-t. Becsülettel fogadták, tisztességgel hallgatták. Hogy nem tapsoltak utána, nem csüda, mert magyar ember abban az időben még illetlennek tartotta a tapsolást. Hanem az egyik gazda bizony nem állhatta meg, kimondta, ami a többinek is szívében volt:

— Tanár úr! Ilyet én is tunnék írni.

Mindez ezerkilencszáz-egynehányban történt; hasonló esetet pedig ezernyolcszáznegyven-egynehányból följegyez Salamon Ferenc is, még pedig nem körösi gazdaemberről, hanem — bizonyára deák oskolát is járt — „földbirtokos“-ról.

„Arany *Toldi*-ja“ — írja Salamon Ferenc (Irod. Tanulm. I:5) — egészen véve igen kedvező benyomást tett: — de csalatkoztak azok, kik csak az általános benyomást véve, azt hitték, hogy e művet az alkotóját ismerik, és érdeme szerint tudják becsülni. Épen az egyszerűség, a tisztaság szokott legcsalékonyabb lenni. *Toldi* megjelenése után nem sokára egy igen derék földbirtokostól hallám, hogy az a *Toldi* mulatságos, érdekes olvasmány, de ha nekiadná magát, ő is tudna olyat írni . . .“

Igy állván, nem másképen, Arany költői híre-neve, népszerűsége, megvolt arra Salamon Ferencnek oka, hogy nagy tudással és ízléssel írott egész tanulmányban igyekeztek bizonyítani Arany „művészi öntudatosság“-át, mellyel „népies“-nek nevezett műveit is alkotta. „Toldi-nak“ — úgymond Salamon (Irod. Tanulm. 31) — „mind első, mind utolsó része, mint szerzőjüknek azóta megjelent *Kisebb költeményei*, oly nagy művészi öntudatosságot mutatnak, mely irodalmunkban egyetlen s messze kiváló tünemény. Nem tudom, hogyan lehetett Toldi-ból arra következtetni, hogy írója azon költők közé tartozik, vagy csak látszik is tartozni, „*ki nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez*“ szabja magát . . .“

Bizony én sem tartom hát fölöslegesnek, hogyha megemlítem most, a „Hamis tanú“-ról szólván, Arany öntudatos művészetének még egy olyan jelét, mely ebben a művében is megnyilvánul.

Ez pedig abban van, hogy művészi öntudattal és költői képzelettel, ihletett érzéssel nemcsak egyenként a szereplők helyzetébe és lelkébe éli bele magát, mint jó epicus, hanem az illető költemény képzelt előadójába is, úgy, amint az az illető tárgyat az illető korban az illető közönség előtt elmondhatta volna (föltéve természetesen, hogy szintén Aranyhoz hasonló költői tehetség). Így neveli Arany még ezzel is illúziókat. A „Katalin“-ban Arany a Felvidék szépségeit élvezni kívánó modern „vándor“ számára a vadregényes bércek, várak s hozzájuk fűződő lovagregék modern beszély-stylusú magyarázója:

Oh vándor! ösvenyed ha jár
Trencsén magas vidékein
S a Vág kanyargó partinál
Szemedbe ötlík Budetin:
Nézd meg mohos *falüregét*
S gondold hozzá e bús regét.

Arany a „Walesi bárdok“-ban meg olyan hangnemben énekel, mint „Sir Patrick Spens“ balladájának egykori dalnoka:

Úl a király Dunfermlinben,
Bort iszik, vér-pirost;
„Ó! hol kapok egy jó tengerészt,
Szép új hajómra, most?“

Edwárd király, angol király
Léptet fakó lován:
„Hadd látom, úgymond, mennyit
lér

A welszi tartomány.“

Hétfő-reggel a vásznakat
Eresztik szabadon;
Norvégban ők kiszállanak
Egy szerdai napon.

Montgomery a vár neve,
Hol aznap este szállt;
Montgomery, a vár ura,
Vendégli a királyt.

„Héj! a királyt s királynét már, „Ti urak, ti urak! hát senkisé
Skótok, kiéltetek? . . .“ Koccint értem pohárt?
„Hazudsz; hazudsz, hazug Ti urak, ti urak. . .! ti welsz ebek!
[poronty!
Én mondom: értitek?“ Ne éljen Eduárd?

A „Tengeri-hántás“-ban a tengerit hántók csoportjában Arany, mint meglett gazda regél, kinek még regélés közben is gondja van mindenre, minden hallani valót meghall, a fiatalokat munkára nógatja, s szót szóhoz fűzve, okulásra inti:

Szaporán, hé! nagy a rakás: mozogni!

Nem is illik összebúva susogni.

— Aha! rókát hajt a Bodré —

Dalos Eszti a mezőre kiment ő,
Aratókkal puha fűvön pihent ő;

De ha álom ért reájok,

Odahagyta kis tanyájok‘

— Töri a vadkan az „irtás“-t —

Ne tegyétek, ti leányok!

A címeres pajzsú lovagok tornáiról harcairól, kalandjairól való „Toldi szerelmé“-t úgy írja mint

Zárt sisakon s pajzson kézbe‘ kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.

Szent László középkori legendáját középkori legenda-törilitőnek pennájával cicomátlan stylusban végzi, latinos passivummal, a pronomen personale latinos genitivusával:

Negyed napra átizzadva
Találtatott annak teste.

A pogány mythológiában élő, szabad mezőket járó hunok regéjét kinn a szabadban, az „idő vén fája“ alatt találta egy régi levélen, amint az avart járta. Arról olvassa e krónikás hitelű szavakat:

Már Keveházába Bendeguz megtére,
Rof is oda szállott, jó Buda testvére;
Most Buda országot (mert ő vala közbül)
Atyja örökségén három fia közzül.

A „Hamis tanú“ „népmondá“-ja meg — mint láttuk — a Körös és áradásai kishalászáinak világában termett, azt a félel-

mes történetet tehát azok előtt mondja el Arany úgy, mintha egy volna ő is a többi közt.

Láttuk már, hogy Ecsedi István írói tehetséggel, de nem tárcaírói fölületességgel, hanem az ethnographus alaposágával hogyan jellemzi a kisvízi halászok társadalmát. Jól ismerhette, sokat tanyázott velük: „Óh, hányszor jól tartottak“ — úgymond (id. m. 165—6) — „a derék, egyszerű halászok hallal! Mind egy bográcsból ettünk. Tányér nem volt a Tisza partján. A hal meg nagyon forró a bográcsban. A halászok látták, hogy egyetlen vagyok, s nem bírom a forró ételt enni. A nagy keserűlapú levelét leszakatták és mindenkinek arra tálaltak egy pár szép darab halat. Mi a lapúlevelé mellé feküdtünk a zöld pázsiton és kiki a maga evőeszközével, bizony a legtöbb az öt körmével ette a halat. Ha elfogyott, a halászmester újra tett egy darabot. Végül jött a drága jó leve. Bizony kanala a többünknek nem volt. A halászmester nem esett kétségbe. Jó egészséges nyárfaágat törtetett és minden halászegény faragott egy-egy kanalat. Az enyémmnek a nyelét még meg is cifrázták. Megittuk a levét is. Én bort hozattam hozzá eleget, *hogy a hal azt ne higgye, hogy a kutya ette meg!* Bizony nem aludtunk egész éjjel sem. Vagy azt vártuk meg, míg a hold feljön, vagy azt, amíg a hold lemegy; mire a hold lement, már feljött a *ruhaszárító csillag*, a ragyogó Nap. A hosszú éjjeleken előjöttek az izgalmas, veszélyes vagy szép halásztörténetek. A vízi-ember históriája, a lidérc, az ódó-*“* ember. Mindenki hitte, mélyen hallgatta . . .“

Mindenki hitte. És megírja Ecsedi az ő kedves halászaírói ezt is (id. m. 172): „Babonás lelkük erős vallásos érzésű. Védő-szentjük Szent Péter. Ezt a szentet vallás-különbség nélkül elfogadják a halászok. A halász-fohász egyszerű, de őszinte: Szent Péter, segíts! Jól tudod, hogy hova megyünk, azt is tudod, mit akarunk!“

Imé, ezt az egyszerű, becsületes, vallásos halásznépet, mely a ruhaszárító csillagig is elhallgatja és hiszi is a vén Márkus régi históriáját is, ezt a hallgatóságot szólítja meg és inti befejezésül a rege-mondó a maga közönségéhez hasonló egyszerűséggel, becsületességgel, vallásos érzéssel és a halászok jó szerencséjén való őszinte törődéssel — ekképen:

Az időtől fogva, mikor a hold felkel,
S a vizet behinti ezüst pikkelyekkel,*)
Gyakran látni Márkust — ég felé az uja —
Mélyeségből kibukni s elmerülni újra,
És, mikép izgága volt egész élete,
Igy kötődik szóval: „oldjak-e? kössek-e?“

*) Ez is a halásznépség szemléletéből vett kép!

Ne feleljetek rá, köröksi halászok!

Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok;

Kötni: összekötné hálótok egy bogba,

Oldni: szélyeloldná hosszan a habokba;

Halkan imádkozva evezetek itt el;

S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.

Aranyban ennek a tárgyanként változó, tárgyszerű stylusnak nagy művészi öntudatosság az alapja; ez az öntudatosság azonban természetesen csak ihlet által válhat költészeté. A tárgy annyira ihleti a költőt, annyira gerjeszti képzeletét, hogy azzal maga elé teremti nemcsak a vén Márkus történetének csodás jeleneteit (hiszen még azt is hallja, amint a kivetett koporsótól dobban a föld, s észreveszi még azt is, hogy szeme fehérelével néz körül a holt), hanem még az ő előadásának képzelt hallgatóit is látja maga körül a költő, és önmagának a lelkét is át tudja rejteni egy közülük való, közjük illő regélőnek személyébe.

És a költői elhitéstésnek ennyi eszközével mi is e mű olvasakor úgy ülünk ott a pihenő, ünneplő lelkű jó halászok között az alföldi szép nyári éjszakában, mint annak idején az én tisztelt és szeretett — ez is néhai! — jó barátom, Ecsedi István.

Amint a legfőbb művészi célnak, az elhitéstésnek, egyik eszköze Arany költészetében az „epicai hitel“, épúgy az — hadd nevezem így — az „ethnographiai hitel“ is.

*

Kedves olvasóm! Panaszkodol talán, hogy nagyon kanyargós, nagyon hosszadalmas lett az út Szanktól Arany Jánosig? Hát miért nem hagytad abba velem jártodat már az első szél szakasztotta siványnál? Hiszen tudhattad, hogy ha megindulunk a sík mezőkön, ott messze-messze elkanyaroghatunk és sokszor meg-megállunk: szemügyre venni a mi földünkben nőtt minden bokrot, virágot.

De hát érdemes ezért néha még le is térni az útról.

Mészöly Gedeon

Nem hajt a tatár!

Azokat a szólásainkat, melyek a tatárokat emlegetik, amilyenek pl.: *Hordjon el a tatár! Vigyen el a tatár! Hajtson el a tatár! Szalad, mintha a tatár hajtaná v. kergetné, Ne siess, nem hajt a tatár! Mi a tatár! Hogy a tatárba ne! Tatár fajta a. m. kegyetlen, Tatár fajzotta 'u. a.' 'Tatárral határos' olyan kegyetlen, mint a tatár (l. Dugonics, Ballagi, Erdélyi szólásgyűjteményeit), Tatárteremtette!* („Áts Gergelnek most nem régen *tatárteremtettével* való káromkodását hallottam.“ Ethn. XXIV, 87. Udvarhelyszék, 1739.), Melegdi János (MNY. XII,10) igen helyesen nem a IV. Béla korabeli tatárjárás nyelvi emlékeinek tartja, hanem azoknak a XVI.—XVII. századbéli kisebb-nagyobb tatárdúlásokéinak, melyeket a török uralom zúditott hazánkra, különösen az erdélyi részekre.¹⁾ Erdélyt többször megdúlták a tatárok, még többször nyugtalanította lakóit a *tatárhír*, vagyis a tatárok hadi mozgolódásának vagy közeledésének a híre,²⁾ mely szerencsére akárhányszor csak *paraszthír, cigányhír, piaci hír*, azaz 'koholt, hamis, megbízhatatlan hír' volt. Melegdi számos adatot idéz reá, hogy a budai basák miként fenyegették tatár veszedelemmel a magyar királyt, ha nem úgy cselekszik, ahogy a porta kívánja. Az égető, dúló, fosztogató tatár hadakon az akkoriban török fennhatóság alatt élő krimi tatárokat kell értenünk, akik ott voltak II. Szulejmán Szigetvárt ostromló seregében is, ahogy a Szigeti Veszedelemben éneklí róluk a költő:

¹⁾ Melegdi cikke, úgy látszik, elkerülte Balassa figyelmét, mert A magyar nyelv szótára c. érdemes munkájában (Budapest, 1940) még a Cz. F.-féle magyarázattal tart' és azt mondja: »A tatárjárás idejéből maradt szólások: **Vigyen el a tatár! Nem hajt, nem kerget a tatár! Szegény tatár!** — Tatárjárás, tatárpusztítás. A tatárok pusztítása Magyarországon (1241—1242).« II, 281.

²⁾ A *tatárhír* azt is jelentette, hogy 'kegyetlen hire valakinek', pl.: »Tomba László nevű prédikátornak béréslegénye is hallotta a *tatárhírt* e curiositate tehát kiment a parókiából, hogy bárcsak személyét láthatná annak a kegyetlen embernek«, t. i. az enyedi kollégium jószágában keményen igazgató vicekurátornak, Danczkai Józsefnek (Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus 1762, I, 21).

Sok számtalan tatár maeotisi tótul,
Ezek küldettettek khán Praecopitátul.

Könnyű had, és bátor, és gyors mint az árvíz;
Ugy tetszik kezében mindenik halált visz;
Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz;
Nincsen tartalékjuk, sem tűz, sem sebes víz. (I. Ének.)

A török hódoltság korabeli krimi tatár lovasság kegyetlenségének emlékét idézik Dugonics Példabeszédeiben: *Atkozottabb a' krimi Tatárnál* (II, 6; a 2. sz. jegyzet szerint: „... mind máig a' leg kegyetlenebb embereket Krími, vagy Kirími Tatároknak mondgyuk“), *Kirími Tatár fajta* (II, 41, a Kegyetlenek c. szakaszban), *A' Krími Tatároknak igaz maradékja* (II, 42, u. o.); Vörösmarty verse: „Addig nyeggetlek, tudom azt, hogy a *krimi tatár is / Szánni fog* ordítót „vagy kaczagásra fakad“ (B . . . Pálnak) és Erdélyi János gyűjteményéhek ez a helye, „*Krimi tatár*. Ez alatt kegyetlen embert ért mindig a magyar; p. a *krimi tatár is megszánna*“ (Magy. közm. könyve 383. l.). V. ö. még Fazekas Lúdas Matyjában: Mátyás úgy megagyalta Döbrögi urat, hogy az Isten / Mentse az illyentől még a' jó *Krimi Tatári is!*“ (Másod. Lev.).

Hogy „a' rabló és égető Tatár, / Ki hátára kötött gyújtó szalmával jár“ (Horváth Á.: Hunniás. Andrád Sámuel verséből) hogyan hurcolta magával a szerencsétlen rabokat, azt nagyon szemléletesen leírja egy régi vers, mely „a sepsi-illyefalvi várnak és abban szorult lakosoknak a tatárok miatt lett elpusztulásának s szörnyű veszedelmeknek — mely esett in anno Domini 1658“ történetét mondja el:

Lónak sebessége mellett,
Kötözvé ha nem mehetett,
Szegény rab hogy ha elesett,
Vonva vitetett.

Melly miá meg is fulladtak,
Ló mellett hogy hurcoltattak,
Szörnyűképpen kinoztattak,
Jajt sokan mondtak.

Orbán B.: A Székelyföld leírása III, 32.

S hogy csakugyan hajtotta és hogyan hajtotta rabjait a tatár, annak emlékezetét meg Szegedi Kis István hagyta reánk A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról c. históriás emlékében, melyet akkor készített: Mikor tatár miatt felföldnek lón rablása, / Ezer ötszáz hatvan és hat esztendőben / Mikoron írnak vala:

Ruhájokat rólok éktelenül levonják,
 Az szegény rabokat meztelenül hagyják,
 Mint egy sereg csordát, az tatár ostorral
 Előttök hajdogálják.

RMKT. V, 9.

A Leány-mező c. vers (Krizsa: Vadrózsák) szerint a Szent Ilie napján Zajzon vize partján vidáman táncoló leányokon

Rajtuk csaptak a tatárok;
 Jaj kinságos élet,
 Korbáccsal üzik rabságba
 Azi a sok szépséget.

A tatárok ostorát, korbácsát keszrű gúnyyal *tatár étel*-nek nevezték. Szólás is keletkezett róla: *Tatár étel*¹⁾, *Török tánc*; *Magyar adta, ördög lánc* (Péld. II, 9). Dugonics így magyarázza: „Tatár étel a' Tatár korbács [Erdélyi szerint azért, mert kolbászhoz hasonló, i. m. 383]. Török tánc a' talp verés, melyel a' Törökök élnek, midőn jobbagyaikat büntetik. A' Magyar adta mi légyen, tudgyák azok, kik vele élnek: hogy azt haragból hánnyák. Az ördög lánc, azok az öreg szemű bilincsek, a' tolvajoknak arany pereccek (uo. 2. sz. jegyzet). Dugonics látta is a tatár korbácsot. A *Jól laktatták tatár korbáccsal* a. m. 'megverték' szóláshoz függesztett jegyzetében ezt írja róla: „Mi légyen a' Tatár korbács, meg tudtam 1799-dikben; midőn a' Tatár kozákok a' Frantzia ellen Pesten köröszkül lovaglottak. Nyele annak egy könyöknyi. hasonló a' korbácsnak hossza is. Maga a' korbács olly keménnyen van fogva; hogy annak fonyása drótokka! lácatik elegyítve lenni, egy únnynál se igen vastagabb, sújossabbat üt vele a' somfánál. Azzal verik mind lovakat, mind néha ellenségeiket is“ (uo. I, 14—15). Faludi *krimi tatár kanszuka* néven ismeri és azt tartja róla, hogy többet fog a rosszakon, hogysem egy esztendőbéli gyapotlágylecke (NU. 296. NySz.)

Érdekes, hogy ez a pogány hadiszerszám, mely annyi számmal magyar ember testét kínoztta meg, egykor divatos volt Erdélyben. Apor Péter írja a *Metamorphosisban*, hogy a gazdag úrfi ezüst aranyas tollas buzogányt, csákányt vagy cifrán készített baltát viselt; a szegényebbnek (a világosabb fogalmazású verses *Metam.-t* idézem.)

Kitől sem buzogány, sem csákány, sem balta
 Ki nem telik vala: volt *tatár korbácsa*,
 Az nyele korbácsnak volt tamariskus fa,
 Két végén nyelinek szép fehér csont vala.

Mon. Irók XXXVI, 52.

¹⁾ A MNy. XII, 13 lapján olvasható *tatár élet* sajtóhiba *tatár étel* helyett.

De ismerték akkor Erdélyben a kubáni v. nogaji tatárok osztorát is: a nogajkát. Apor tanúsága szerint:

Igen hosszú vékony korbács volt másféle,
Abban az időben *nokajka* volt neve,
Azon két három bog közepire kötve
Igen hosszú vala annak is a nyele.

Uo. 52.

A kegyetlen tatárok fogságában nagyon keserves volt a rabok élete. Még az olyan főembert is, mint Béli Pált, aki II. Rákóczi György szomorú végű lengyelországi hadjárata (1657) alkalmával esett tatár rabságba, gyakran szakállánál fogva vonszolta és verte rabtartó gazdája. Kínjában meg is fogadta, hogy ha kiszabadul, soha többé szakállt nem visel, pedig akkoriban: „Mind felső, s alsó rend nagy szakállat hagyott, / Mihelt arra jutott, hogy megházasodott“ (i. m. 53). A közrendűbbek rabélete még keservesebb volt. Nem csoda, hogy szabadulásuk érdekében egyre ostromolták rokonaikat, barátaikat, uraikat a súlyos váltságdíjért. Akit a tatár rabságból kiváltottak, valóban hálás lehetett hozzátartozói iránt, sőt volt úgy is, hogy szolgálattal, kemény munkával kellett váltsága díját törlesztenie. Ennek a nehéz sorsnak akkor még eléggé friss emlékeiből fakadtak Apor Anna perének, melyet a vele méltatlanul bánó férje, Simonyi György ellen folytatott, következő panaszai: „... engem ... úgy tart az uram, mintha *tatár rabságából váltott volna meg*“ (Mon. Irók XXXVII. 500, 1767). „... engemet *nem váltott a tatár rabságából* a Simoni György, hanem igaz úri életemtől csalt meg“ (uo. 509, 1769). „Éngem Simonyi György hites uram *a tatár rabságából nem váltott meg*, se pedig szegény koldús nem voltam, hogy ő ruházott volna“ (uo. 513, 1773).

Csefkó Gyula.

Geschichtswissenschaftliche Erklärung eines ungarischen Spruches. Mehrere ungarische Sprüche und Sprichwörter haben das Andenken jener Jahrhunderte aufrechterhalten, in welchen das ungarische Volk durch die Verwüstungen der Krimtataren viel gelitten hatte.

Székesfehérvár nevéről meg a szík szó eredetéről.

Szabó T. Attila Székesfehérvár nevéről azt írta néhány évvel ezelőtt (MNY. XXXVI:258), hogy abban nem „Stuhl” jelentésű *szék* szavunk van, illetőleg nem az abból alkotott *székes* („residential”) szavunk, hanem — úgy mond — „szinte kétségtelen, hogy a *Székesfehérvár* \in *Székesfehérvár* név a XVI—XVII. század folyamán a vízrajzi viszonyokat jelző *székes* „lutosus, sumpfig” köznévknek a város régebbi *Fejérvár* alakjához való hozzáragasztásával keletkezett. Bár mai nyelvhasználatunkban” — így folytatja — „a *Székes-előtag* a város királyi székhely voltára utal, a régiségben a városnév ezt jelenthette: *Mocsár-* vagy *Mocsarasfehérvár.*“

Szabó T. magyarázatját hamarosan megcáfolta Fekete Lajos (MNY. XXXVI:316), Hadrovics László (MNY. XXXVI:318) és Csonkás Mihály (MNY. XXXVII:106). Szabó T. említett helynév-magyarázatjának rámutattak arra a módszertani hibájára, hogy nem ügyelt a tárgyalt magyar helynévnek idegen nyelvű régi fordításaira. Székesfehérvár német neve már a XV. században is az volt, ami ma: *Stuhlweissenburg*; téhát abban a *Székesfehérvár*-ban a *Székes-* szónak alapszava bizonyosan az a *szék*, melynek jelentése „Stuhl”, az a *szék*, melyre ráül a király, nem pedig az a *szék* \in *szík*, melyről a *székes* vagy *szíkes* tavakat elnevezték *Szék-tó*-nak vagy *Szík-tó*-nak.

Szabó T.-ot már az is megőhätta volna *Székesfehérvár*-nak a *szék* \in *szík* szóhoz való hozzákapcsolásától, ha nyelvjárásainknak e kérdést illető hangtörténetével számolt volna. Ugyanis — hogy az ő szavaival éljek — a „vízrajzi viszonyokat jelző *székes*” szónak van is, volt is *szíkes* változata, de *Székésfehérvár*-nak nincsen, nem is volt *Szíkésfehérvár* változata. Épúgy a „Stuhl” sem *szík* nyelvjárásaink emlékeiben. A Bécsi Codex is így írja: „zék”, ennek kiejtése pedig *szék* volt, alsófokú hosszú *é*-vel: A XV., XVI. századi *szék* alakból pedig — a magyar hangtörténet tanúsága szerint — szabályszerűen középfokú hosszú *szék* alak lett, de nem lett annak független hangváltozással *szík* változata. Olyan hangtani különbség van *Székésfehérvár* és a „vízrajzi viszonyokat jelző” *székes* \in *szíkes* között, mint a „coelum” *ég* és az „ardet” *ég* \sim *ig* között, a „musca” *légy* és az „esto” *légy* \in *lgy* között, a *hét* és a *rét* \sim *rit* között, a *szén* és a *vén* \sim *vín*

között stb., stb. Már Melich János is megírta egy emberöltővel ezelőtt (MNy. XI:96), hogy: „A *szék* ‚stuhl, bank‘ szó . . . eredetileg *ê*-vel hangzó szó, a melynek nincsen *szik* alakváltozata, még Debreczenben sem.“ „A *szik*(só)-beli *szik* és a *szék* ‚bank, stuhl‘ sem lehet azonos.“

Az erősen *i*-ző Sylvester (Horváth János figyelmeztet erre) „*Székesfejérvár*“-t mondott nem pedig *Szíkésfejérvár*-t — 1538-ban. (Gramm. 20). (E helynév kormeghatározását Szabó T. e kijelentéssel kezdte: „Ilyen jelzősalakban a rendelkezésre álló forrásokból a város nevét előbb röi, mint a XVII. század vége, nem tudom kimutatni.“) Helynevek magyarításában különösen fontos a hangtörténet és a régi alakváltozatoknak összegyűjtése. Tinódi is „*Székösfejérvár*“-t ír!

Hogy a ‚Stuhl‘ jelentésű *szék*-nek nem volt *szik* változata, azt a Nyelvtörténeti Szótárnak és Czuczor-Fogarasi Szótárának helyes összevetéséből is meg lehetett volna állapítani.

Válasszuk tehát el *Székésfehérvár* nevét a *szék* ~ *szik* szótól, még pedig ne csak akkor, mikor *Székésfehérvár* nevét akarjuk megfejtteni, hanem akkor is, mikor a *szék* ~ *szik* szóét akarjuk.

Én most ez utóbbit akarom.

1936-ban (Szegedi Füzetek III:87) „a *láp* szó eredeté“-ről írtomban evvel kezdtem: „Ha a *cserény*, vagy *darvadoz*, vagy *róna*, vagy *hiedelém*, vagy *hit*, vagy *láp* szó eredetéig akarok hatni, fölteszem azt a kérdést: tulajdonképpen mi is az a *cserény*, *darvadozás*, *róna*, *hiedelém*, *hit*, *láp*.“ Utána így folytattam: „A *láp* szó eredetét kutatva ne elégedjünk meg jelentése fölül annyival amennyi köztudomású.“ És rámutattam arra, hogy a *láp* köznévi jelentése nem ‚mocsár‘, hanem ‚úszó sziget‘, azonkívül ‚tutaj‘, s ez alapon ilyen módszertani megjegyzést tettem: „ha észrevesszük, hogy egy szó két vagy több különböző tárgynak, fogalomnak a neve, ez nagyon biztossá teszi szöfejtő munkánkat, mert hiszen akkor már tudhatjuk, hogy a közös név eredetileg a közös jegynek volt magyarázója. Mivel az ‚úszó sziget‘ és ‚tutaj‘ közös főjegye az, hogy mind a kettő a víz színén áll vagy jár, ebből az következik, hogy a *láp* szó eredeti jelentése ez volt: ‚víz színén álló vagy járó.‘

Ezt a módszert alkalmaztam a *Hintó-mező* előtagját tévő *hintó* szó magyarításában is (Mészöly: NNyv. I:225); alkalmazzuk ezt a *szék* ~ *szik* szóra is.

Köztudomású, hogy a *szék* ~ *szik* szónak mai irodalmi nyelvbeli jelentése ‚Sodaerde‘, a *székes* ~ *szikés* pedig ‚soden, reich.‘ Czuczor-Fogarasi szerint a „*szik* vagy *szik*. . . megfelel némileg a latin *natrum*, különösen pedig a kereskedésben ismeretesh *soda* szónak, másképen: *sziksó*.“ A „*szikés*, *szikés*“ pedig ugyanott: „*szikkel*, *sziksóval* vegyes, *szikst* tartalmazó“. Az is

tudott dolog, hogy a Nagy Alföldön — egykori nevén Mezőföldön — *Szék*; *Szík* néven a sík határhán azokat az elterült, sekély vízmedreket nevezik, melyek legtöbbször nyáron félig-meddig vagy egészen is kiszárad, s ahol a víz letakarodik róluk, kiveri őket a *szék-só*, *szik-só* v. *szik-só*. Ez a *szik-só* tehát nevét az alföldi vízmedrek, vízállások *szék* ~ *szik* nevéből kapta. Tele van a Nagy Alföld *Szék-tó*, *Szík-tó* nevű tavakkal, azok körül ma is söprögezik a *széksót* ~ *szik-sót*, mint tették ezt négyszáz évvel ezelőtt is a Gyöngyösi Szótártöredék bizonyossága szerint, mely (742) a „spuma niri“-t, azaz a *szik-sót* így magyarázza meg: „az székeknek, mivel lugot csinálnak az Mezőföldön, a tajtékja.“ (L. Mészöly: Szegedi Füüz. I:9.). Sőt már az 1086-i Bakonybéli Oklevélben olvashatjuk: „Per a l u e u m s a l s u g i n i s q u e d i c i t u r s c e q u“ (olv. *Székü* = mai *Szék*). Ez az „alveus salsuginis“ olyan régi magyar földrajzi név latin fordítása, melynek XVIII. századi, illetőleg mai alakja a *Sós-szék* vagy *Só-szék*.

Ma már azt hinné az ember, hogy a „Soda“ jelentésű *széksó*-tól ~ *szik-só*-tól vette nevét a sok *Szék-tó* ~ *Szík-tó*, pedig megfordítva történt. Az *akna* sem az *akna-só*-tól vette a nevét, s az *akna* nem jelent „só“-t csak egyik fajta sónak lelőhelyét. A *szik-só* olyan összetétel, mint az *aknasó* (MTSz.). Nem „Soda“ volt a *szék* ~ *szik* eredeti jelentése sem, hanem mint az 1086-i adat is mutatja: „alveus“, „vízmeder“, „álló- vagy folyóvíznek feneké — vizével vagy vize nélkül“. Kétségtelenül bizonyítja ezt az is, hogy Hódmezővásárhely határában ugyanazt az alföldi tavat említik a régi mappák *Gémes-Szék*-nek v. *Szík*-nek is, *Gémes-Fenek*-nek is. (L. Bodnár Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza 19. l.) Kalotaszegen meg kaszáló nevéül megtaláljuk azt is, hogy: *Mátyásszék*, azt is, hogy: *Mátyásszékfenék*. (Szabó T. közli az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—41-i Évkönyvében a 246. l. — Kár, hogy a közlés módszere miatt nem tűnik ki, hogy vajjon egyazon helynek neve-e az a kettő?) Az alföldi mezőket nemcsak *székek*, hanem *fenekék* is sűrűn tarkítják; különösen a lecsapolások előtt volt ez így. Az alföldi *fenék* a Magyar Tájékszótár szerint: „vízjárta hely, amelynek mélyedéseiben a víz az áradás visszavonulása után is meg szokott állani.“ S ha megfontoljuk azt, hogy ugyanannak a tónak lehetett neve *Gémes-Szék* ~ *Gémes-Fenek* is, akkor már megállapíthatjuk azt, hogy a *szék* ~ *szik*-nek, mint *köznév*nek — rétségi tájak színére alkalmazva — az lehetett az eredeti jelentése, hogy „meder“, „vízfenék“. Nem érthetnek egyet abban Szabó T.-val, hogy lett volna a magyar nyelvben „lutosus, sumpfig“, azaz „mocsaras“ jelentésű „*székes köznév*“. Hiszen akkor a *fenék köznévi* jelentése is az volna, hogy „mocsár“.

Fejérvármegyében van Székesfejérvár,
De régi hírében fogatkozott immár —

de lám, „régí híré“-t még a Kis Tükör is vallja. Azt vallja a „Székes“ is: szent királyok székének emléke az, nem mocsaré, sáré. Szabó T.-ot a „székes“ szó köznévi jelentésének megállapításában a tévedéstől még jobban megőrizhette volna az, ha figyelemre méltatta volna a *szék* \sim *szik* szónak valamennyi jelentését. Ha a helynevekbeli *szék* \sim *szik* szónak köznévi jelentését akarjuk megfejteni, akkor helytelen módszer csupán azt figyelniük jelentéstani szempontból, hogy a *szék* \sim *szik* szó miféle földrajzi fogalom tulajdonneve (így tett a romániai Draganu és a vele vitatkozó Szabó T.), hanem azt kell először is megfigyelniük nyelvemlékekben és nyelvjárásokban, hogy köznévi mivoltában mely fogalmak neve a *szék* \sim *szik* szó. Ismétlem: „ha észrevesszük, hogy egy szó két vagy több különböző tárgynak, fogalomnak a neve, ez nagyon biztossá teszi szófejtő munkánkat . . .“ Már pedig nemcsak a föld színén van *szék* \sim *szik*, hanem van *szék*-e \sim *szik*-e a tojásnak is — belül a sárgájában a csírája — van *szék*-ük \sim *szik*-ük a magoknak — ezeknek is belül a csírájuk — van *szék*-e \sim *szik*-e a diónak is — tudniillik a béle — van *szék*-e \sim *szik*-e bodzának is — ennek is a béle. Czuczor-Fogarasi szerint a *szik* egyik jelentése: „a növények szárának, ágainak kellő közepében végig nyúló többé-kevésbé szívos, rugalmas belforma test.“

Most megint hadd mutassak rá egy többször jó véggel megjártam szófejtő útra. Ugyancsak a *láp*-ról szóló cikkemben hangoztattam már, hogy „valamely szó eredeti jelentésének megállapításában a szófejtőnek nemcsak az segít, ha egy szó több fogalom neve, hanem az is, ha egy fogalomnak több neve van. (L. Mészöly: Szeg. Füv. III:97.)

A Mark des Baumes' fogalmat pedig — mint láttuk — nyelvünk nemcsak a *szék* \sim *szik* szóval nevezi meg, hanem a *bél* szóval is. Ez is nyelvi maradványa annak a régesrégí világnak, melyben az ember minden Isten-teremtésében és maga alkotmányában önmagát látta, más mindennek tagjaiban önmaga tagjait. A hegynék is lábát, farát, derekát, hátát, homlokát látta, a korszónak is talpát, hasát, csöcsét, száját, fülét. Sőt belet is látott a maga szerkesztette alkalmatlóságok belső részeiben is: ezért mondja a nép ma is a szekér egyik belső alkotórészét bél-fának. Ezért mondja ugyanazt vidékenként juh-a-fának is; hiszen tudjuk, hogy a *jonh*-a > *joh*-a, *junh*-a > *juh*-a is egy szintén belső, középső testrésznek, a „szív“-nek egyik régi neve. Az Ó-magyar Mária-síralomban az, hogy „én szívemnek belső búja“, még így van: „én junhumnok bel búja . . .“

A szekér *bél*-fájáról visszagondolva most az élőfa *bel*-ére, okkal így okoskodhatom:

Ha azt a szakérrészt, melyet *bél*-nek nevez a nyelv, nevezi *szív*-et jelentő szóval is, akkor a fának azt a részét is, melyet szintén *bél*-nek nevez, szintén megnevezheti *szív*-et jelentő szóval is; tehát valószínű, hogy ha a nyelv a fa b e l s ő részét nemcsak *bél*-nek mondja, hanem *szék*-nek, *szik*-nek is, akkor az a *szék* ~ *szik* szó eredetileg *szív*-et jelentett.

De mi is a *szív* szó eredete és hangtörténete?

Uráli eredetű: megvan mind a szamojéd, mind a finnugor nyelvekben. A hozzánk legközelebb rokon vogulban: *szim*. A mai vogulbeli szóvégi (labialis) *m* hangnak a magyarban sok esetben (dentilabialis) *v* hang felel meg, s ez a *v* hang el is veszhet a szó végéről. Így a vogul *nem* (Name) a magyarban *nev* > *név*; a vogul *lēm* (Suppe) a magyarban *lev* > *lév* > *lé* (így veszett el az olasz eredetű *rév* szónak is *v*-je a régi és nyelvjárási *-ré* alakban), — a vogul *nyctəm* (Zunge) a magyarban a nyelvemlékek kora előtti **nyelöv* ~ **nyelöv* ~ **nyelűv* > **nyelöv* ∞ **nyelűv* lehetett, s ebből lett a XV., XVI. századi nyelvemlékekből jól ismert *nyelő*, *nyelű* alak. A **nyelöv*: *nyelöve* > *nyelve*-féle ragozásból a *nyelve*-féle ragozású alakok megmaradtak később is, mikor már a ragtalan töből elveszett a *v*: *nyelő* ∞ *nyelű*. Amint ma is mondjuk, hogy *jenyő*:*jenyve*, *tetű*:*tetve*, úgy mondták a XV., XVI. században azt, hogy: *nyelő*:*nyelve* vagy *nyelű*:*nyelve*. Úgy vonódott aztán el a *nyelv-e*-féle ragos alakból a *kez-e*, *szem-e* stb. analogiájára a mai *v-s nyelv* ragtalan tő. A *cor* jelentésű vogul *szim*-nek tehát pontos megfelelője a régi magyar nyelvben nem *szív*, hanem *v* nélkül *szí* ~ *szű*. Ezt a *nyí* ∞ *nyű*: *nyíve* ~ *nyűve*, *nyíves* ~ *nyűves* módjára így ragozták, képezték: *szíve* ~ *szűve*, *szíves* ~ *szűves*, és az efféle alakokból vonódott el a mai *szív* alak. A *könyv* és *enyv* is ilyen elvonás eredménye; a XV. században még *könyő* ~ *könyű*, *enyő* ~ *enyű* volt a ragtalan nominativus.

Egyszóval a *cor* jelentésű vogul *szim*-nek épúgy pontos megfelelője a mai *szív*, mint a régi *szí*.

A *szív*-nek régi *szí* alakjától a *szív* jelentésű *szik*-ig már csak egy ugrás — de ezt sem akarom az olvasóval vaktában megtétni. Ráemlékeztetem arra, mit írtam testrészneveink alaktanának egyik ugorkori jelenségéről (NNyv. III:89):

„Az ugorkori primitív ember az önmaga részeit is mint önmagának kedveseket a kedveskedő értékű finnugor eredetű *-k* diminutív képzővel szokta emlegetni — így tesz ma is a vogul. — Vogulúl a *lélek* = *lil*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) lelkét emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *lilikəm* — ez szerkezetében teljesen azonos a magyar *lelkēm*-mel. Vogulúl a *török* = *túr*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) torkát emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *turkəm* — ez meg szerkezetében teljesen azonos a magyar *torkom*-mal . . . A

vogulban — mint látjuk — még ma is megvan a *-k* képzőtlen *lil, túr* nominativus, azonban a magyarban ama finnugor *-k* képző a kedveskedő értékét az ó-magyar kor folyamán elvesztve, teljesen összeforrott az alapszóval, ma már nincsen *Seele*’ jelentésű *lél* nominativus . . . s nincsen *Kehle*’ jelentésű *tur, tor* nominativus, . . . hanem csak *lélék* (*Seele*), *torok* (*Kehle*) szavunk van, s ezekben már nem érezzük a *-k* képzőt, nem érzünk kicsinyítő vagy kedveskedő értéket“.

Ha mármost a vogul *túr* *Kehle*’ mellett van *turkəm* *mein Kehlchen*’, akkor a vogul *szim* *Herz*’ mellett is kell lennie *szim-kəm* *mein Herzchen*’ alaknak — van is: „teri-pákw mány *szim-kəm* = fenyőtoboz kis szivecské” (Munkácsi: kézirat P/46. Akad. és VNGy. IV:I:423), „*szimkən* = szivecské” (Uo. P/27). Amint meg a vogul *turk-* *Kehlchen*’ tőnek megfelel a magyar *torok* *Kehle*’, úgy a vogul *szimk-* *Herzchen*’ tőnek megfelel a magyar *szik* (= *Herz*). Tehát ha a *fa-béle* és a *fa-szike* nem bizonyítaná is, hogy volt a magyarban *Herz*’ jelentésű *szí* ~ *szik* szó, akkor is ki tudnánk következtetni a vogul *szim* ~ *szimk-* alakokból.

De jól tudom én, nyájas olvasó, hogy nehezen fér fejedbe, hogy kedvesed szíve meg a bodzabél egyazon képzet alapján egytestvér szavakkal neveztessek. Ezért a már kétszer bizonyítottat még harmadszorra is bizonyítom. Hogy a bodza *szike*, hogy a *fa-szike* csakugyan a *szí* ~ *szív* szóval közös eredetű, azt a maga becsületes együgyűségében még közvetlenebbül is vallja a vogul nyelvnek ez a szava: *jiw-szim*. *Jiw* azt jelenti, hogy *fa*’, *szim* — ezt már tudjuk: *szív*’; a *jiw-szim* összetétel pedig, mely szóról-szóra *fa-szív*’ volna, értelem szerint azt jelenti, hogy *fa-bél*’ azaz *fa-szike*’ (VNGy. IV:I:388). Tehát a vogul a *fa-szike*’-t a *fa-szív*’-ének nevezi — a *szí* ~ *szik* (= *szív*) harmadszori bizonyosságául! A *szik*’telen *nyírfa*’ vogulúl „*szim* tál *zapze-jiw*” azaz szóról-szóra: *szívtelen nyírfa*’. (VNGy. I:70.) Sőt nemcsak a vogulban van ez így, hanem az osztjákban is, a permi nyelvekben is — de talán már el is hagyhatom a negyedik, ötödik stb. bizonyítékoit. . .

Talán azt sem kell már mondanom, hogy ami a *fa-szike*’ megfejtése, ugyanaz a *dió-szike*’, a *magok szike*’, a *tojás-szike*’ megfejtése is. Mindenik a *bél*-sejében van valaminek. A vogulban is nemcsak *jiw-szim* van, hanem *nyány-szim*: *kenyérbél*’ és *taul-szim*: *toll-bél*, *toll-lelke*’ is (Munk. kézír. 23/a és 1/b). És amint mondják a magyarban azt, hogy a *geszténye szike*’, úgy mondják azt is, hogy *geszténye szíve*’, s amint mondják a dió *bélére* azt, hogy *szike*, úgy mondják a görög *dinnye béle közepére* azt, hogy *szíve*. (Baja, Szeged.) Így egyezik a vogul *szim* és magyar *szív* és *szik*. A habnak is a *szike* a Duna-Tiszaközén a *bab szíve*. Az Ormányságban is *szíve* az, ami máshol

széke ~ *szíke*. „Ágnak, vastag fának a legközepe“. „*Szíve* van a gyöngye, sarjadzó növénynek . . . Elcsípem a *szívét*: nem fölfele tör többé, hanem oldalágakat hajt.“ (Ezeket Kiss Gézától tudom.)

A vese tájáról hasítják ki a *vese*-pecsenyét. A ló *szíve* ~ *szüve* > *szüve* táján levő rész a ló *szügye*; ez a *szív* régl szű változatának *-gy* képzős alakja. A tehén *szíve* táján van a tehén *szegye*; ez a *szív* egykori *szé* változatából lett szintén kicsinyítő képzővel. A ‚Herz‘ jelentésű régi *szí* mellett olyan változat volt a **szé*, mint a *ri-ni* ige mellett a *ré-ni* ige. S ebből a **szé*-ből a *szik* mellett olyan változat is van *gyék* változata és a *kék*-nek meg *kík* stb. A *-k* képzőből a magyarban nem egyszer *-g* lett, például a *gyalog*, *balog*, *nyerég* esetében; az állattestrésznév végső *g*-jéből pedig a harmadik személyrag előtt *gy* válhat. Így mondják a tehén vulvája helyett szépítésből: tehén *möge*, *mège* > *méggye* (azaz: hátulja). Így lett a tehén **széke* > **szége* > *szegye* és a ló **szüke* > **szüge* > *szügye*. (A *szükség* szó is a *szí(v)* származéka — de erről más alkalommal!)

A *szik*, mint például a *nyír* ige is, némely vidéken elülső hangzós ragokat vesz föl: ‚nyír-je meg‘, ‚szik-je v. szik-e‘; más vidéken hátszó hangzósakat: ‚nyír-ja meg‘, ‚szik-ja‘. A *-ja* személyrag eredetibb alakja *-a* volt: eredetibb a ‚kar-*a*, vastag-*a*, csillag-*a*‘ s későbbi ezeknél a kar-*ja*, vastag-*ja*, csillag-*ja*. A *szikja* > *szikja* alak helyett is régebben *szika* > *szika* alaknak kellett lennie. A *szí*-szókezdet meg könnyen válik a magyarban *ci*-vé; példa erre a sok közül: *szigorú* > nyj. *cigorú*, *szikkad* > nyj. *cikkad*. Ebből meg az következik, hogy a *szika* alakból lehetett *cika*.

Ha tehát van nyelvünkben a *z o n o s* jelentésű *szikja* és *cika*, akkor ez a két szó azonagy szónak kétféle változata.

Már pedig a Magyar Tájszótár szerint ‚káposzta-*szikja* = káposzta torzsája a rajta levő apró levelekkel együtt‘, s a ‚káposzta-*cika*‘ is szóról-szóra úgy: ‚káposzta torzsája a rajta levő apró levelekkel együtt‘. Tehát az erdélyiek kedves törve-borsó-izesítője, a *cika*, nem más, mint a *szik* szó személyragos alakja, még eredetibb fokon pedig a *szí(v)* diminutív *-k* képzős származéka. A *cika* is épügy bel-sejében, közepében van a káposztának, mint a fabél a fának, a dióbél a diónak, a *szíve* a görög dinyaének és az emberi testnek. Kunszentmiklóson is a káposztának *szíve* az, ami máshol *szikja*, *cikája* — bizonyosságul a *szik* és *cika* szó *szív*-ből eredtének. Helyeslem tehát Horgernak azt a régi megállapítását, hogy ‚a *szikja* szó nem lehet egyéb, mint a *szik* szónak . . . önállósított, birtokos személyragos alakja, vagyis elvonás a gyakran használt *káposzta szika* birtokos szerkezetből.“ (MNy. XI:122. és l. ETSz.)

Kanyarodjunk most vissza a *szik-tavak* ~ *szik-tavak*beli és *szik-só* ~ *szik-só*beli *szik* ~ *szik*-hez.

Az alföldi síkokon a *székek* és *fenékek* tárgyi hasonlósága s Hódmezővásárhelyen a *Gémes-Szék*-nek és *Gémes-Fenek*-nek tulajdonnévül való azonossága nyilván bizonyítja, hogy a *szék*-nek, *szik*-nek eredeti köznévi jelentése nem lehetett az, amit a nyelvtudósok — ahány annyifélet — eddig belemagyaráltak. Nem lehetett valamiféle 'só' — mint Munkácsi kiszótárkodta (Nyr. XXIX:104 és KSz. I:48); nem lehetett 'határolt terület' — mint Sebestyén Gyula utána kontárkodta (Nyr. XXVIII:467). Szabó T. mocsár-föltevésének elhibázott voltáról már szoltam.

Ismétlem azt a megállapítást, hogy a rétségi *szék*-ek ~ *szik*-ek köznévi értelem szerint már a magyar nyelv történelmi kora óta 'alveus'-ok, 'vízmedrek', 'vízfenekek' voltak. Ez a jelentés összeegyeztethető a *szék* ~ *szik* szónak többi jelentésével; azok szerint a *szék* ~ *szik* már a magyar nyelv történelmi kora óta csupa olyan tárgyakat jelöl, melyek valaminek a belsejében a közepében vannak. (Tojásnak, magnak, fának, bodzának, káposztának széke ~ szíke stb.) Már pedig tónak, folyónak is a medre, a fenéke csakugyan a belseje, a közepé. A zürjében a *szív* megfelelőjének származéka az 'Eidotter'-en, 'Samenkern'-en, 'Herz in der Frucht'-on kívül azt is jelenti általában, hogy 'Inneres' (Uotila.) A vogul a „belseje kivett üres ladikocskát „szíve kivett“-nek mondja (VNGy. IV:I:69), a „vas belsejű“ puskát és ágyút „vas szívű“-nek (Uo. IV:I:123 és I:125.)

Természetes, hogy ha valamennyi jelentésű *szék* ~ *szik* szavunk azonos, akkor valamennyi *szék* ~ *szik* szavunk a *szí(v)* szó származéka. Az tehát a *Szék-tó* ~ *Szik-tó*-nak *szék* ~ *szik* előtagja is. A többféle *szék* ~ *szik* eredetibb 'szív' jelentését világosan mutatta a vogul nyelv (*jiw-szim*, *nyány-szim*, *taul-szim* stb.). A 'meder', 'vízfenek' jelentésű magyar *szék* ~ *szik* eredetibb 'szív' jelentését is a vogul nyelv mutatja; ugyanis mind folyó, mind álló víznek a 'medré'-t is a vogul épűgy *szim*-mel, a mi *szív* szavunk megfelelőjével nevezi meg.

Igy mesélik el a vogulok, hogyan tanította vejszével halászni a világ elejekor élő embereket a mesebeli „öreg ember“ (VNGy. I:133): „Most vesszőgymot csináltak. Vesszőgymmal való gyalmozásuk közben amint az Ob közepére néznek, hát ím egy öreg ember szakállát az Ob medrében“ (vogul eredetiben: „*Ász-szimtə*“) „ennek egész szélteben száderesztette. Az öreg ember szakállából vejsze (halászó-sövény) támadt. Immár kecéző ember-kecézik, hálóvarsával halászó ember hálóvarsával halászik; lebocsátván hálóvarsáját tokhalat üt, nyelmalazacot üt, mukszunlazacot üt.“ Ime! Az Ob (=Ász) víz zelteli medrét „*Ász-szim*“-nek azaz 'Ob-szív'-nek mondja a vogul. A *szim-tə* = 'mederben' alakon a *-tə* ugyanaz a helyhatározó rag, mely a

magyar *Kolozsvár-t* helyhatározón van.) És amint van a vogulban *Ász-szim*, úgy van *já-szim* is, *szjáriszj-szim* is. *Já* a *Berek-jó*-beli régi magyar *jó* ‚Fluss‘ megfelelője, *szjáriszj* jelentése pedig ‚tenger‘. Tehát a vogul *já-szim* eredeti jelentése ‚folyó-szív‘, a *szjáriszj-szim*-é: ‚tenger-szív‘, földrajzi köznévlül pedig azt jelentik, hogy folyónak, illetőleg tengernek vízzel teli medr e, k ö z e p e. (Munk. kézír. 14/d., S/55 Akad. és VNGy. IV:I:391.) A Kalevala is (3:221) a ‚tengernek legmélyebb helyé-t szü-en-vēszi-nek (syän-vesi) azaz ‚szív-víz‘-nek mondja — majdnem ‚szíkvíz‘-nek.)

Tehát a vogul *szjáriszj-szim* és *já-szim*, *Ász-szim* bizony-sága szerint is a vízállások, vízmedrek, fenekek *szék* ~ *szik* nevének s a *Szék*-pataka-féle folyónevekbeli *Szék* ~ *Szík* szónak is legeredetibb jelentése ugyanaz volt, ami a vogul *szim* ~ *szimk*- szóé, tudniillik: ‚szív‘, ‚szívecske‘.

Ezt tudván ne csodálkozzunk azon, hogy van az országban — Tagányinak Szabó T. idézte szavai szerint — „számos *szék* és *székes* helynév, ahol a talaj minősége miatt *széksó* jelenlétére gondolni nem lehet“. Nemi minden vidék *szék*-nek vagy *szik*-nek nevezett vízmedrei termették meg a natriumot. Tehát ha ilyen vidékbeli *Szék* nevű tóról vagy folyóról hallunk, akkor azt olyan eredetű, etymonú folyónévnek kell tartanunk, amilyen például a vogul-földi — egyik nyelvjárársbeli — *Jê-öntar*, melynek jelentése „Folyó-meder“ (VNGy. IV:2:435). Abból a XVI. századbeli szótárból, melyet már idéztünk, régesrégii alföldi szokásnak látszik a szíksó gyűjtése. Leginkább ott keletkeztek a *ezékek*-nek nevezett vízállásoknak apadtával, száradtával a *széksós* részek, a *széksós* földek, rövidebben: a mai értelmű *székes*, *szíkes* földek.

Szabó T. az Oklevélszótár adatai alapján, melyeket megtoldott több, leginkább maga gyűjtötte adattal, úgy akarta megállapítani a *szék*, *székes* ~ *szik*, *szíkes* eredeti köznévi jelentését, hogy már az oklevelek szövegéből is kiolvasta azt, amit a csiki *Székaszópataká*-nak helyrajzi viszonyaival is bizonyított-nak lát, hogy tudniillik a *szék* köznévi jelentése ‚palus‘, ‚mocsár‘ volt. Ugyanis a *Székaszópataka* is „több helyt selymékes (mocsaras) helyen megy át“ (MNY. XXXV:173), a régi oklevelek pedig *stagnum*-nak, *palus*-nak, *loca paludinosana*-nak emlegetnek *Szék*, *Szék-lok*, *Szík-tó*, *Szék-fő* nevű helyeket és *rivulus*-oknak *Szék-patak*-okat. De ha ilyen okból, hogy ‚palus‘ egy-egy *Szék*, az következne, hogy a *szék* köznévi jelentése ‚palus‘ volt, akkor abból meg, hogy más *Szék* ‚rivulus‘-nak a neve, az következne, hogy mégsem ‚palus‘, hanem ‚rivulus‘ volt a *szék* köznévi jelentése, abból meg, hogy az 1086-i *Szék-kü* (értsd: *Szék*) ‚alveus‘- (= meder-)nek a neve, az következne, hogy a *szék* köznévi jelentése sem nem ‚palus‘ azaz ‚mo-

csár', sem nem 'rivulus' azaz 'patak', hanem 'alveus' azaz 'meder' volt — amint a vogul nyelvből teljes biznysággal ki is tűnik. Az persze természetes, hogy mind a lacusok, mind a rivulusok, mind az alveusok környéke lehetett palus, lehetett vizenyős terület — mint a vogul *Asz-szim* és *já-szim* környéke is. Elhiszem Szabó T.-nak azt az észleletét, hogy jegyzeteiből — mint mondja — „az is kitűnik, hogy nagyon sok *szék* Háromszékben is vizenyős területen fordul elő.“ (MNY. XXXV:171.)

És bármennyire nem értek is egyet Szabó T.-nak a *Székesfehérvár* szó eredetéről és a *szék*, *székes* szó köznévi jelentéséről írt cikkeinek eredményeivel, nagyon is egyetérték avval a módszertani tanáccsal, mellyel Szabó T. bevégzi a *szék* és *székes* köznévi jelentéséről írott cikkét. Ez a tanács bizonyosan édes mindnyájónk számára így szól: „A felsorakoztatott bizonyítékok nyomán kapott végső eredmény pedig megint óva inti a helynévmagyarozót attól, hogy csak okleveles adatokra támaszkodva, helyrajzi ismeretek nélkül adjon tetszetős, de a közelebbi vizsgálat világánál csak ötletesnek bizonyuló magyarázatokat és ezzel akaratlanul is tévedésbe ejtse a nyelvészetben kevésbé járatos kutatót.“

Ez idézett sorok ellen csak annyi a panaszom, hogy jó magyarsággal így kellett volna írni: „inti a helynévmagyarozót, hogy ne csak okleveles adatokra . . .“ és „ . . .tévedésbe ne ejtse . . .“ Különben — mondom — Szabó T.-nak ezt a tanácsát én kemény hangúnak ugyan, de nemcsak bölcsnek, hanem követni valónak is tartom, sőt még meg is toldom:

Nem elég az „okleveles adatok“-at adó polcok mellől az archívumok celláiból kimenni Isten szabad ege alá „helyrajzi ismeretek“ és „közelebbi vizsgálat“ végett, hanem még ott is minél messzebb kell menni a háztól, ha ugyan földrajzi tulajdonneveket nemcsak gyűjteni, hanem magyarázni is akarunk. Az *Ormányság* szó eredetét sem lehetett volna megfejteni, ha a Dráva mellől el nem mentünk volna a Sárrétre, azután meg a lúdbél, kaesabél módjára kaeskarings Ob folyó mellékre. (MNY. XXVII: 276—284 és NNyv. I:257—62.) Földrajzi tulajdonnevek gyűjtésén ek még lehet földrajzi határt szabni, de tudományos, nyelvtörténeti magyarázatjuknak nem igen, ha csak — mint Szabó T. becsülni való bátorsággal mondja — tévedésbe nem akarjuk ejteni „a nyelvészetben kevésbé járatos kutatót.“ Azok a *szék*-re és *székes*-re vonatkozó adatok, melyekkel Szabó T. Erdélyből megtoldotta (a MNY. XXXV. kötetbeli cikkében) az Oklevélszótár adatait, igen becsesek, mint mindennémű hiteles adat az, s gyűjtőjüket dicséret illeti meg. De azok az adatok még nem viszik előbbre azt a magyarázatot, melyet Szabó T.-val együtt mi is meglelhattünk volna az Oklevélszótárban, azt nevezetesen, hogy a vizenyős tájakon lévő *Szék*-eknek jelentésük

ez volna: „*loca vadosa, paludosa, lutosa, sumpfiger, schlammi-ger Ort.*“ Ez a köznévi értelmezés, melyet Szabó T. erősíteni akart két idézett cikkével — látjuk — téves. Hogy a *szék* ~ *szik* eredetéig eljussunk, bizony át kell néznünk Erdély kies völgyei közül az Alföld tengersík vidékére is, onnét pedig túl kell ugrnunk az Urálnak szent kövén is, akármilyen magas.

*

Mikor a Magyar Nyelvtudományi Társaságban élőszóval előadtam itt közölt fejtegetéseimet, utána egyik tudós hallgatóm ezt a kérdést intézte hozzám: lehet-e a *szív* szó -k képzős származéka *szik* alakú? Azt feleltem:

— A *tő-töve* ragozású szónak származéka nem *tövke*, sem nem *töveke*, hanem *töke*; így a régi *szí:szíve* ragozású szónak -k képzős származéka nem *szívk*, sem nem *szívek*, hanem *szik*.

Másik tudós hallgatóm ezt kérdezte: ha a *szék* ~ *szik* a *szí(v)* származéka, miért nem mondják az „ember *szív-e*“ helyett azt, hogy az „ember *szék-e* ~ *szik-e*“? Erre ezt feleltem:

— A „hordó *szád*-ja‘-, „barlang „*szád*-ja‘, „völgy *szád*-ja‘-stb.-beli *szád* (~vogul *szúnt*) szó — ezt még tán Draganu sem kétli — a *száj* szó régibb *szá* alakjának (vö. *szá-m*) -d képzős származéka. A *szád*, *száda* épügy előfordul helynevekben is, mint a *szék* ~ *szik*. De ahogyan testrésznévül *száj* helyett nem alkalmazzuk az „Öffnung“ jelentésű *szád* szót, úgy testrésznévül már *szív* helyett sem mondjuk a „Kern“, „Mark“, „Wasserbett“ stb. jelentésű *szék* ~ *szik* szót. (A vogul *szúnt*: „Öffnung“ sem testrész neve már).

Mindezt a látszólagos különösséget megmagyarázza a magyar szófejtések alkalmával oly sokszor tapasztalható jelentésmegosztás.

*

A nyelvtudósok a *szék*-tavak-beli *szék*-et mindnyájan más eredetűnek tartják, mint a tojás-*széke*-beli *szék*-et. Czuczor—Fogarasi szerint ez utóbbi *szék* ~ *szik* „ami eredeti jelentését illeti . . . a *szijat*, *szivosat* jelentő szókkal némileg rokonnak látszik, mennyiben mind a fa, mind a tojás szíke bizonyos szívossággal, rugalmassággal bír.“ Arra, hogy a *Szik-tó*-beli *szik* a *szí(v)* származéka lehetne, nem is gondol, de azt már nem tartja lehetetlennek, hogy a „tojás széke“-féle *szik*-et nem csupán a *szij*, *szivos* szóval, hanem a *szív*-vel is „lehetne rokonítani“. Ez a gyanítás persze nem fér össze Czuczor—Fogarasinak avval a Budenzitől vett állításával, hogy a *szik* a finn *szisze*, *sziszekszē*, *sziszukszē* (sisä, sisäkse-, sisukse-) „törzs, intestinum“ szótövekkel egyeztethető. Munkácsi és Sebestyén Gyula — mint említettem — jövevény szónak tartja a *szik*-et. Bárczi Szófejtő Szótára szerint a tojás-*széke*-beli *szék* „eredete ismeretlen, finnugor származtatása elfogadhatatlan“. Ettől a *szék*-től — mint mondtam

— Bárczi is különválasztja a ‚natrium‘, ‚Natron‘ *szik*-et, s eredetéről annyit ír: „eredete ismeretlen, finnugor és árja magyarázata nem fogadható el.“ Azt a gondolatot, hogy a *szügy* és *szegy* is a *szí(v)* származéka, Bárczi megtalálnozza, s a *szügy*-ről és *szegy*-ről is azt jegyzi meg elsősorban, hogy „eredete ismeretlen.“

Amint Szabó T.-nak egyik cikkéből olvasom (MNy. XXXV.) a földrajzi nevekbeli *szék*-kel sikertelen próbálkozott Draganu is: ez meg s z á r a z n a k gondolta, amit Szabó T. sárosnak.

Mészöly Gedeon.

Verfasser beweist auf sprachgeschichtlichem Grund die Unrichtigkeit jener Szabó T-s Etymologie, die das Vorglied des Compositums *Székes-Fehérvár* (Stuhl-Weissenburg) aus einem Wort *szék* mit der Bedeutung ‚Sumpf‘ ableitet. Verfasser bringt neuere Beweise dafür, dass Stuhlweissenburg als eine alte Residenzstadt nach dem königlichen Thron (Stuhl=*szék*) benannt wurde. Szabó T. meint irrigerweise, dass das Wort *szék*, welches in Teich- und Flussnamen öfters vorkommt, ursprünglich ‚lutum‘; ‚Sumpf‘ bedeuten sollte. Verfasser führt mit Hilfe ungarischer und ob-ugrischer Daten aus, dass die Bedeutung des Teich- und Flussnamens. *Szék* ~ *Szík* ursprünglich ‚alveus‘ < ‚cor‘ (Wasserbet ~ Inneres ~ Herz) war. Diese sprachliche Erscheinung ist ein Andenken der anthropomorphen Redensart.

A bajka-juhról meg a cigány-rajkóról.

A Magyar Etymologiai Szótárban ezt olvasom: „*Bajka*, egy adat 1671-ből, eine schafart. Eredete ismeretlen.“

Tehát valami juh-fajta volna. De miért nincs mellette több adat? Hiszen az Etsz-nak, ennek az igazán értékes nagy munkának, minden címszavát az adatok tömege kíséri. Ennek a szóvány adatnak árva volta már magában is azt a gyanút kelti, hogy itt idegen fészekbe alighanem kakuk csempészte be tojását. Utánanéztem és rájöttem, hogy így is van. Akaratlan csempészője volt a különben sok-sok érdemű Takáts Sándor.

Hozta pediglen Budapestre Nyitra vármegyéből, a tapolcsányi uradalomból, ahol is egy 1671 évi összeírásban ezt a feljegyzést olvasta: „Extat in montibus tuguriolum ovium et caprarum, in quo repertae sunt oves vulgo *bayka* antiquae 125“, azaz a hegyekben juhásztanyak -szállások vannak, bennük pedig találtak 125 darab bajka nevű öreg juhot.

A régi írásoknak e szaváról Takáts kétszer is tesz említést. Először báránynak, tehát fiatal állatnak értelmezi (MNv. 2:23), rá egy évre már megváltoztatja véleményét és felnőtt birkának mondja (3:208). Azt írja, hogy Liptó, Turóc, Trencsén stb. megyék havasaira járó morva és lengyel pásztorok a *berbécs* szót nem ismerték, hanem helyette a *birka* és *bajka* szóval éltek és ezt terjesztették el az éjszaki és nyugati Kárpátok legelőin. Ezek szerint Takáts a birkát és bajkát azonos dolognak és pedig juh-fajtának gondolta.

Nyitrai tótok szava ez, tehát érdemes egy kicsit körülnézni. Első sorban természetesen tekintsünk be a tót nyelv szótáraiba, hadd lássuk, mit mondanak róla. Ámde hasztalan keressgélünk utána, mert Bernoláktól Hvozdkig, 1794-től 1937-ig hiába jelent meg vagy tíz szótár, egyik sem ismeri a bajkát. Vallatóra kell tehát fogni magukat a tót juhászokat. Ezek aztán valóban többet tudnak. Elmondották apróra a juhász-élet egész terminológiáját, nem tagadtak el belőle semmit sem, mert sok helyt és több nyelvész meg etnográfus fogta őket vallatóra. A bevallások szerint a tót juhászok műnyelvében $\frac{2}{3}$ résznyi a tót, négy szó bennük magyar eredetű, a többi $\frac{3}{5}$ rész, vagyis a jellemzően *lényeges szóknak nagyobb része oláh eredetű*. Ez utóbbi két csoportból hadd álljon itt mutatóba egynéhány. A magyar szók ezek: *salaš, rovaš, keveriš, solgan*. Bennük nem nehéz felismerni a tíz nyelvbe is átment *szállást*, azután a *rovást*, meg a nyáj jelentésű

keverést, végül pedig a szállás legkisebb munkását, a báránykákat őrző *szolgagyereket*.

A tót juhász-életnek és a tejjgazdaságnak lényeges műszavai magyar, tót és oláh rendbe állítva ím ezek:

(A nyomdának nincsenek oláh betűi. Szerk.)

(magyar)	(tót)	(oláh)
számadó gazda	bača	baciu
öreg bojtár	vatah	vatas
pásztor (ált.)	valach	(vlach)
juhászfokos	valaška	
kosár	{košara {košiar	cosa
tehén-akol	vakárka	vacarie
kosár- költöztetés	redikanie	ridicare
esztrenga	strunga	strunga
sajt-pad	podišar	podisor
sajt-kamara	komárnik	comarnic
kerenta	krinta	crinta
tej-oltó	{kl'ag és {ryndza	chiag rîndza
brindza (sajt)	bryndza	branza
geleta	geleta	gheleta
putera	{putera és {putina	putera putina
savó	dzer	zer, zara
orda	urda	urda
zsendice	žintica	jintita
üsthorog	kužba	cujba
piszkafa	vatral	vatrariu
nyáj	krdel (!)	cardul
keverni	mutorit'	mutare
őszi legelő	tomnatik	toamnata
kérődzik	rumegat	rumega
ürü-toklyó	mrliak	mîrlaciu
párosodik	mrlit'sa	mîrli
éves kos	notin	noatin
öreg kos	cap	tap
ifju kos	vatul'a	vatuie
micza-juh	mica	mite (Cihac)
mióra-juh	miora	mioara (NyK 2:319)
czigája-juh	{cigaja és {cigara	tigaie
keresztezett	stogoš	stogosan (Damé)
ebből a tót stožkár :	nomad in tuguriis	(CMS 5: 93)

Ha ezt a tekintélyes névsort figyelembe vesszük, okvetlen arra kell gondolni, hogy ez a rejtélyes bajka is a tót juhászok

oláhoktól alapított birodalmában lesz, még ha a juh-fajták között nem találjuk is. Most már csak azokat a tót műszókat kell megvizsgálunk, amelyek a juhokat külső jegyeik szerint nevezik. Ilyent négyet is találunk és ezek között ráakadunk a kakuktozásra is. Ez a négy éppen úgy oláh eredetű, mint a többi: 1) tót *kornúta*: oláh *cornuta*, nagyszarvú, 2) *murgasta*: *murg*, barnás, 3) tót *vakeša*: oláh *oaches*, fehér juh szeme körül fekete karikával, 4) tót *lajka*: oláh *laie*, teljesen fekete juh. Ezt kicsinyítve gyöngéd szóval oláhhul *laita*-nak mondják éppen kicsinyítő képzővel, mint a tótok a maguk *-ka* képzőjével.

És immár helyt is vagyunk.

Ezt aztán csakugyan megtaláljuk valamennyi tót szótárban és etnográfiai munkában. Ime Palković szerint (1820) *lajka*: schwarzes oder schwarzgeflecktes Schaf; Rank cseh szótárában *lajka*: (nur bei den Slovaken) schwarzes Schaf; Jancovicsnál (1848), Loosnál (1870), Kálal M. differenciális szótárában (1924) Hvozdi knál (1937) egyaránt azt találjuk, hogy fekete juhot jelent. Tehát nem fajtát, sem nemet, sem kort, hanem egyszerűen csak az állat színét. Eredete az albán *lai*, innen vette az oláh és mindenütt tovább adta tanítványainak, amerre csak járt. Így lett belőle tót szó, a *lajka*. Ismert népdal az oláhoknál: Miorita laie, laie bucolaie: Fekete miórám, fekete pofácskám. Ide vág az oláh közmondás is: Nici laie, nici balaie: sem fekete, sem fehér, weder so, noch so.

Ezek szerint világos, hogy abban a nyitrai uradalmi írásban Takáts elnézte a betűt és tévesen olvasta a *lajkát bajkának*, hiszen írásban az l és b betűk közeli atyafiak. Ezzel pedig akaratlan megtévesztette az Etsz. szerkesztőjét. A *lajka* tehát oláh eredetű tót szó s így került az 1671 évi összeírásba magyar szónak. Bár ezen a vidéken a „vulgo“ nem magyar nyelvhasználatot jelent, hanem inkább tótot.

Az elmondottakból az is következik, hogy a juhászat dolgaiban oláhok valának a tót pásztorok mesterei éppen úgy, ahogy oláhok tanították meg erre a mesterségre a rutén, lengyel és morva pásztorokat is. Ebben a négy nyelvben ugyanis a juhgazdálkodásnak alapműszavai egyformán oláh eredetűek, azonosak. Az oláhok a 12. század óta Brassótól Máramaroson át egészen Morvaországig a Kárpátoknak mindakét oldalán, tehát Lengyelben is, elterjesztették mesterségüket, innen van aztán az, hogy a tót, rutén lengyel és morva nemzetiségű juhászokat is vlach névvel illették, foglalkozásuk után.

Az oláh mesterek azonban nemcsak a juhgazdaságban hagyták hátra nyomukat, hanem a Kárpátok toponomiájában is. A tót területen a jó legelőket nyújtó magas hegységek nevei között tömördek az oláh. Csupán Zemplén-Trencsén megyék vonaláról sorolok fel itt néhányat. Ime: Drakšiar, Tonsorka, Dikula,

Kuligura, Furkota, Kykul, Veregan, Kl'ak, Gropa, Strunga, Tomnätik (autumnus), Svendiora, Sinatoria, vagy 20 Muncsel, Mencsul, Mincsol, vagy 50 Magura, (szintén albán eredetű szó, azonos a magyar máglyával), aztán Kicsera vagy ötvenszer. Vlachovo, Oláh-Dubova stb, faluk neve szintén ide vág.

Ámde mondani valóm ezzel még nem ért véget, hasznosítuk ezt a magyar nyelvtudományra is. Lehet is. A *lajka* szóval a tótok ugyanis nemcsak a fekete juhót nevezik, hanem az erősen barna kreol-arcú tót leányokat is. Ez egészen természetes átvitel. Csakhogy ez még egy másik dologra is vet világosságot. A tótkban ugyanis éppen olyan gyakori jelenség, mint mindenütt e világon, az l-r hangváltozás. A magyarból elég legyen ezt a két példát idézni: az *Elisabethből Erzsébet* lett, az égerfát jelentő tót *jelša*-ból pedig a pestmegyei *Irsa* helynév. Így támadt a tót *lajka*-nak hangzótársa gyanánt a *rajka*, ez is barnaarcú leányt jelent. A feketeség miatt ezt nőnemű melléknévnek érzi a tót nyelvérzék s emiatt neki mindegy, leányt akar-e vele jelölni, vagy juhót jelentő *ovca*-t, a melléknevet nőnemű raggal, *a*-val látja el; de ha semleges nemű szóhoz kapcsolja ezt a melléknevet, akkor ennek ragja már *o* vagy diftongusos *ó* (ejtése *uo*). A *rajka* szóból tehát a tót nyelv szabályszerűen alakította ki a semleges nemű *rajko* szót is. Ezt kivált a fekete képű gyerekekre mondják, hiszen a gyermek a tótkban éppen olyan semleges nemű (*dit'a*), mint a németben a *das Kind*. Kiváltképpen pedig a cigánygyerek fekete.

Nos, ez a semleges nemű tót *rajko* ájtött a magyar nyelvbe is. De útközben egy kicsit megnőtt. A magyarba ájtött jövevényszavak ugyanis a szóvégi (sőt néha a szóközépi) rövid o hangot kivétel nélkül hosszú ó-vá megnyújtják: Leó, vakáció, fórum, filagória. Emiatt aztán a *rajko* megnyúlt nálunk *rajkó*-vá s ebben segítségül volt a diftongus is és éppen úgy a cigánypurdét jelenti, mint a tótkban.

Bárczi Szófejtő Szótára a *rajkó* szónak két „lehetséges magyarázat”-át említi: 1) „a cigány *raklo* 'gyerek' átvétele”, 2) „a *raj* fn. kicsinyítő képzős származéka.” Azonban ez a két magyarázat kellő bizonyíték nélkül alkotott téves föltevés.

Takáts tévedése tehát némi haszonnal is járt, megismertük egy füst alatt a magyar *rajkó* eredetét is. Akit a dolog közelebről érdekel, a következő forrásokra utasíthatom: Shorník Muz. Spoločnosti 5-ik Časopis Mus. Spol. 13, 14 köt. és Slovenské Pohľady 1893 évf., mindahárom Turócszentmárton; Medvecký Karol, Detva monografiája; Tiktin, Damé, Cihac, Saineanu szótárai. Saját két írásom is rendelkezésre áll a kutatóknak: Hogyan készültek a tót szótárak (Slov. Noviny, Budapest 1938). és kézíratos Tót néprajzi lexiconom.

Szennyes.

Ha szófejtő irodalmunkon végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy nagyon sok magyar szó eredetét azért nem sikerült mindjárt a legelső megfejtési kísérletkor megoldani, mert elmulasztották megállapítani, vagy rosszul állapították meg a szó eredeti jelentését, nem törődtek a kérdéses szónak mondatbeli szerepével, környezetével.

Ha tehát most *szennyes* szavunk eredetét akarjuk megfejteni, arra kell figyelmeznünk, milyen mondatbeli adatok maradtak hát fenn erről az általában ismert, de ismeretlen eredetű magyar szóról.

A Debreceni Codexben azt olvassuk, hogy karácsony estéjén szívünk szerint való bánattal, igaz gyónással s bizony elégtétellel kell „ez nömös születéséhez uronknak“ készülnünk, „mert ha a házat megsöpörjök a holnapi napnak tisztosságára és szennyes üngeinket megmosattyok s még némelyek testöket is ma megförsztik, naggyal inkább a bínöknek szennyét le kell magonkról tisztitanonk“ (DebrC. 47.).

Van följegyzés „rossz vászon szennyes zacskó“-ról is, egy régi végrendelet meg így rendelkezik: „Az ágylepelnék felét Frusinának, az szennyesét hagyom az schola mesternek“ (RMNy. II. 303. NySz.).

Vagyis azt látjuk, hogy a *szennyes* ~ *szeny* régi nyelvünkben is lehet jelzője a ruhafélének, éppen úgy, mint ma, és azt jelenti: „piszkos“. Az egyházi nyelv, mint az adatok mutatják, a *szennyes* szót átvitt értelemben használja és a lélek szennyes voltáról beszél. Ezért van ilyen adat: „Istentelenséggel szennyesek“ (MA. Scult. 210. NySz.), — ezért beszélhetünk régi magyar nyelven is, de még ma is „bűnök szennyéről“.

A középmagyar nyelvben azonban nemcsak a ruhának lehett jelzője a *szennyes*, nemcsak a „bínöknek szennyét“ emlegették (DebrC. 47. NySz.), hanem *fazék* is volt *szennyes*:

„Monda az vén atya: hozj két szennyes fazakat éde“ (Érdy C. 49b. NySz.) — A *szennyes fazék* Ilosvai Toldijában is előfordul:

Etel után szennyes fazakokat mos vala
(Ilosvai: Toldi 4. NySz.).

A *fazék* azonban nem azért *szennyes*, mert benne főznek, hanem azért, mert a *tüztől, széntől megfeketedett, kormos* lett. Már a biblia nyelvében is olvashatjuk ezt a hasonlatot: „... és mēndēnēknek orcája, miként a fazéknak korma” — *et facies omnium eorum sicut nigredo ollae.* (BécsiC. 261.). — „Mikoron Szent Margit Asszonnak adnak vala kēntēst, kápát jób posztóból az társinál, tahát szēgyēnli vala mēgviselni, ha mikoron kedég készērēchtetik vala az priorissátul elviselni az ruhát attyának, annyának tisztēségéért, tahát Szent Margit Asszon elmēgyēn vala az kohnyára, és az kohnyán való fazéknak és ēgyēb edēnēknek mosásával és seprēsēknek porával sieti vala mēgfeketēchteni.” (MargL. 2—3.) — Bizonyos, hogy Szent Margit Asszon ruháját azért feketítette meg a fazekaknak és egyēb edényeknek mosása, mert azok *szennyesek, kormosak* voltak a tüztől, amelyen a fazekakban főztek. Jól tudjuk, a régi világban úgy főztek, hogy a fazék köré parazsat helyeztek és azt szitották, gerjesztették. A főzésnek ez a mozzanata annyira fontos volt, hogy szólás is keletkezett belőle: „Minden ember az ő fazéka mellé szít” (NySz.). Somogyban még ma is úgy főznek, hogy a kemence előtt lévő *hékü*-re kihúzzák a parazsat a cserépfazék köré, és úgy fő a fazékban a jó leves, vagy az, ami. Az 1900-as évek elején még Szentesen is főztek így a katlan előtt a felsőpárti asszonyok. Természetes, hogy az ilyen fazéknak, amelyekben tüzön főznek, kormos az oldala, és ha már a füle is az, az egész fazék fekete. Így azután már jól érthetjük, mit jelent az a Bárdos Rezső feljegyezte szentesi szólásmód: „Szentéletű vasfazék, csak a füle kormos” (NNyv. IV. 46.)

Hogy a középmagyar nyelv korában is közvetlenül az égő tüzön főztek a fazékban, mutatja a Margit Legenda következő részlete is: „Mikoron soror Sabina nēm mernéje kivēnni az fazékat az szēnből, legottan Szent Margit Asszon az ó kezét veté az lángnak közepiben és kivoná az szēnek közepiből” (MargL. 23.).

A tüznek régi magyar neve tehát *szén*, mai nyelven *szén* is volt. *Szen, eleven szen, langas szen* (= lángos szén), *sebēs szen, tőznek szeni* (= tüznek szeni DöbrC. 35. NySz.), *tizes szén* (KulcsC. 29. NySz.), *égő szén* (Zrinyi II. 100. NySz.), *tűz* a régi nyelvbeli neve az *ignis*-nek, a kialudt tűzét meg: *alutt szén* ~ *szen, holt szén* (NySz.). Az *alutt szén* nagyon fekete, a *megalutt szénen* lévő fazék oldala is sötétfekete. Ennek fekete sötét voltára mutat a következő codexbeli hasonlat is: „Kik szent monostorból ez világra térnek, feketébbek avagy szērnyébbek az *alutt szennél*” (ÉrsC. 247.). A *szén*-nek 'tűz' jelentése megvan még a délzalai Lendvahosszúfaluban is: „Miég van benne izzu *szény*” (t. i. a kályhában. A magam gyűjtése.). Ez utóbbi adat-

ből azt is látjuk, hogy a köz- és irodalmi nyelvi *szén*-nek van nyelvjárási *szeny* alakváltozata is.

A NySz. *szenny* címszó alatt a következő adatot idézi: „Az fejér cipót meg ne hámozzad, hanem csak megtisztogassad szeny tül, mitül“ (Radv.: Szak. 15.). — De én még gyermekkoromból tudom, hogy a kenyér alsó héja nem úgy szeny ny es, ahogy ma jelenti ez a szó, hanem a szénnek kormától fekete. Még az is megtörténik, ha fával fűtenek, hogy a kenyér alsó héjába a megaludt szén belesül. Ettől a szénnek kormától, megaludt széntől kell tehát az fejér cipót megtisztítani!

Ezek a néprajzi és nyelvtörténeti tények kétségtelenné teszik, hogy a *szennyes fazék* kifejezés *szennyes* jelzője a *szén* megaludt, *fekete szénére* vonatkozik, vagyis a *szeny es* > *szennyes* nem egyéb, mint a *szén* *szenes* származékának *szeny es* > *szennyes* változata. Hogy ez csakugyan így van, megerősítem még egy bizonyítékkal Gyöngyösi Istvánnak Kemény Jánosról szóló elbeszélő költeményéből. Ott Kemény János bilincseinek művelésére készülő miveseket, kovácsokat így mutatja be a költő:

Gyűjtnek azért öszve számos miveseket,
De nem karmazsinnal bánó mestereket,
Sem selyem s székfium bocsátó kezeket,
Hanem vasforgató erős bronteseket.

Melyek mintha jöttek volna az Aetnából,
Vulcanus mivének szennyes barlangjából.
Most is füst gőz ölg némelyik szájából,
Hatan állnak elő kovácsok számából.

Vaspor szennye ülte hízott pofájokat,
Senek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csípdeste feltűrött karokat,
Egy-egy poröly telte béfogott markokat.

Látnivaló ebből is, hogy Gyöngyösi azért mondja Vulcanus barlangját *szennyes*-nek, mert füst járta, a kovácsok „hízott pofájokat“ is „*senek pozdorjája* füstölte“. Vagyis: *szeny es* > *szennyes* eredetileg csak az volt, ami a széntől fekete lett.

Sikerült tehát a *szennyes* és vele együtt a *szenny* eredetét is megfejtenünk. Bizonyos, hogy a *szenny* már elvonás a *szennyes* származékból, erre vall az *-ny* hosszú volta. A *szennyes* tehát ugyanúgy az anyag nevével való színmegjelölés, mint amilyen a *vér*-ből való *vörös* > *vörös*.

A *szennyes*: > *szenny* tehát kétségtelenül a „tűz“ jelentésű *szén* származéka. Hogy ez csakugyan így van, megerősítem még egy analógiával is. A Magyar Táj szótár bizonyosága szerint a *füst*

-s képzős származéka: *fistős* ~ *füstös* Somogyban azt jelenti: „piszkos“. Magam a somogyi Csökölyben ilyen adatokat jegyeztem fel: „Od van a füstözs ruhám, még nincs mögömmözsva.“ Gigében meg ezt: „Füstös kendő vagy mocskos.“ „Füstös ruha, mit az embör szok páruáni.“

Amint tehát a ‚Rauch‘ jelentésű *füst* -s képzős származéka: *füstös* jelenti Somogyban a piszkos ruhákat, éppen úgy jelenti a *szen* ‚tűz, szén‘ -s képzős származéka, a *szenes* > *szenyes* > *szennyes* a piszkos ruhát, és amint a *vérés*, *füstös* a *vér* és *füst* anyagnévnék a származéka, ugyanúgy anyagnévből keletkezett a *szennyes* is: a *szen*-ből. Fejtegetésem helyességét bizonyítja az is, hogy Lendvahosszúfaluban a *szennyes*-nek *fekete* a neve: „A fekete ruhákat össze kö szénnyi. Mэгásztották hideg vízbe.“ (Magam gyűjtése.)

Ebből mármost az következik, hogy a *szurtos* is így keletkezett: *szurkos* > *szurtos* > *szirtos* > *cirtos*. Amint a *szurkáló-fa* mellett van *szirkáló fa*, éppen úgy van a *szurtos* mellett *szirtos*. A *szurkos* > *szurtos*-beli -k- > -t- hangváltozásra a következő adatokat idézhetem: *palánk* > *palánt*, *pamuk* > *pamut*.

Végül megjegyzem, hogy Czuczor-Fogarasi a *szennyes* eredetét már ezen az úton vélte megtalálni, de a későbbi kutatók túlzott óvatosságból Czuczor-Fogarasi származtatását nem fogadták el, vagy nem is vették figyelembe. Bárczi Szófejtő Szótárában azt mondja, hogy a *szenny*, *szennyes* „talán fgr, er., yö vog. *sèmel* ‚fekete‘, *similj* ‚rozsa‘, o. *samy* ‚ua.‘, z. *sjym* ‚ua.‘, hangtani nehézségek“. Czuczor-Fogarasi helyes származtatását meg sem említi. A *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“ Viszont Czuczor-Fogarasi a *szurtos*-ról meg azt írja: „er. isml.“

Nyíri Antal.

Szenyes (schmutzig, schmutzige Wäsche) stammt aus dem Wort *szen* > *szén* (Kohle, Russ, Glut, Feuer): *szenes* > *szenyes*, *szennyes*. Aus dem letzteren Derivatium ist das Grundwort *szenny* (Schmutz) entstanden. Ursprünglich waren nicht die schmutzigen Wäschen *szennyes*, sondern die russigen Töpfe.

Szentesi tájszólás.

(Folytatás.)

Akár a kutyát a fáhon, akár a fát a kutyáhon, mindig a kutyá vonyít.

Legénkédik, mint falusi kutyá a városi kövezetén.

Passzol, mint kutyá szájába a tojás.

Kutyához vákta a csapat: részeg.

Kutyához vákta a rovást: nem tartotta a szavát.

A kutyá farkára köt: az orrára köt. — Minek köti a kutyá farkára az ojján dógot? (T. i. cseléd útján kérte a far-tozást.)

Sē ki, sē be, mind a kűszőb.

Ojan embēr vagyok, mind a lakat. (Megbizható.)

Annyit ér, min tarisznyán a lakat.

I. á b o d a t melegēn, fejedet hidegēn, hasadat taresd higan.

L e l k i t veszti valamivel: fāradozik, vesződik.

L ó e l l i l o v a t, de abrak az annya.

Vak lóval temető szélén jár az ember.

Ahol a kötőfűkēt mēktanájják, ott keresik a lóvat is.

Dőglött lóvat kár patkóni.

Beszéhec neki, mind a beteg lónak, v. akár a lóval imátkozz.

Sē hite, sē lelke, mind a hajóhúzó lónak.

L y u k r a áll: helyt áll, megfelel magáért. Ájjon jukral

Feszelēg, mind a makhetes.

Ketten tésznek ēty számot, mind a tavaszi malac.

Űgy él, mim Marci Hevesēnn.

A m i ó d meggörbíti a házat. (Az egyszerű gazdaember házát „vég-gel az utcára“ építette, azaz egy ablakos szoba volt az utca felé, a többi lakásrész ezután következett hosszában befelé. Ha azután megszédte magát, megtollasodott, még egy szobát ragasztott az utcai mellé, s így a ház L alakú lett.)

Kérődzik, mint a mustabírka.

Nem vót több a n a d r á g b a, mint a tarisznyába. (Nem volt hátorsága.)

Elveti a n a p o t: lopja az időt.

N e m - a k a r á s — fejkavarás.

Sovány ebéd a n y a k l e v e s.

N y á r o n subádat, télēn tarisznyádat ē n ē h a d d.

Lévészik a nyergét egymásról: nem pörlekednek, megegyeznek.

Az öreg embër ojjan mind a töröt fazék.

Öregep szímbe van mind az annya. (V. ö. De öreg embër szímbe van. — Egissiksízímbe jáccik.)

Kikapta az ödbűl a hatot, v. kiatták neki az ödbűl a hatot: összeszidták.

Cincog v. pislog, mind az Őzéné galuskája. (Az Őzéék tanyáján a gémes kútból vizet húztak föl s a vödörben a vízzel együtt fölkerült egy béka is. Mivel sötét volt, nem vették észre, és föltették a vizet békástól melegedni a tűzhelyre, hogy majd galuskát szagatnak bele. Mikor a víz melegedni kezdett, a béka keserves hangot adott, s innen a szólás.)

Pézre kel, pézre fekszik, mind a bikabornyú. (Arra mondják, akinek sok apró, biztos bevétele van. A mondás onnan ered, hogy a bikaborjú értéke évről-évre nő.)

Nem mëgy a fejibe, mint Ságina k a pillés malom.

Sejti, mint szamára szelet.

Nem szarta kúdba, csak a kávájára, (de bele is lükte.)

Gazdábú' lét szégénnek hun it fáj, hun ot fáj.

Lévette rúla a szénfédelt: leleplezte.

Szent életű vasfazék, csak a füle kormos.

Többet ér egy marék szerénce, mind egy víka ész.

Szó né érje a ház elejit: úgy csináljunk, úgy rendezzünk mindent, hogy meg ne szólhassanak bennünket, szégyen ne érje a házat.

Nem jár a szava: megbízhatatlan.

Két szórbe van: a kaszálóról mondják, mikor nehéz rajta a munka, mert az avas is ott van a tövén. Mikor azt kívánják, hogy sok legyen a széna, így mondják: Úgy jó, ha két vagy három szórbe van a széna.

Kiszól a szúr alul: alaposan odamondogat valakinek.

Elkeverte a takács munkát: gyerekről mondják, ha berezelt.

Szájárúl tejel a tehén.

Szájárúl fejik a tehenet.

Së lát, së hall, csak mén neki, min holon tehén a fiának.

Töri a tollát: erölködik, szabadulni igyekszik, mint a szárnyával csapkodó madár; mikor a ludak megijednek, összeszaladnak és szinte letapossák egymást. Pl. Nem töri ojjan nagyon a tollát.

Tuggyuk, tormá, mijen édëzs gyükér vagy. (A csalogató, hízelgő szóra nem áll kötélnek a magyar.)

Belenéz a tormás fazékba: sir.

Mosojog, mind a fazékas tót.

Tapogattya, min tót a hagymát.

Űrtű, bolontű mindēn kitelik.

Uccát híz valakivel: pörbe száll, ujjat híz.

Ráhúzza az uccát: nagy hanggal rákiáltani, ráordítani valakire, hogy mindenki meghallja.

Az ürűt is még kell fejni. (Az alkalmat meg kell ragadnunk.)

Vargát ránt: megborzong.

Ócska kocsi, vén ember zityeg-zötyög.

Kérésztülhúzza a vonót valakin: ellátja a baját, elbánik vele,

Bárdos Rezső.

Ötvenkét jó nappal mulatságos egy óra
vagy is:
Frankfurti utazásom 1792-ik esztendőben

Napi Jegyzésekből e' Könyvetskébe foglalta
MÁTYÁSI JÓZSEF.

Az én Frankfurtba való Utazásomnak¹⁾ szerző oka és kezdő vége e' volt: Tudniillik értékre esvén a' Magyar Országi Fő Rendeknek, hogy Ő Felsege, a' ditsőségessen meg koronáztatott Magyar Király, *Első Ferentz*, igen kedvessen és a' maga iránt már egész Európa bámulásáig meg bizonyított Nemzeti Szeretetnek újabb és különös jeléül fogadná, ha némelyek, a' kiknek kedvek tartaná, 's környül állásaik engednék, a' Császári Koronázásnak pompáját, jelenlétekkal megtisztelvén, egészszé tennék: erre nézve, a' maga jó Fejedelmeinek kedve keresésében természettel telhetetlen Magyar Nemzetnek egynehány Főfő Tagjai, idejeknek nyugodalomoknak és költségeknél kész fel áldozásával, magokat azonnal az említett Utazásra el tökéltették; kik is láttomra 's tudtomra e' következendők valának:

Idősb Hertzeg Eszterházy, a' Tsászár' Választó-Fejedelmi követje;

Ijabb Hertzeg Eszterházy,²⁾ annak fia;

Ijabb Hertzeg Grassalkovits,³⁾

G. Pálffy Károly, az Ország Fő Cancelláriusa;

G. Zichy Károly, Ország Birája;

Ürményi József, Personalis;

G. Károli József, Szathmári —

¹⁾ MÁTYÁSI Józsefnek »Frankfurti Utazásom« című műve a maga keze irásával megvan a M. T. Akadémiának kéziratтарыában Földl. 4-r. 10. sz. jelzet alatt: 4-rét 37 számsz. lap. Ezt az eredeti példányt SZINNYEI »Magyar Irók« lexiconna nem ismeri. Megvan másolatban a M. N. Muzeum és a Kecskeméti Collegium könyvtárában is. (M. G.)

²⁾ Az idősb ESTERHÁZY herceg: PÁL Antal (1738—1794), az ifjabb pedig: MIKLÓS (1865—1833). a »Fényes«, az Esterházy-képtár alapítója, HAYDN pártfogója, NAPOLEONnak a magyar trónra kiszemeltje. (M. G.)

³⁾ Az utolsó GRASSALKOVICH, a koronázáson szintén jelen volt herceg ESTERHÁZY MIKLÓS hugának férje — a két sógor méltó egymáshoz a pazarlásban. (M. G.)

G. Forgáts Miklós, Nyitrai —
 G. Teleki József,⁴⁾ Ugotsai —
 B. Orczy László, Abaújjvári — Fő Ispányok;
 G. Berényi György;
 B. Podmaniczky József;
 Tisza László — és
 Ifjabb Kászonyi⁵⁾ — Nemes Urak.

Ezek közzül, az elébbi sor szerént a' Kilentzedikkel. Hazánk egyik Fő Tudósával (ki mellett a' Titoknoki Hivatalt, éppen el indulásunknak hónapjában, harmadik esztendőre folytattam) Szerentsém volt nékemis, ama derék elmékkal viselős Anyának a' Német Birodalomnak nagy részét, Európának azon nevezetes Darabját, futólag körül tekinteni; melly útamban, vagy inkább úgy szólván, reptemben látott hallott tapasztalásim, ámbár rövid állapotásaink miatt kevesek és csekélyek légyenekis: mindazáltal, mivel a' mult dolgoknak emlékezete idővel kedves, kívántam azokat magamnak, a' napok és történetek rendi szerént, e' következendőkben fel jegyezgetni. Úgymint:

28-ik Juniushban Pestből ki indulván, az napi Statióink voltak e' következendők:

Vörösvár, 1½.

Dorog, 1½.

Nerges Újfalva, 1.

Neszmély, 1.

Komárom, 1.

Áts, 1.

Gönyű, 1. Itt meg háltunk. Azután

29-ikben ezek:

Győr, 1.

Ötevény, 1.

Moson, 1½.

Rajka, 1.

Kőptsén, 1. Midőn, ezt el haladván, egy *Wolfsthal* nevezetű Helyhez közelgetnénk, parantsolá az Úr, hogy mikor amaz épületnél, melly előtt az a' paraszt kút gém forma Fa látszik, bennünket meg állitanak, az abból előnkbe bukkanó meg hatalmazott Utonállók számára vessek a' földre három húszasokat. Oda érünk; meg állunk; ki búj a' házból egy pár Toprongyos kalap le véve, gazdag úti készületünkből által látván hogy Urak vagyunk,

⁴⁾ SZINNYEI József a Magyar Irók-beli Mátyási-életrajzában tévedésből TELEKI helyett FEKETE grófit kísérteti Frankfurtba MÁTYÁSI-val. (M. G.)

⁵⁾ KÁSZONYI József, ki tagja volt a korona Budára hozatalakor a pestvármegyei ugynevezett palatinus banderiumnak is 1790. febr. 21. (Lásd: Carmen de Sacrae Apostolici Regni Coronae Reditu Budae, MDCCXC., X. lap). (M. G.)

's késleltetésünket és úti portékáink fel hányását, minthogy az egyéb aránt Ő Gorombaságoknak szabadságokban állana, ajándékkal fogjuk meg váltani; le szórok négy Tízesben, hogy a' pengésből és darab számból többnek tessék, két húszasokat, mert hármat nem hogy nékiek de érettekis sokallottam volna; melyet látván, ők is tsupán az Utazó nevét tudakozták, 's szerentsés útnak kívánása után, első lábaikkal a' posta legénynek induló jelt adtak. Meg nem állhattam, hogy mentünkben az Urral, ezen előttem vissza tetsző Jelenésnek okárol és környűl állásiról ne értekezsem. A' kérdések és feleletek köztünk ekképpen váltódtak:

— *Én.* Mire való volt ez a' pénz szórás? hiszem illyet tsak a' Primás és Püspökök szoktak a' Falukon által mentekben tselekedni.

— *Gróf.* Mi, úgymond, itt és most nem magunk mulatságáért, vagy nagyzásáért, vagy a' nép allyának hozzánk édesgetéséért vesztegettünk, mint azok a' kiket Ked említe: hanem ama példa mondásnak bölts tanását követtük: *Vess az ebnek, nem ugat.*

— *Én.* Valóban, mondám, úgyis veténk eleikbe ajándékunkat, mint az ebekkel szokás bänni, de miért nem adtuk kezekbe?

— *Gróf.* A' kérdéséből ki tetszik, hogy Ked a' Hivatal és Tisztviselőkkel való bánásban tapasztalatlan. Jól emlékezhetik Ked hogy az egyenes szívűségben hasonlithatatlan Második Jósef, kemény büntetés alatt meg tilalmazta a' részre hajtó ajándék vételt. Azolta az Itélők és Tisztek, az Igasság szolgáltattással 's Kötelességekkel nyilván kupetzkedni nem bátorkodnak; az Urak, az ajándékot nyújtó Ügyesbajost magok elől el pirongatják; hanem a' kik jobban értik mitől döglik a' légy, az aranyakat és egyéb drágaságokat, vagy az Aszszonyaságnak ajánlják, vagy akartva az asztalon felejtik; az eleségre tartozókat pedig tsak a' Kultsárral vétetik el. Illyen formán tselekedék mi is; e' szerént már azokat a' ki tanult gaz embereket, semmi szemmel látott tanú nem vádolhatja hűségek el adásával; de a' magok lopáshoz szokott 's külömbenis a' borból soha ki nem józanodható lelkek esmérete se háborgatja őket, mert a' pénzt nem kérték, hanem mi el ejtettük: nem-vették, hanem találták; Urok hasznával pedig ők leg kevesebbet törődnek: 's a' bűnöket Gyónás által a' Papjaikévá teszik.

— *Én.* Hogy neveztetik az a' Hivatal?

— *Gróf. Maut.*

— *Én.* Mit értsek ezen a' a matska hangon?

— *Gróf.* Röviden azt, hogy ott lévén Austria és Magyar Ország közt a' határ, Kednek semminémű Hazájabeli neveléseket, terméseket és miveket, Kereskedés végett, sőt annak féltése miatt, maga szükségére se szabad, nagy fizetés nélkül ki hozni; a' Külföldieket ellenben bé vinni nem szabad. Másként, ha valaminek ki vagy bé lopásában érettetik, Jószága vesztésén fellyűl birsággal is büntettetik. P. o. Egy pár Magyar Országi Ökör 15 forintokért lépheti által azon lineát, egy akó borért fizet ked egy forintot, 's minden lat dohányért ugyan annyit 's a' t.

— *Én.* A' ménköt, pedig nálatm egy font aprított dohány vagyok.

— *Gróf.* Vas a' feje Kednek: ha előre tudtam volna, dohányostol együtt le szállítottam volna Kedet a' Hintómrol. Köszönheti Ked a' három húzszaknak hogy kár és szégyen nem ért bennünket.

— *Én.* Kettőnek, kettőnek, Nagyságos Uram! tsak annyit adtam azon Kótzipóroknak.

— *Gróf.* Ámbár nem akaratommal, de ott jó helyen gazdálkodott Ked — Ez a' telhetetlenség találmánya okozza, hogy sok Hazánkbeli Jók helyett, külföldön rossz szerekekkel kelletik meg elégednünk, 's viszont Honnyunkban az idegen Jókat nem használhatjuk — Ez a' gátja Kereskedésünknek — 's a' mi legkárossabb, ez maga elegendő mód a' szomszéd Nemzeteknek egymástól való idegenítésére — De hol rejtette Ked el a' dohányját?

— *Én.* (Akkor a' Grófnak ki jelentettem, de most meg nem irom, ne hogy azok a' hitvány publicánusok valahogy meg tudván, kotorászásokkal valakin tsúfot ejthessenek útasításom után. Elég az, hogy annakutánna sokáig háladatossan füstölt pipám a' tiltott dohányból a' kedvező történetnek. Bé vitelét pedig azért nyilatkoztatom ki, hogy ha az Austriaiaknak ennekutánna hasonló jó füstöket nagy orraikkal nyelni szerentséjek lészen, abbéli boldogságokat, két húzszakos hitű lelkű *Mautos*aiknak tudhassák köszönni) Mondám továbbá, hogy miért nem választotunk más szabad ki menetelű útát?

— *Gróf.* Hol, 's mellyiket? ha tsak a' levegőt nem. Köröskörül mindnyáját hasonló vigyázat őrzi. Minekutánna egy Nemzet ki találta, az egész Európai Keresztyénség egyformává kívánt ezen tekintetben lenni: 's tán ma holnap minden faluban Maut áll fel.

— *Én.* Még egy szót Nagyságos Uram! Boszszúságos velem bánások ez az Idegeneknek jótétemért, hiszen nekik használok én azzal, hogy a' húst, bort, gyapjút 's egyebeket költséggel fáradsággal helyekbe szolgáltatom: annak árrát is pedig, nagyobb részében az ő míveikért és terméseikért ott hagyom.

— *Gróf.* Mind igaz, de még hasznosabb nékiek, ha azért is meg sartzolhatják Kedet, hogy Kedtől venni, 's Kednek el adni méltóztatnak. Ők pallérozottak lévén, nem tépelődnek azon a' gyengeségen, hogy mint éljenek mások, hanem arra vigyáznak hogy inde vagy unde egyedül magoknak legyen a' téjbe mit aprítani. A' gondolkodása módjából ki tetszik, hogy Ked szívében nemében tsupa Magyar, 's ugyan azért embersége 's igasságoskodása miatt szegény — Ezen szók után bé nyele bennünket

Altenburg, 1. melly után következtek,

Regelsbrunn 1.

Fischament 1.

Schvehat 1.

Béts, 1. holis azon éjjel és
30-ikban Bizonyos úti készülétekre és jobbításokra nézve tartózkodtunk.

I-a. Júlii Bétsből útnak eredvén, akkor nap Felső Austriában e' következő Statióink voltak:

Burchersdorf 1.

Sigvartskirch 1.

Perschling 1.

S. Pölten 1.

Mölk 1½.

Hemmelbach 1½, hol azon éjjel meg háltunk.

Itt egy ékes ábrázatú, 's már az Annya tzipójét a' leg vékonyabb kaptársais meg viselhető Nánika, a' Konyhában (hol ő, a' mint parantsoló szavaiból észre vettem, de nem sokára maga is ki jelentette, szolgálók Fejedelem Asszonya vala) velem egy pipa gyújtás alatt meg esmerkedvén, bájoló jelességével, 's maga bátor alkalmaztatásával azt a' tsudát tette, hogy minden Magyaros rá tartásom melletts, nemcsak akkor gyújtott pipámat a' konyha mellett lévő oldal szobában ki szívtam, hanem pipám meg hülésétis vagy fél óráig ugyan ott vártam, és szokásom ellen másodsor is rátöltöttem. Értelmes és tiszta szó ki mondásaiban, nagyobb rész Németseg módjára, az orrát nem beszéltetvén, és sok nyelv tanulásra 's ékes izlésre szükséges ki fejezéseket, egészen ajakaimhoz értetvén: mintegy három órai *Oralis Traditio*-iból szájrol szájra adott mézes letzkéiből; többet tanultam németül, mint *Faber*, *Hirschius*, *Pomey*, *Hederick*, és *Scheller* Szótárjaiból, egész életemben; 's valóban azon Tüzes nyelvetske tsudájának köszönhetem, hogy azután az idegen nyelven mindenütt folyvást beszélhettem. Ennek a' Leánykának, leg előszöris különössen meg tetszett az a' hibám, hogy az *r betűt* természetel selypessen mondom ki; állította, hogy az nekem felettebb illik, 's hogy velem örömet nyelvet tserélne; kész akartva válogatta az *r betűs* szókat 's ki mondásokban követte Belgaságomat: mely tsüfolodásért minekutánna tölem tsókkal és mejje tapintásával fenytettetett volna, azután még sokkal inkább meg átalkodott majmolásomban. Fenyegtettem, hogy ha gúnyolásomtól meg nem szünné, keményebb zaboláló eszközt vennék elől: nevezetesen emlékeztettem azon módra, mellyel az egyszeri Anglus Lord a' Fáját lopogató Leányt Büntette: de a' törvényemmel tsak büneinek számát szaporítottam. Melly példából láthatni, hogy *Cornelius* Elöl járó Beszéde szerént, mindenütt és mindenkor, a' közönséges szokás teszen valamelly tselekedetet diszessé vagy illetlenné; következőképpen a' *Nagy Friderik* mondásaként: *De gustibus non est disputandum*: Az Izlések felett nem kell versengeni.

Annakutánna mind méjjebb bátorságba merülvén, sokszori reám tekintései 's mosolyodásai után, arra mert inteni, hogy a

bajuszomat kászáltassam le, azt adván indító okul, hogy az által magamat a' nézésnek tiszerte kívánatosabb tárgyává tennem; sőt úgy sokkal is bővebben fognam a' Német Országi mézet kóstolni, mivel az ő Nemzetebéli méhek, a' sima szájakra örömesfebb repülnének, nem bírván mind egyaránt az ő türedelmével és bátorságával — Ámbátor az efféle kellemetes tanátsbeli Személyeknek hibás javaslásaitis, gyakran foganatosokká teszi bennünk, a' mi Nemünknek Ő irántok valo természeti hajlandósága: mindazáltal elégtelennek tetszvéen előttem, 's tsupán egy estvéli nyalánkságért méltánis, az ő oka arra, hogy az által olly Nemzeti szokás ellen el követendő meg botosáthatatlan bűnre engedjem magamat birattatni: tehát inkább az ő Potifárnéi késértetének Józsefi áthatossággal ellent állottam, azt felelvén, hogy Ő Szépségének rólam érdemem felett való gondoskodását, melly szerént formám lehetőbb ki tsinosításának 's magam hathatóssabb kedveltetésének módjára oktat, tanítványi tsokolódzó háladatossággal köszönöm, de ez úttal azt hasznomra nem fordíthatom; mert

Egy az, hogy természetemmel ellenkezik az a' puhaság: hogy magamat mások szeméért piperézzessem;

Más az, hogy az én gondolkodásom módjával meg nem egyez, magamat egyebek előtt személyemben olly móddal kedveltetni, a' millyennél fogva magamnak nem tetszeném;

Harmadik az, hogy a' bajusz nekünk, mint férjfiaknak, az Aszszonyi Nemtől külömböztető jelünk: mint Magyaroknak pedig Nemzeti ékességünk lévén, (vagy ha: szintén motskunkis; kötelesebb vagyok magamat Nemem és Hazám eredeti kényéhez, mint más Idegenek erőltetett izléséhez alkalmaztatni: anynyivalis inkább, mivel Amannak anyai kebelében élni halni, emezeknél pedig tsak látogatólag kívánok szélyvel tekinteni;

Negyedik az, hogy valamint ő nálok az r betűnek selypes ki mondása kellemetes hibának tartatik: úgy ellenben nálunk a' kopasz orrallya dísztelennek ítéltetik, és én a' miatt otthon a' *Korts Magyar* nevezetet viselni éppen nem kívánám;

Ötödik az, hogy én tellyességgel ellenkezőleg lévén meggyőzöttetve annak szépségéről, a' mi ő előtte rútnak tetszik belső érzéseni ellen való jó tselekedetre nem lehet 's nemis akarok kényszeríttetni;

Hatodik az, hogy a' garasos Német Borbélyok, egy átaljában, a' poltránális alább, sőt a' beretvájoknalis kevesebbé értenek a' beretváláshoz; úgymint a' kik tsak harmadfél napi sarjú szakállatis nem tudnak betsületesen le takarítani; következésképpen nem lenne bátorságos őket egy öt esztendőss bajuszba bele állítani, külömben félhetnék, hogy ezen mostani meg dült fű forma bajusz helyett, serte módon álló szőrrel tarlósitanák meg 'az orrom allyát;

Hetedik és utolsó az, hogy a' bajusznak az ékesség mellett hasznais legyen; külömben a' maga míveiben haszonra vigyázó bölts természet, azzal a' felső ajakat meg se prémzette volna — Azt tehát nem tellyességgel le koppasztani, hanem inkább a maga szükséges és illendő szélében hosszában tartani köteleztetik az okos ember.

Ezen prédikáziómmal annyira meg elégedett az én szerelmes Halgatóm, hogy nem tsak a' bajuszomat lábán engedte maradni, hanem ígérte is, hogy egész ott létemben reám kedvetlenül nem fog tekinteni; sőt magát arra a' Nemzeti türedelemre ajánlotta, hogy ennekutánna senkit a' maga bajusz iránt való vallásából ki téríteni nem igyekszik; 's azonkívül a' jeles Ifjú Jövevényektől való irtózásátis, bár külömben bajuszosok lesznek is azok, többé érezni nem kívánja — Ebből látnivaló hogy a' rendesen és világosan (etiamsi de lana caprina^o) mondott szó, gyöz és szelidít. De nemis hosszassan boldogíthatta volna szégyenkét, a' kopasz ajakaimról nyalandó gyönyörűség is, mert

2-a Julii, egymásnak örökre jó egésséget kívánván, tovább útaztam, e' következő Helyeken által:

Amstetten 1.

Strengberg 1½.

Ens 1.

Kleine-München 1.

Wels 2.

Laubach 1.

Unterhaag 1½. E' volt végső Statiónk Austriában. Azután Bavariában az első:

Ried 1.

Altheim 1½.

3-a Julii következtek ezek:

Braunau 1.

Marchl 1.

Oetting 1½.

Ampfing 1½.

Oberhaag 1½.

Hohenlinden 1.

Parschaf 1.

München 1. Deákul, *Monachium*. Ez a' Bavariai Fejedelemségnek Anya Városa, a' Választó-Fejedelemségnek rendszerént való Lakó-helye ámbár az jobbadán *Nimfenburg* nevezetű Mulató Városában, *Monachium*hoz egy órányira, szokott tartózkodni; melly Város, ha a' nevét valósággal viseli, az izlés Jupiteri.

^o) »De lana caprina: Deák példamondás, olyankorra illő, midőn valaki csekély dolgon tépelődik, vagy fontosság nélkül való Tárgyat vitat, a' mikre a' Magyar azt szokta mondani: Kisebb gond is nagyobb annál». (Lásd MÁTYÁSI: Kalászkaparék 215. l.)

Itt szállottunk az *Arany Szarvasnál* a' belső Városban, melly Vfogadóban különösen meg tetszett nekünk az a' rendes szokás, hogy az Asztalnál Férjfi szolgák helyett, ékes termetű ábrázatú és öltözetű Leányzók udvarolnak, kik szemet tsiklandoztató tsinosságokkal, kellemetes szűnyog hangjaikkal, serény és tiszta szolgálattal, sokkal nagyobb étel kívánást és vidámságot (mellyek az étkeknek leg ízet adóbb fűszerszámai) szerzenek a' Vendégekben. mint, tisztességgel említvén, a' Kelnerek, kik többnyire szenyynes szeles és goromba viseletűek; annyiban pedig mind Antikristusok, a' mennyiben nem a' vizet változtatják borrá, hanem a' bort vízzé — Ugyan a' fellyebb dítstért Szép Tseléd teszi, a' Külön Szobákbéli Vendégek körül is, az egész huszonnégy órákban kívántatható akarmelly szolgálattokat. Illyen Személyeket nyoltzig számláltam, 's azért még sem tapasztaltunk ottan nagyobb drágaságot mint egyebütt; nem úgy mint Pesten, a' hol ha valamellyik *Herr Virth* egy vagy két *Ganime-áissát* tart, azokhoz biztatván, a romlott vagy fele viz borát, leg alább annyi krajtzárokkal fellyebb méri — Távol légyen pedig az is, hogy valaki a' fent írt Arany Szarvasbeli Münchener Leányokat Ringyóknak vélje, mert azok, a' parasztságtól meg válva, mind Magyar Menyaszszyoni szemérműek, és úgy is betsültetnek, mintha az érdemes Vfogadás Urnak saját Kis Aszszonyai volnának. Avagy tsak én semmi rosszszat körülök nem tapasztaltam.

A' következő napot ottan töltvén, a' Várost meg nézegettem; Nagyságánál nagyobb a' kiessége, lakásra kellemetes, és egészséges helyeztetésű, épületeire nézve pedig Béts és Pest Buda után méltán tehetem — El jártam annak nevezetesebb Helyeit, úgymint a' Fejedelmi Házat, Mulató Kertet, Fegyver és Kints Tárt, 's az Udvari Kápolnát — Az épületben figyelmetességet érdemel egy Tornázt, melly Dédalusi elmésségével ki vagon rakva külömbféle virágokra 's színekre apró Tsigaházakkal — A' Szobái arany varrású bársony szőnyegekkel lévén boritva, arannyal tapasztottaknak lenni látszanak; minden házi eszközök, drága értzektől kövekből fákból alkottattak, egyszóval az egész palota belől a' Királyi pompáig és fényig kevély — A' Fegyver Tár sokkal tágasabb és rakottabb mint szép, de tsak ugyan egy Választó Fejedelmetskének több, mint az ember látatlanba gondolná. Midőn annak Gondviselője egyet mást mutogatna, tudakoztam, ha vagon é benne Magyar kard is? Azt felelte hogy *nintsen*. Hát, mondtam, miért nem fogtak ott egynehányat akkor, mikor leg közelebb a' Magyarok Maria Thresia Perének el intézése végett Baviariát meg látogatván, Nagy Sándorként oldozgatták a' Successio⁷⁾ Gordiumi Tsomóját? *Azért*, úgymond, *mi-*

⁷⁾ MÁTYASI Münchenben járta előtt ötven esztendővel foglalták el azt a várost magyar pandurok, huszárok, az örökösödési háboruban. (M. G.)

vel nem a' markolatjával hanem élivel hegyivel nyújtották. Ugy vettem azonban észre, hogy az ő akkori sérelmeket már az idő megörvösölte, és annak emlékezetét a' feledékenység bé bőrdzötte, mert még nem igen régibenis ottan olly gyűlölséges Fene vadnak és rettentő nevezetnek tartatott a' Magyar, mint hajdan Rómában *Hannibál*, kiről a' mondatik, hogy ha a' siró gyermeket így ijesztette az Anyja: *Fattyú! halgass, jön Hannibál!* féltében a' sirást el hagyta: most ellenben minket egész bámulással, szeretettel, tisztelettel fogadtak — A Kints Tár ritkaságainak leírására napok, és az árroknak fel vetésére könyvek kívántatnának. A' széles világ gyönyörűségeit fel csemegéző szemnekis volna abbah az egyszeri jól lakásig mit enni, és a' drágaságokon legelésző bámulásnak is minn kérödzeni az el fáradásig — Az Udvari Kápolnában alig találunk helyet és rendet, a' hová 's miképpen rakosgassák a' töménytelen szent tzifraságokat. Láttam ott olytán apró remek darabokat, mellyek nagyító üvegen által szemvakító és ember életét magokra tékoztató mesterséggel metszettettek: de nevezetessen a' Templomi ritkaságok közt történetből szemembe tünt egy Ereklve, melly iránt tett kérdésemre azt felelte a' Gondviselő: *hogy az Nepomuccenus Sz. Jánosnak, a' Vizek birodalmában Neptunus Örökösének tsontja volna, 's ámbár kitsinyis; mindazáltal milliónál fellyebb betsültetnek azon drága szerek mellyekbe foglalva tartatik: életében, úgymond, az egész ember ennyit nem ért.* Mi ezen ő mondását, mint Bavarusét, azt is pedig Templom emberét el halgatva bámultuk: és szállásunkra térénk, a' fennt meg írt Leánykák által meg terített asztalhoz.

Még egy tsudálatos szokást tapasztaltam a' falusi paraszt épületek módjában, melly majd egész Bavoriában közönséges. tudniillik, hogy a' Cserepezésen fellyül szál deszkákat nyújtogatnak végig, és azokat le szegezés helyett nagy kövekkel nvomtatják meg, melly miatt igen lapos málé fedeleket tsinálnak házaiknak. Noha ugyan ezt a szokást, minthogy okát kérdeni el mulattam, átaljában ostobának mondani nem merem: mindazáltal nevetségesnek tetszett: és ha valamelly Bavarusra meg boszszonkodtam, tsak azzal szidtam, hogy *a' zsidelszege hulljon fejére!*

5-a Julii folytattuk útunkat im e Statioón:

Swabhausen 1^{1/2}.

Eiratsburg 1^{1/2}. és e' volt utolsó Bavoriában. Onnét érkezünk a' Schwáb Földre, hol első ló változtató Helyünk vala

Augsburg 1^{1/4}. deákul, *Augusta Vindelicorum.* Ez egy Német Birodalmi Szabad kereskedésű roppant Város a' Lutherána Valásnak eredeti Honnya, mellyről *Augustana Confessionak* neveztetik, 's a' hol mostanis az az uralkodó. Ebéd kedvéért meg állapodtunk a' *Három Királynál.* de mindjárt az asztal mellől szekerbe kelletvén ülni, ottan semmit nem tapasztalhattam: hanem minthogy éppen Országos Vásár vala, híréért egy páltzát

vásárlottam és attól fogva hordoztam Birodalmi, de az ebeken, és néhány kutya nélküli ebeken kívül, senkit nem igazgató páltzát kezemben. Továbbá

Zusmerhausen 1½.

Pünzburg 1½. Itten míg a posta ki 's be fogott, egy búturos vén aszszonytól, holmi aprólékos jeles tsont miveket vettünk, olly tzállal, hogy azokkal majd otthon az Urfiaknak 's Kis Aszszonyoknak kedveskedünk: de beléjek vesztettünk, a' mint alább ki fog tetszeni.

6-a Julii, Utunkban estek ezek:

Ulma 1½. Ez is Birodalmi szabad 's gazdag kereskedésű város. Tövében folyik a' Duna, de még ottan tsak Dunátska, mert igen kartsú mint a' kígyó a' farka felé: nemis tsuda, mivel annak forrása ezen Tartományban *Doneschingánál* vagyon, és még eddig nem igen tehetős jobbágy Folyóvizek szaporítják adjokkal Uralkodó Folyamatját. Tudni kell tehát, hogy a' Duna eredetére nézve Sváb születés, szegényen jön Magyar Országra, és ott gazdagszik meg, mint egyéb Hazája fiai is szoktak.

Westerstetten 1.

Geisling 1.

Göppingen 1.

Blockingen 1. Itt foly el a' Necker vize, mellyen által egy tsupán egy bolthajtáson álló fa hid vagyon. Ezen viz mentében terem, az az emlékezetes és valóban is meg lehetős *Necker-Wein*.

Stuttgard 1. Erről a' ditső Városról, ha többet nem szólnék is annál, hogy ez a' Würtembergi Hertzegségnek, annak az Európai Jupiterek és Mársok számára Júnókat és Vénusokat termő Tartománynak⁹⁾ Anya Városa: tsak anynyibolis ki-ki képzelhetné, minémű lehessen annak a' maga különös Üríságáról nevezetes Fejedelemnek lakó helye. Az ő Studgardi Palotája, olly egyenlően vetelkedik a' Királyiakkal, hogy ha nem győz is, avagy tsak amazoknak ditsőségétől, a' maga fényét nem tsak el nyelettetni nem, de tsak meg homályosíttatni sem engedi. De a' mi több, vagynak ugyan azon Hertzegnek, Stuttgardhoz közel, egy *Solitud* nevezetű Kertje, és ugyan attól mintegy két órányira, egy *Ludviksburg*, nevű mulató Városa. Mi azoknak kedvéért egy napot késvén, azt azoknak látogatására reális költöttük a' legnagyobb nyereséggel. Mert láttuk azt a' Kertet, mellyet a' Föld gyönyörűségeinek 's kies helyeinek búvári, az egész világra mernek vetni; ha a' mesterség a' természetet tökéletesíti, ehez képest az Ádám Paraditsoma tsak közönséges Ómás Szívás lehetett: a' lehetség magosságára hágott Kertészi tudomány, semmit ebből ki nem felejtett, a' mi egy emberi ész 's kéz által készülhető Elyseumnak tökéletességül tulajdoníttathatik: itt lehet szemlélni,

⁹⁾ Célzás arra, hogy FERENCZ császárnak akkor már elhalt első felesége WÜRTEMBERGI hercegnő volt. (M. G.)

melly bámító formákba tudja mintegy önteni a' plántákat, és melly hitel felett való kötelességekre erőltetheti a' vizet, az azokon uralkodó emberi böltesség: egy kívül belől Felséges palota, abban annyi számtalan ezrekbe került házi eszközök, egy muzsika mesterhez foghatólag clavirozó óra, egy háromszáz nyoltz lóra készült pompás istálló (hol minden ló faránál az oszlophol, egy egy fábol faragott de igazi szarvakkal ékesített Szarvas fő nő ki nyakastol, a' szájából zöld Szarvas nyelvű fű levele nyúlik ki, és a' lónak neve azon írva olvastathatik) 's több efféle Dáriusi készségek, tsak nem a' bámulásnak só bálványává változtatják a' nézőt — Láttuk továbbá azt a' várost, mellyről bátran azt mondhatni, a' mit a' Zsidók Jerusálemről: *A' Nagy Hertzegnek Városa, mellynek e' földön nints mássa.* Meg vallom, hogy a' gyönyörűségeitől érzett elragadtatásomban, tsak nem azt mondtam Sz. Péterrel: *Tsináljunk itt hajlékot.* Egyszóval ezek ollyatén újj kapuk, mellyekhez velünk együtt minden erre utazók méltán álmélkodó borjúk lehetnek. Ne vélj pedig senki, hogy ezek nagyító üvegen által mondott magasztaló beszédek légyenek, sőt bizonyosokká tehetek az iránt mindeneket, hogy akarmelley fennt pengessemis én a' ditséretnek húrjait, azokat valóságos érdemekkel mérközhető hangonis tsak alig, annál inkább pedig magossabban, éppen nem rajzolhatom.

Itt Stuttgárdban szállottunk a' *Zöld ház* tziemerű Fogadóhoz. Történt hogy egyszer az ablakon ki tekintvén szemembe tűnt az útszán egy pár Magyar Huszár köntösben öltözött ember. Örömben tsak nem az ablakon repültem hozzájuk, a' midőn hirtelen meg láttam, hogy térden alol; a' mint a' Strinf kötő szoritja, vastagabb a' szarok mint a' tzombjok: mellyből azonnal észrevettem, hogy nem földieim, hanem tsak udvari pompa kedvéért magyarosított állortzák légyenek.

El indulásunk alkalmatosságával, a' Kelner, a' mint ki fizettem, siettemben a' vissza adásban egy forintig meg tsalt. Pusztuljon ki a' költségből annyira, hogy az egy pénzt se fizethesse meg koldulás nélkül! Káronnak,⁹⁾ a' Styx partján kóborlandó hamis lelke!

8-a Julii, a' Statióink voltak:

Entzweigen 1½.

Knittlingen 1½.

Bruchsal 1½.

Viseloch 1½.

Heilberg 1. Deákul, *Heidelberg*a. E' még Hazámban esmeretes Hely volt előttem, a' benne lévő híres Académiáról, és arrol

⁹⁾ »Káron, a' költemények szerint volt Pokolbeli Révész, a' ki a' megholtaknak Lelkeit a' Stiksz vizén, melly a' más Világra mentekben utjokba esett, egy kopott Ladikon 's darabját egy egy pénzért által szállította. Azon Rév-bért a' Halott szájába szokták temetéskor tenni.« (Lásd MÁTYASI: Baráts. 118. l.)

hogy a' Reformatusok Catechismusának hazája — Későn érkezésünk és korán indulásunk miatt, nem leheték tiszteletére ama Trójai faló tsuda társának, annak a' pokol öblü hordónak, mely, a' mint nem is tudom hol 's kitől hallottam, 3000 akós. Ha való, tehát az, egy olly sok világi Böltsék 's papi Tudósok Athenásába méltán illő edény a' nagyságáért, de bor bőségére tekintvén, inkább Magyar mint Német Országba való volna. Egyébbaránt, *fides sit penes auctorem*: én inkább annyi akó hittel el hiszem, a' mennyi seprő nélkül bele férne, mint többször látására mennek — De halljuk tsak, mint jártam itt, a' történet igaz: Nap enyészet előtt valamivel érkezünk Heidelbergába, 's bé szállunk a' *Három Szeretsenhez*: én hogy a' világosságot megnyerjem, azonnal elindulék a' városban széllyel tekinteni; azonban addig bódorgok, hogy el setétedett, és én el tévedtem; tapasztalván, hogy a' nyomomon vissza menni nem tudok, kérdém egy körüllem sompolygó, 's a' mint utóbb ki fog tetszeni tőlem Filialis 'Stola fizetést reménylő Pendelbergaitól, ha vallyon jól tzelezok é a' Három Szeretsennek? Azt felelé, hogy nem szintén jól, de majd itt 's amott erre meg amarra térjek; külömben, úgymond jobb leszsz el vezetnem az Urat, úgyis útamban esik: azzal karon ragad 's megyünk: távol esvén már a' hely, sokféléről beszélgettünk; tudakozódott öis egyről másrol egész maga kedveltetésével: erőltetve nevetett a' minek nem kellettis; szántsándékos el erőtlenedésében reám dőlöngélt, hogy a' költsönös reá dölést velem meg kívántassa: egyszer meg állit mondván: Ime itt a' Nagyságod szállása! én köszönni kezdém kalauzságát és bútsuzni: akkor az én Vezér-tsillagom engedelmet kére, hogy ne nehezteljek ha valamit jelent; vélvén hogy talán további mulattató társaságával fog kínálni, tsak bizvást tesszen parantsolni, felelém; ő pedig, méltóztatson úgymond az Ur, fáradságomért valamit ajándékozni; el álmétkodtam reménytelen fel tételén az én Dámámnak, annyival inkább hogy útját arra lenni mondotta; de vévén észre: hogy pénzre és bizonyosan nem kéz tsókolásra, vagy egyéb ollyas sovány matériáju udvariságra volna szüksége, tiz krajtzárig a' markába rezeltem, 's azzal ő, tudja hova, én pedig mi hozzánk, el ballagánk. A' szeg, mint szokták mondani, a' zsákból, de a' szükség látom a' selyenbőlis ki úti magát.

Ezen várossal együtt, Schváb Országotis el hagyván, által menénk más nap a' Rajna mellyéki Kerületbe, a' hol következett:

9-a Julii:

Heppenheim 1¼. Ezentúl pedig mindjárt értük a' Hassiai Land-Grófságot, a' hol első Statiónk vala:

Darmstadt 1¼. mellyet végezetre követett a' kergetett fzel.

Frankfurt. 1½. Ide érkezvén, és a' kicznél illett magunkat jelentvén, azonnal szállásunkra vezetettünk, melly számunkra,

valamint más ki jelelt Idegenekéréis, az Udvar rendeléséből előre ki volt jegyezve. Nevezetesen a' mienk, *Barrfüsser* nevű piartzotskán, egy *Feit* nevezetű gazdag pénzváltónak Házában vala. Annak volt egy *Christiána* nevű jeles leány Húga, kit én egynehány könnyen múlókká tett napjaimért, annyira hetsültem, hogy ha a' Kótyavetyés Bátsi, azt pénz helyett tiszteletre és szeretetre tartván, kótyavetyélte volna, nem reménylem hogy az árrát valaki nálam fellyebb verte volna. Reggeltől estig tudakozgatta szükségünket, és nem kívánt szolgálatainkat is kötelességeivé tette: nekem az időt alkalmatlanolta, a' Várost együgyűítette, 's a' bennülő életet annyira meg kezdette velem kedveltetni, hogy tsak nem ház őrzőségre szán'am magamat, míg egyebek látásokkal legeltették szemeiket. Azonba tsak ugyan gondolóra vévén, melly rút lenne *Rómába járn*i és *Pápát nem lát*n

Mindjárt más nap első gondomnak tartottam a' Várost körül tekinteni, mellyis polgári állapotjára nézve Birodalmi Szabad Hely; minden ki gondolható Kereskedésnek Fészke: a' Társaság maga tart magának a' belső vigyázat és bátorság fenn tartására, mintegy 700 főből álló fegyvereseket: a' Város egészen körül van kő fallal és víz sántzal kerítve, ezeken kívül kies sétáló úttal és két soros eleven kerítéssel, ki vévén azt az oldalát mellyet a' Ménus vize mos; Külső Városai nintsenek (ha tsak azt a' részetskéjét, mellyet egy felől a' Ménus el szakaszt tőle, annak nem nevezük) hanem azok helyt körös körül kies kertek, ezekben pedig annyi 's olyan épületek vagynak, hogy szintén várost ábrázolnak, és a' városbelieknek többnyire háibái alkotmányaikat, újj ízlésű formáikkal fellyül haladják: töviben folyik, a' mint elébbis említém, a' fakó *Ménus*, egy akkora termetű folyóvíz, mint a' mi Tiszánk; Szép ezen szemlélni a' *Vízi-Fiackereket*; vagyis azokat a' számtalan apró hajótskákat, mellyek az által jövő menő sokaságot hordozzák; de leginkább érdemli a' figyelmet, sőt érdemlené a' vele éléstitis, egy rendkívül nagy hasznú eszköz, a' minéműt annak partján ketőtöt láttam, mellyek által a' legnehezebb portékák is, könnyen 's kevés emberi segítséggel, szekerekről vagy partrol hajókra, és hajókról a' szárazra néhány szempillantások alatt rakattatnak; egy illyetén alkotmány ennyiből áll, hogy a' parton építetik egy gömbölyű kő épület, abból az égfelé nyúlik egy erős gerenda a' mi kút gémeink módjára, arról ismét ostorfa formán ereszkedik lefelé egy erős lántz, melly a vége felé négy ágra oszlik, és mindenik ágnak egy körme vagyon, hogy az emelni való terhet azokkal meg ragadhassák; belől pedig az épületben, kétféle mozdító erő vagyon, egyik tsiga által megyen véghez, melly is a' gerendát egészen körül fordíthatja; a' második pedig egy deszkából készült nagy abróns által, mellyben két német tipeg topog előbb odább petsenye forgató kis ku-

tyák módjára, és ez arravaló, hogy a' lántzot a' szükséghez képest alább ereszsze vagy fellyebb tekerje. Ha a' mi Dunánknál ilyenek állíttatnának fel, nem telne Kereskedőinknek olly Herculesi munkába, annyi emberek és igás barmok meg erőltetésébe, 's olly temérdek idő és költség vesztésbe, portékáiknak ki 's bé hurtzoltatása; de nekünk ebben is mint mindenben tsak ez az értelmünk: *Maradjunk a' régi mód mellett.* Egyébbaránt

Még ez ideig a' Városban egyébb újjság nem láttatott, a' koronázáshoz való készüléseknél, néző helyek tsinálásánál, és a' Jövevények nyűsgő sokaságánál. A' Császár választás 5-a Julii még oda érkezésünk előtt meg esett, a' voksoknak a' mi Királyunkra mindjárt és önként lett meg egyezésekkal. Tizenegyedikben napnyugót tájban meg érkezett a' koronázandó Felső, minden pompa és eleibe való rendes ki sereglés nélkül. Igyekezett ugyan a' hírnek első fittyentésére rakásra rohanó nép, eleibe zúdított agyig érő Vivátjaival, annak a' maga természeti nap enyészetekor támadó polgári Napjának futását lassítani; de a' kedves Fejedelem alatt szaladásnak hevült lovak, és egymást kérédekény forgással úzó kerekek, repülő sebességgel ragadták el ötet, a' sokaságnak újjságra éhezett szemei 's eget hasogató köszöntései elől a' szokott Császári szállásra. Mindjárt más nap *Aquisgranumi-Kanonokká* választatott, és ahoz tartozó kötelességeire meg esküdött. Végre el jöve 14-ik Julius, a' Koronázásra határozott Öröm Inne: már ekkor idején reggel annak szokott útszáin és piartzain ki sereglett a' Hadi 's Polgári Katonáság, mindenik a' maga rendes pompájában és muzsikáival, várván a' Ceremonia kezdésének óráját; 8 óra felé, a' Papi Választó Fejedelmek, a' Világiaknak pedig Követjei, 's egyébb Fő Rendek fel gyülekeztek a' Császári szállásra, és onnét 9 óra tájban el indultak a' Koronázó Templomba ollyforma rendtartással mint nálunk; Ő Felsője lovaglott egyedül, egy 4 személyek által feje felébe tartatott drága készületű Superlát alatt, a' Követségek hintókon, a' többi késérő sereg pedig gyalog ment; az ékességen kívül hasznais lett a' szép ernyőnek, mert olly vakmerő zápor esső támadt, melly az egész pompás készületű Sokaságot hátorkodott meg áztatni: a' Koronázó Személy a' Moguntziai Érsek vala: végeződven ott benn a' Szent Szokás, Ő Felsője, mint már fel kenetett Császár, koronássan és ahoz képest öltözve késértetett a' Város Házához, melly *Rómernek* neveztetik: ott evett az egészen sült ökörből, 's a' meg esvén Szállására vitetett; az egész pompa alatt négy izben hirdették az ágyúk tűzes nyelven az újj Császár iránt való tiszteleteket: valamint a' nép úgy szintén a' pompa is csekélyebb volt a' Magyar Országinál, ki vévén 9 hintókat, mellyek mintha merevén aranyba lettek volna mártva; azonban annyi számtalan Nemzetek és Viseletek közöttis, leg inkább a' Magyar pompa kőntős ragadta magára a' bámulásnak szemeit, töltelékjére pedig

a' tisztelet és kedvelés indulatját; a' Koronázás Inneplése, több olyankor szokott örvendeztető mulatságokat nemis említvén, egy gyönyörűséges, de tsupán tsak Eszterházy Hertzeg szállásának épületén ragyogó meg világosítással rekesztetett bé; még pedig olyannal, melly előttemis, a' ki már az afféléknek el unt látása miatt, szintén resteltem eleinten, a' Rénusi s Malagai vén borokkal a' Koronázás öröme tartott Laudamust félbe szakasztani, utóbb egy pompák egére újonnan fel tetszett Tsilagzatnak látszott, a' maga mesterséges készületéért; hát még olyanok, a' kiknek bortol gőzölgő szeimeik a' Herschel égvizgáló tsójénél is netalám nagyobbat mutattak, 's a' ragyogást hármaztatva is szemlélhették, mitsoda menyei jelenésnek nem képzelték lenni, mint meg annyi nem tudom hanyadik égbe ragadtattak. 15-ikben ki aludta magát a' sok virasztás miatt laposakat pillantó pompa, de más nap ismét fel serkent a' Frankfurti Lakosok hódolásának alkalmatosságával, mellynek estvéjén ugyan azon Világosítás ismét mindjárt nap nyúgot után fel virradott.

Ekkor szerentsém vala meg esmerni a' Német Birodalombéli Fő emberek közzül e' következőket:

Friderik Károly Jósefet, Moguntziai —

Clemens Venceslaust, Trevirisi —

Maximiliánt, Colóniai — Papi választó Fejedelmeket;

Johannes Maurit, a' Pápa —

Hertzeg Eszterházit, a' mi F. Királyunnak, mint Tseh Ország Választó Fejedelemnek —

Frantz Albert Leopold-Oberndorf R. Sz. B. Grófot, mint a' Bavariai V. Fejedelemnek XVI-ik Carolus Theodorusnak —

Heinrich Adolph Schönberg R. Sz. B. Grófot, mint a' Saxoniai V. Fejedelemnek Fridericus Augustusnak —

Ludvig Fridrik Beulvitz Barót, az Anglus Királynak III-ik Györgynek Hannoverai V. Fejedelemnek — és

Hertzeg Sackent, a' Burgus Királynak mint Brandenburgi V. Fejedelemnek — Követjeit.

Ugyan ezen alkalmatossággal, külön napokon szemléltem Frankfurton keresztül menni, egy gyalog, és két Magyar Huszár öltözetű Lovas Burgus Regementeket a' Frantziák ellen. Az egész Német Birodalomban majd minden Uralkodó Fejedelmetskének vagynak több vagy kevesebb Magyar Huszárt majmoló katonái: de tsak annyira különböz a' mondva tsinált Magyar a' születettől, mint a' Fa kép az eleventől; nints far; a' derék kolbász; a' nyak görnyedt; a' láb pipa szár; és a' mint gyermekségektől fogva a' strinfkötő el fonnyasztja, a' tsizmán fellyül vékonyabb. A' Burgus nép mindazáltal eleven, villámlás tekintetű és hadra termett legényekből áll; Magyarokis felette számosan találkoznak közötté, kik tsak ugyan annyira ki is tetszenek, mint a' fiastyúk Tsillag a' tsirkéi közzül.

Meg kell jegyezni, hogy az egek bádoggját talán sok helyt bé horpasztotta, 's az útjában eső magosságbeli testeket helyekből fére nyomta, az a' magasztalás, mellyel a' Frankfurtiak, a' Magyaroknak jó hírét hevét emelték, Fejedelmek ditsősége mellett tett áldozatjaikért, ő hozzájuk való nyájas le bortsátkozásokért, és a' leg pallérozottabb Nemzetek fogásáikkal vetekedő magok alkalmaztatásiért, 's ők tudják jobban még mi több effélékért; de énis tudom, különösképpen, engemet miért kedvelt a' *Christina*; hogy Olvasóm balul ne vélekedjen, tsak ki is mondom, hogy a' Magyaros Forma-ruhámért; osztán meg azértis, hogy ötet Frankfurt egyetlen egy Angyalának szállítottam; pedig már most háta megé meg vallom, hogy ő nem volt annak éppen a' Helenája, 's azért méltán nemis egyedül maga nyerte tőlem 8 huszonnégy órák alatt az említett nevezetet.

Végezetre, miképpen bortsátották légyen el a' Frankfurtiak Ő Felségét, 's a' több Fejedelmi és Fő Méltóságú Rendeke? nem tudhatom; mert egy nappal elébb úgymint

18-a Julii, meg fogadván egyet a' fellyebb említett Neptunus Dilizsánszai közzül, Moguntziának indulánk a' Ménuson. Ekkor mulatsághol és tanulás kedvéért, tenyereim fel hojagzásáig evedzettem, sőt a' példa beszéd szerént, itt is, mint mindenben kárán tanul a' Magyar, mert az evező lapátot el törtem 's fizetnem kellett; de bezzeg a' hajókázás mesterségében olly tökéletességre jutottam, hogy ha Káron az Elyseumba mentemben Palinurusként a' kormányrol a' Stixbe találna tseppenni azonnal Eneássá¹⁰⁾ lehetnék; sőt a' mi több, ha a' Stix partján valami heverő tsónakot kapnék, nem is fognám neki a' harmintzadot fizetni.

Dél tájban *Höchst* nevezetű Helységhez érkezvén, ebéd kedvéért ki kötöttünk; míg ahoz készültek meg nézegettem *Bolongáro* nevezetű Olasz Urnak Herczegi Házát, melyben portubák műhely és dohány áruló Boltok vagynak, az épületben templomútt vagyon, mellynek homlok kővén ezen Sz. Irásbéli Helyből: *LoCVs Iste DoMVs oratlons VoCabItVr*: minden erőltetés nélkül tsupán történet szerént ki jön azon alkotmány építésének esztendeje, az 1774. Valóban olvasva el mehet a' tsudák között, a' tubákos orrok és pipa füstök után oly barom épületet tenni; és valamennyi föld trántsérozó Deák, Falusi Notarius, és paraszt bíró volt most egynehány esztendeje Magyar Országban, mindnyájoknak is dolgot adna fel vetni, hány szippantat tubák 's pipa dohány árrából gyúlt azon Summa mellyben annak építése tölt; ámbár azt is tudták találni, hány nehezék széna leszsz a' határjokon, akar terem akar sem.

¹⁰⁾ »Palinurus volt Éneásnak Trója el-pusztulása után a' tengereken tett bujdosásaiban kormányossa, a' ki midőn történetből a' tengerbe kiesett, és oda holt volna, maga Éneás állott helyébe a' kormány mellé.« (Lásd MÁTYÁSI: Semminél T. Val. 278. l.)

Jól lakás után tovább folytatván útunkat, vagy igazábban, az útunk folyván alattunk, nap nyugot tájban a' Ménus, éppen Moguntziával által ellenben a' *Rajnába* taszitotta hajónkat, hol Neptunus pihent habokat adván alánk, egy fertály mulva kikötő parthoz jutottunk, és Moguntziának Schippen nevű Vendég fogadójába bé szállottunk; szerentsénk hogy nem későbbben, mert mindjárt a' szárazra történt ki lépésünk után oly szélveszes fergeteg támadott, melly miatt a' fenekével fel forgó Rénus habjai, tzi-gány kerekeket hányni, vagy ballagó kóró módjára karikázni lát-szottak: nekünk pedig a' kis úszó szerszám, bizonyossan leves osztó fa kanállá vált volna.

Moguntzia, maga nevét viselő Papi Választó fejedelemségnek Anya Városa, ha tsak a' mostani háboruban *Kakasok szemetjévé*¹¹⁾ nem fog válni. Egy oldalát mossa a' Rénus, és az azzal egy folyó-vízzé váló Ménus; melly mindazáltal, a' mint a' hajózók beszél-ték, 8 mértföldekig különbözteti meg magát téglá színű vizével a' szöke Rénustól: ugyan tsak ő a' feleség, és a' Rajna a' férj, melly Moguntzia 's Cassel között, az én lépésemmel 150-el szélesebb, mint Buda Pest között a' Duna és ezen is hajókon álló hid va-gyon, mint ott a' Dunán. A' Város régi, nagy, és erős; a' Könyv nyomtatás mesterségének, nagyobb rész Tudósok ítélete szerént fel találó helye; ámbár az iránt más Várossal máig is fenn álló pere legyen — Oda érkezésünkkor a' bástyáit ágyúkkal spékel-ve találtuk, mellynek okát mindjárt másnap tulajdon mennydör-géseikből meg értettük, a' midőn tudniillik 19-a Julii, dél előtt a' F. Császárt, délután pedig a' Burgus Királyt, azoknak fület sí-keztítő köszöntései között bé jöni láttuk. Az első szállott a' Feje-delem palotájában, a' másik pedig ugyan annak *Favorite* neve-zetű Kertjében: hol nekemis szerentsém volt a' Burgus Királyt nem tsak látni, hanem magános Vivat mondással tisztelni, mel-lyet Ő Felsége kétszeri maga meg hajtásával viszontagolt. Ha ki tudakozza azon Fejedelmek öszve jövésének okát, azt gondolom, hogy a' volt a' mi harmadidén a' *Pilnitzinek*: de már azt senki se kérdje, mit végeztek, mert azonnal énis vissza kérdem. Azt az egyet ugyan merem hallatlanholis mondani, hogy a' Fran-tziának az alatt eleget kellett tsukolni, ha ezen változás valóban meg szokott történni azokon a' kiket emlegetnek. Azomban itt és még ekkor, a' ki vándorlott Frantziák, annyira bálványoztattak, hogy epés háborodás nélkül nem lehetet hallani, midőn a' Strá-za minden fő helyeken tsak azt tudakozta: *Frantzia az Ur?* 's ha mondotta: *Igenis*, azonnal különös tisztelő engedelmisséggel ho-

¹¹⁾ »A' Frantziák deák neve Gallus, Kakast is tesz; az ellenek egye-sült Hatalmasságok közzül pedig, kinek egy kinek két feji sas, egyebek mellett a' Tzimere.« (Lásd MÁTYÁSI: Kalászkaparék 210. l.) MÁTYÁSI nem hiába gondolt arra, hogy Moguntia = Mainz a »kakasok szemetjévé« is lehet: ott járta után három hónapra csakugyan elfoglalták a franciák. (M. G.)

tsátotta bé őket — Jártomban egy Burgus szóba eredett velem, 's többek között, az öltözetemből látván hogy Magyar vagyok. Ő nem-győzi, mondá, *tsudálni, hogy a' Magyarok, a' Burgus Királyly jenyegetődzésire vissza botsátották Belgrádot a' Töröknek*: én a' mosdóhoz hasonló kendőt akarván nyújtani, feleltem, hogy nem az ő berzenkedésektől valo féltekben, hanem régi jó szomszédság, békesség kedvéért tselekedték; egyszersmind olly erőben érezvén magokat, hogy a' midőn a' Töröknek kedve támad magát ismét meg veretni, mindenkor tetszések szerént el vehetik; 's ezzel az orrát végig simítván, Adiő-vel odébb méne — Első napon éjjelre egész Város meg világosított: az azt követő két estvéken pedig igyekeztek a' Favorite kertet meg világosítani, de mind a' kétszer meg akadályoztatta a' szándékot egy egy szélvészszel rohanó zápor; harmadik éjjelre tsak ugyan meg betsülvén magát az idő; olly elmés és pompás Kert világosítás lett, a' minéműhöz hasonlóra sokat látott emberek sem emlékeznek; a' föld mintha tsillagos éggel lett volna bé terítve; a' virág táblákban ide'stova szélyvel rakott métsék, úgy látszottak, mint meg annyi fényes hátuljú Sz. János bogarai, mellyek között a' kinek kedve tartotta sétálgathatott, és setétség selyem bogarairais találhatott: a' kiknek pedig inkább tetszett, a' palotában ehettek, ihattak, játszhattak, tántzolhattak, egyszóval mindent — hattak — hettek. A' Kert mentiben folyó Rénusonis mintegy 15 hajók valának öszsze vissza métselve, mellyekről az ágyúk sűrű kérdések és feleletek által catechizálták egymást majd egész éjjel.

Azután itt láttam egyszeri sétálás közben aztis, hogy egy Német az ökröt meg nyergelte, fel kantározta, és a' tetejébe ült. *Auditum admissi, risum teneatis amici!* Tréfán kívül igaz. Ekkor szemlélttem, a' mit előbb tsak költeményekből olvastam, ama két állatbol egyé vált Felemást, a' *Minotaurust*. Gondolám, melly nagy igasságtalanság, nyeregbenis járombanis egyszersmind kettős jobbágyi terhet viseltetni vele! és hogy ha most hirtelenében a' Festők Inverso mundoja történne, 's az az ökr, a' Szarvas Nemnek Gyűlése előtt panaszt tenne, kegyetlen gazdáját, azért az állatok szolgálatbeli állapotjokba bé hozott újjításért, az egész szarvas Díván egyenlő bögéssel, bizonyosan 300 fővel szemközt öklelő ökrök között tízszer fel tízszer alá lejendő futásra sentenziázná.

Mindjárt az ökrök után jut eszembe, hogy a' Moguntziai köz nép más Városokétol, durvaságával sokat különböz; mellynek okát tsak a' nem veszi észre, a' ki által nem látja, miért nem világos az ablak vagy szövétnek nélkül lévő ház.

Méltán ide járulhat azon tsűf szokás is, mellyet magamon tapasztaltam, hogy estveli 9 óra után, sem lakos, sem idegen, a' Moguntziai külső Városokbol a' belsőbe fizetés nélkül nem botsátatik: melly alacsony húza vona, tsak ahoz mehet, midőn telhetetlenségbol vagy szorultságbol, a kis kutyákra, haj porra, lovak-

ra, ablakokra, kéményekre, 's a' *Pittek* tudják még mikre adó vettetik. *Pfuj teufel!*

21-ikben el oszlottak a' Fejedelmek, előbb a' Prussus Király indult el hajón Coblentzbe, azután pedig a' Császár vissza Frankfurt felé Prágába, maga Cseh Királynak leendő koronáztatására. Ugyan azon ágyúk; mellyek őket negyed nappal ez előtt mennydörgős örömmel fogadták, egy óránál tovább bögték utánunk a' szerentsés útát. A' mi indulásunk kettőjöké közt közep-ső vala; vissza hajókáztunk Frankfurtba ugyan azon kis fa kanálban a' mellyben el jöttünk; és ekkor ismét Neptunus a' Szelek méneséből a' leg gyorsabbat és tanultabbat fogatván előnkbe, még azon nap világgossal oda rugaszkodtunk. Az ágyúk éppen azon szolgálatot tettek nekünkis a' mellyet a' Fejedelmeknek, azzal a' kis külömbséggel, hogy mi tsak úgy magyarázhattuk magunkra, mint mikor falun püspök eleibe harangoznak, 's a' szalmás szekér ugyan akkor talál bé menni. Tehát

21-a Julii, Ismét a' már mindentől ki ürült, és az elköltözött Idegen Istenek után le sütött fővel sóhajtozó, de tsak ugyan az azok által benne ki lotsolt pénznek alattomban örvendező Frankfurtban vagyunk — *Servitőr Christina!* — Mihelyt a' parttol a' kapuhoz értünk, azonnal a' nyerekedésnek ott leselkedő lelke, örvendezve köszöntött bennünket, ismét egy olly hasznos tölgynek vélvén erszényünket, a' mellyből újj prédát fejhet; de meg tsalatkozott: mert — *Adió Christina!* —

22-a Julii hajnalban tsak a' hült helyünket hagytuk ottan. El útaztunk és aznapi posta váltó helyeink valának:

Friedberg 1½. Életemben egy rakáson annyi szamarat mint itt nem láttam: a' Feketék és Szürkék a' többinél rövidebb fülűek voltak, nem tudom ha vallyon mind egyaránt ostobák é. Azt se tudakoztam, ha vallyon a' Lakosokéi é, vagy valami Frantziákat átkozni készülő *Bálámokéi* lehettek! Azután

Busbach 1. hol a' kotsik kügazittatásának kedvéért meg hálunk.

23-a Julii: *Giessen* 1. Itten Académia vagyon, vagy leg alább az a neve. Onnét tudtam meg, hogy más nap reggeli 9 óra tájban, a' mint rakosgatodtam, egyszer minden számár ordításnál fület szagatóbb lárma tsapodik bé az ablakon: ki tekintek, hát egy katona tsinálja trombitával, mellyre mindenfelől puskákkal szaladoztak ki a' katonák a' házaktol. Kérdem miaz? egy ember feleli, hogy a' Deákok verekednek a' katonasággal, mert nálók Académia vagyon. Gondolám magamban, hogy ha meg engedik magokat győzzetelni, majd lesznek közülök igazán egynehányan *Meg-Akadémikusok*. Én a' Deák háborút örömet másoknak engedvén, inkább szemlélője levék egy itten által menő Hassiai Vasas Regementnek, kik a' Birodalomban leg vitézebb katonáknak tartatnak, és valósággal kívülről is úgy látszanak. Azoknak nézéséből vissza tértemben, egy magamnál pozsgásabb és bizo-

nyossan erősebb, hihetőképben a' mint garabontzás formája is mutatta, az akkori útközetből ki maradt Deák Koldus, alamizsnát kért tőlem; láttam méltatlanságát, de nem adni átalottam; el vévén a' pénzt, nekem a' helyett ezer annyit kívánt; én azonban olyat botlom, hogy szintén orron ütém a' földet, pedig a' Deák szerentsés útatis mondott; mely történetből azt hoztam ki, hogy az érdemetlen koldusnak áldása átok; és hogy minden egésséges korhellyel közlendő adakozás, vesztegetés; 's nem hogy az ezer annyiból valaha valami lenne, de az az egy annyi is örökre el vesztve marad. Ezen eset által lett meg intetésemtől fogva, semmi nemű, nevű, színű, szőrű, öltözetű, formájú, 's rangú. ép kéz láb kéregetőnek nem adakozom, akarhovai mikori 's mennyi uzsorát ígérjen alamizsnámért: ámbár ellenben a' valóságos szűkölködőt, a' ki bizonyossan táplálására 's ruházatjára költi pénzemet, minden világi vagy lelki kezesség és Interest nélküli örömet segítem: mert külömben a' jótéteményért háláadást vagy költsőt kívánni, motskos erköltsi uzsoráskodás.

24-a Julii, első utolsó Statioánk leve

Marburg 1 1/2. Mikor a' Városhoz közelítettünk, szemközt találtunk egy Fegyveres Ifjú lovagot. Kérdi nagy lelkendezve: *Min' legyen a' Giesseni Deákok dolga a' Katonákkal?* Mi, mondanánk, tsatapiartzon hagytuk őket, és a' hartz ki menetét nem tudjuk. Én, úgymond *„segítségtekre sietek:* 's azzal meg sarkantyúzván lovát, el nyargalt. Azután a' Városban értettük meg hogy Marburgi Deák lett legyen, mert itt is Académia vagyon, mellyben egy pár Erdélyi nevezetessen Maros Vásárhellyet tanuló Magyar Deákok tartására is állandó Fundatio szereztetett, kik meg is látogattak bennünket, engemet pedig magok szállására is el vezettek. Ott egyik a' Könyveinek sokaságát mutogatta: azt mondván, hogy nem régiben vette egy zsidótól négy mázsájával; nem ditsérhettem vásárlását, 's lehetetlen volt mondatlan hagynom e' következőket: hogy szeleetlen gabonának sok a' szemetje; továbbá hogy a' hol a' könyv igen sok, többnyire úgy tapasztalhatni, hogy ott a' gazda sok tudománnyal bír ugyan, de a' fején kívül tartja; a' tudományból pedig jobb kevés is olyan bátor helyen, a' hol a' moly hozzá nem férhet, és *Arachné* Kis Aszszonynak tanítványa, a' pók,¹²⁾ közte nem takátskodhatik. Kevés, a' földszintől pádlásig¹ könyvekkel bélelt Múzeumok vagynak, mellyeknek szemöldök fájára vagy kövére nem irattathatnék ama

¹²⁾ »Arachne vólt egy Lydiali leány, a' ki a' szövés fonáshoz különösen értvén, egyszer Minervát annak a' Mesterségnek-is Isten Asszonyát egy szál-gusalyra ki merte hívni: de szerentsétlenül! mert Minerva meggyőzte, és az órsóval jól homlokba ütötte, mellyen ez meg-szégyenlven magát, magát fel akasztatta; de Minerva meg-szánván, nem engedte meg-fulni, hanem pókká változtatta; a' honnan a' Vers-írók Araknének szokták nevezni a' pókot. Ovid. 6. Met.« (Lásd MÁTYÁSI: Semminél T. Val. 242. l.)

Langiusbeli tziemer-mondás: *O librorum multitudinem sed scientiae parum!* ámbár a' sem következik, hogy a' kevés könyvűek vagy éppen könyvetlenek, sok tudományúak volnának; mert ugyan az említett Langius írja: *Facilius est edere sine orbe et cultro quam discere sine libro*; sőt egy kis változtatott alkalmaztatással, úgy lehet a' kétféléről ítélni, mint a' Tanult emberek Irás módjáról mondatik, ezen köz példában: *Docti male pingunt — Indocti pejus.*

Itt szemléltetik egy kettős toronnyal ékes és tetétől talpig faragott kövekből épült nagy és régi Templom, melly felől az említett sok könyvű Deák azt beszélte, hogy az *Sz. Ersébetnek Temploma*, ki is a' 13-ik Században 2-ik András Magyar Király Leánya vala. Férjhez ment *Filep* nevezetű *Turingiai Land Grófhoz*; halála után a' Pápa Szenté tette, és a' koporsója most is azon neki szenteltetett Templomban tartatik, melly a' rajta lévő drágaságokkal együtt, mintegy ötödfél millió Tallerra betsültetik. E' derék *mortuum Capitale*; de

Nem meg vetendő tapasztalás volt látni azon malmotis, melly magában hajtja fel a' vizet a' felleg várba.

Ugyan itt láttam, még pedig dél előtt, *Baldinger Professort*, a' ki külömben széles tudományú, de az *Ennius* Poéta tulajdonságával bíró Tudós, kiről e' mondatik: *Ennius ipse Pater, nunquam nisi potus ad arma prosiluit.*

25-a Julii következtek:

Holtzdorf 1.

Jestberg 1.

Vabern 1½.

26-a Jul. pedig *Cassel 1½.* melly a' Hassiai Uralkodó Gróf lakó városa, hol meg szállóitunk a 2-ik *Friderik tziemerű Vfogadóban*, a' *Veisenstain* meg látogatása kedvéért. Így nevezetik egy magas hegyen a' Várostól fél órányira lévő mulató Kertje. Ennek mind helyhezteséséből mind remekeiből a' tetszik ki, hogy a' Gazdája, nem tziemerés építésekben, virág táblákban, hajafordogatott vagy nyirkélt fákbán, 's több ollyas fél-Aszszonyi tsebetsékben, hanem a' természet együgyű míveinek, úgymint patakok folyásának, kiellen erdőknek, fene vadaknak, régi pusztult épületeknek követésében találja mulatságát. De nem is tsuda, ha annak az Uri embernek férjfiúi fogásai vagynak a' gyönyörűségekben, mert ő most is személylyesen vezérli maga hadi seregeit a' Frantziák ellen. A' Kertjében nevezetes, hogy a' Várostól fogva egész addig, két oldalról fákkal ki ültetett egyenes szekér út vagyoni; de még sokkal nevezetesebb egy *Carlsberg* nevezetű épület, melly egy vakmerő 's Európában pár nélkül való emberi munka. Az ebből áll, hogy a' Kertben lévő magas hegynek derekán fellyül, kezdődik egy tsupán faragott kövekből készült öt soros grádits, a' középső sor igen széles mint az ország út, a' többin pedig egy pár személyly sétálhat szélitiben a'

hegy tetejéig; ottan osztán egy pyramis formájú magos kő épület legyen, mellynek tetejében áll a Hercules rézből tsinált kőpe, olly nagy formában, hogy a boltjába is gráditson fel mehet egy ember; a leg alsótól fogva a leg felsőig 902 gráditsonk számláltam fel mászkáltunkban. Azután le jöttünkben, e következő mesterségeket szemléltette velünk annak Gondviselője: Midőn a Pyramis fundamentomáig le szállottunk, hol a hely egy fenevadakkal telles kietlen barlangot ábrázol, el eresztette a vizet, melly oda még magosabb hegyekből fakad, és a folyásnak indult víz oda benn a kősziklák között szépen orgonálni kezdett: ugyan azon barlangban két helyt, és előtte is kettőn szökött a víz; lejjebb sétálván a vízzel együtt a gráditsonk, tsinált egyenességet értünk, hol kétfelől kőből ki faragva állott két tengeri tsuda, egyik trombitával, másik kürtel, mellyekből a víz ereje valóságos bögést nyomott ki, és ott ismét szökö kúta valának; ezen alol ismét egy más egyenességen, ki volt formálva a pokol minden kárhozottakkal együtt, a mint a poéták leírják, és annak ablakai ollyan üvegből valók, hogy kívülről nézvéen be felé, az egész barlang lángal égni látszik, ámbár belől tiszta fejjér: Leg alol végezetre legyen egy jókora tó, mellynek közepéből, 26 ölnyire, fenyőnyi vastagsággal szökik a víz, midőn a mestere meg ereszti: ez úgy is a mint most legyen, maga nemében egyetlenegy; de azt beszélték, hogy a Land Gróf szándékozik, majd ha rá ér, még négy öllel fellyebb ugratni.

Itt láttam először aztis Casselben, a mit azután majd mindennütt a nagyobb oskolás helyekben, hogy bizonyos szegény sorsú Deákok, a jelesebb napokon az útszákát végig járják, és minden negyedik ötödik ház előtt meg állapodván verseket énekelnek, mellyért osztán a lakosoktól fizetések jár. Ez a szokás, minthogy koldulás neme, nem éppen tisztességes, és még a régi borjú világ szeplője a mai pallérozódás ábrázatján: de mindennütt tsak úgy élnek a szegény legények a mint lehet; osztán a szükség a bolondságot is hasznossá, és az illetlenségetis tisztességgé teszi. E se rútabb, mint nálunk az ablakokon való pátrizálás, és a házanként való főzetés;¹³⁾ melly két tsűf szokásból, mi-

¹³⁾ Utcán ablakok alatt énekeltek a deákok s ezért járt nekik a ház gazdájától enni való vagy enni valóra való: ez volt a pátrizálás. Nagykőrösi deák volt MÁTYÁSI, onnét ismerhette azt a szokást. A nagykőrösi iskolának régi törvénye lelkükre is köti aztán a deákoknak, nehogy »a városiaktól élelmül adott kenyeret, tojást nyeglén eldobálják, összetapossák s azzal kicsinylőleg bánjanak«. (ÁDÁM G. A. Nagykőrösi R. Főgymn. Tört. 284. l.) A deákok számára házanként való főzetésre, a coquiára nézve pedig elrendeltetett, hogy: »A Coquus első kötelessége, hogy mikor reggel és délután a Városra a végre, hogy a Lakosokat a főzetésre kéri, kimegyen, maga minden Házba bémennyen, betsülettel köszönyön, a Gazdát vagy Gazda asszonyt tisztelettel kéri, hogy a deákok számára ételt készíteni, vagy készíttetni ne terheltesse. Mikor az

némű jeles beszélgetés történt egy Ketskeméti Református Gazda 's annak pápista pásztorja között, méltó léssen röviden ide iktatni: A' gazda kérdi, ha járt é farkas és vitéz? a' pásztor feleli, hogy jártis vitéz; hát, mondja a' gazda, miért nem pirongatta ked el mint a' pápista Deákot szokás az ablakrol? Teremtettét, úgymond a' pásztor, könnyen beszél gazd'Uram, de nem főznek ám a' farkasnak házanként mint a' kálamista Deáknak.

27-a Julii, a' Statióink voltak:

Münden, 1. az utolsó helyünk Hassiában. Azon tul *Hannoverában* az első:

Götting, 1½. az a' benne lévő *Mindenes Oskoláról*¹⁴⁾ mostan leg nevezetesebb *Göttinga*. Midőn éjjél után egy óra tájban a' *Korona Vendég Fogadóhoz* érkezünk, nagy muzsikával kevert éneklést (neis tudja minden; tsak bészületből nevezem úgy, mert inkább ordításnak mondhattam volna) hallottunk, és közben közben ezt a' kiáltást: *Vivat Augusta Georgiana!* így nevezetik a' fellyebb említett *Mindenes Oskola*, maga fő Kormányzójáról, az *Anglus Királyról*; azt a' szokatlanokat megdöbbenő, jó kedv hangú, és bor ízű lármás éjjeli mulatságot, a' *Purschok* (közönségesen így nevezetik a' Tanuló Ifjúság) indították.

ételt ehozzák, azt egész emberséggel meg kel! köszönni« stb. (U. o. 105. l.) NANÁSI FODOR Gerzson nagykorósi professor uram azonban (nem hiába, hogy a Martinovics-féle összeesküvésbe is belekeveredett) az egyén: joggal, méltósággal többit törődő gondolkozása szerint MÁTYÁSI-val együtt szintén elítélte a deák-eltartásnak azt a módját s 1803-ban már azt indítványozta hogy: »a közönséges városi Coquiát egyáltalában cassálván, jobb lenne a' helyett egy olyan Convictust állítani fel, mely bizonyos, a végből öszve szerzendő Fundusból mindenkor rendessen és egyformán fenntartathatik és az abban bé vétetendő Tanulók illendően táplálthatnak.« (U. o. 278. l.) (M. G.)

¹⁴⁾ »Mindenes oskola« = egyetem — ezt az utóbbi főnevet csak a XIX. században csinálták s időbe tellett, míg mai »universitas scientiarum« jelentése kifejezést s kiszorította a XVIII. század végén csinált »mindeneség«-et. Még 1829-ben az egyetemi nyilvános rendes tanárnak ez volt a címe: »A Tudományos mindenség közönséges és rend szerint való oktatója.« (Lásd SZILY: Nyelvtudás Szótára II:437.) MÁTYÁSI RÉVAY Miklós régi nyelvtudásunknak példáját követte, ki »mindeneség«-nek nevezte az »universitas«-t. A magyarkodásra hajló ifjú MÁTYÁSIÉtól azonban különbözött ebbeli véleménye öreg gazdájának, a szélesebb látókörű TELEKINEK. 1786-ban írta (két aranyat is mellékelve!) RÉVAYNAK, annak »Magyar Költeményes Gyűjtemény«-ét köszönve és bírálva, a következőket: »Sajnálva tapasztalom én azt e' máj napon, hogy sokan úgy kívánnak használni a Magyar nyelvnek, hogy nints köszönet benne és a midőn fel akarják ékesíteni esmerhetetlenné 's következés képen katzagásra méltóvá is teszik. Történik pedig ez leginkább az által, hogy azokis a kiknek magyarságok nem minden próbát meg ütő, olyak bátorságot vésznek magoknak, hogy mintha a szónak vagy szóllások formáinak jóságá tsak az ő képzelődéseiktől függene, vagy uj szókat koholnak, vagy a régi szónak más, az ő ítéletek szerint furtsábbakat 's módossabbakat tsuszlatnak helyekbe. De az ilyen bátorság még azokbanis a kik a magyar nyelvet a leg nagyobb tisztaságában bírják is, vakmerőség volna; a midőn pedig olyanok elegendnek az ilyen tsupán tsak magok kénynek szerint próbálni mérésztelt uj szók kalapálásából a nyelvvel való nem egész meg ösmer-

Mindjárt más nap Magyar Deákok után láttam, találtam is egynéhányat, kiknek társaságában a' Városotskát, tetétől talpig Magyar forma köntösben öltözve körül jártam; egy Magyar Országai Püspöknek sints több késérője, bámulója pedig felényi sints mint nékem ottan volt; örvendezve hallgatták Hazámfiái ditséreteimet hátunk megett suttogatni, 's magokis kevélykedtek késéremben — Mentünkben egyszer találom mondani, hogy kívánnám az Akadémiát látni; mellyre egyik így felelt: Én, úgymond látatlanban magamis mindenkor azt gondoltam, hogy az Akadémia, valamelly roppant épületből, és a' Tanítóknak 's Tanulóknak odaseregülő társaságából áll; azomban itt a' dolgot éppen különbözöleg tapasztaltam, mivel az nem egyéb, mint egy Tudomány Vásár hol minden Kálmár maga különön boltjában árulja portékáját, az az, minden Tanító tulajdon szállásán tanít, ahoz képest a' ki mennyi tanítványokat verbuválhat; vagynak ugyan rendes hivatalú Tanítókis, de vagynak tsak szabadságosokis, és a' két rendbéliek száma 80-at haladja — Ez, mondtam, bölts gondolat, mert a' Tanítók 's Tanulók között ekképpen veledés szereztetik, mellynek gyümöltse a' jól tanítás és tanulás — Ekkor, de még távolról, szemközt jövének három tisztos tekintetű Férfiak, mint valamelly három napkeleti Böltsök, kik eránt az egyik sétáló Társ figyelmetessé teve, mondván: Ezeket jól meg nézze Földi Uram; illendő köszönés után egymást el haladván, így szölla: Ezek a' három leg nevezetesebb Tanítók, úgymint, *Gatterer*, *Spitler*, és amaz egész Európa előtt a' hír által ki trombitáltatott *Schlözer*,¹⁾ az az Országok polgári alkotmányáról és igazgatásról való Tudományak mély tengerét fenéig dú-

kedések annál világosabban ki mutatya magát. Mi váheti p. o. a' Magyarit arra, hogy ő minden szót a maga nyelvin tegyen ki és semmi idegen szót meg ne tartson, holott minden nemzetek még a leg tudósabbakis ellenkező példát mutattanak. Mennyi Görög szót meg nem tartottak a Déákok Augustus idejébenis? mennyi idegen szókat nem látunk ma a Német Frantzia és kivált az Anglus nyelvben. Mi szükség az Univerzitást a melyet az Olasz Univerzitá-nak az Anglus University-nek a Frantzia Univerzité-nek a Német Univerzitát-nek nem átallya hívni, minekünk mindenességnek nevezni. stb. (Lásd: Akad. kéziratár Vegyes 4-r. 39. sz. II. 10.) (M. G.)

¹⁾ Ezeknek volt tanítványa gr. TELEKI Józsefnek apához méltó fia, LASZLÓ (sz. 1764.): a Teleki-udvar hálája csendül tehát ki bizalmas emberüknek dicsérő szavaiból. SCHLÖZER-ről azonban a tüzes magyar MÁTYÁSI mégis aligha irt volna ilyen tisztelettel három évvel később: akkor jelent meg ugyanis e német tudósnak magyarellenes műve az erdélyi szászok történetéről. Erről a könyvről mondja egy korabeli magyar recensio többek közt ezeket: »Ez a' Könyv a' Világ piattzára elé állott ugyan, de a' legfövebb, és fundamentomosabb állításaira nézve nem tsak nem igaz, hanem botránkozató. Abban a' magyar történetnek Atyvait is betsmérli, illetlenül motskollya. Mese embereknék nevezgeti. — — — Azonkivül boszszankodással tele azon tsudálkozik, hogy az Isten teremtette földön még egy Magyar vagyon!» (Lásd: Akad. kéziratár Vegyes 2-r. 2. sz.) (M. G.)

ló bűvár: a¹ ki a⁵ Nemzetek törvényének tekervényeit, a' békeségek tsendes napjait, a' háborúk fergetegeit, a' köz boldogság hajó törő helyeit és ki kötő partjait, számok és nevek szerént esmeri: a' ki a' viszketeges elméket gyakran a' vérzésig meg vakargatja, a' torzonborz gondolatokat tsínosan meg fűsüli, és a' rozsdás vagy el feslett erköltsöket ki fényesíti 's rántzba szedi — Igen örvendettem olly nagy *Német Plátók* látásán, kivált a' harmadikén, úgymint a' kinek terjedt híret és Fő Munkáit, már még oskolás gyermek koromban bámulni kezdettem — De kérdém továbbá: Mi légyen valóságos oka, a' Tudományok illyetén szerentsés előmenetelének, ebben a' szarkafészeknyi Hannoverában? — Erre a' harmadik pajtás, a' ki még eddig nem beszélt, nosza! monda, térjünk bé ide a' fák közé, 's ereszkedjünk le pihenés kedvéért egy kő padra; meg tselekeszszük, 's hát mindjárt le ülés után, *Inde toro Pater Eneas sic orsus ab alto*; következőképpen kezd kérdésemre felelendő válasz fejében prédikállani: A' leg ditsőségesebben Országló Felsőges Anglus Királynak, mint Hannovera Urának és az *Augusta Georgia* leg főbb Kormányzójának nevében! Áldassék az egész emberi Nemzettől az Angliai hőlts igazgatás és szabadság! A' Tudósok és tudományok illyetén nagy termékenységének, úgymond, itten szerző oka, a' szabadságnak leg fentebb járó napja, az az, a' gondolkodásnak, tanításnak, írásnak, nyomtatásnak, nem tsak tellyes meg engedése, hanem ditséretekkel és jutalmakkalis ébresztése ' elevenítése. Semmi más különös boszorkányság nem okozza tehát azt, hogy ez a' kisedd szabad Föld szegeletetske, elmepallérozódással haladja mind azokat a' nagy ész és lélek kalitzkákat, mellyekben az erőszak halgatást parantsol: az ijesztésnek fenyítő újja tsak suttogva enged szóllani; az igazat, melly holmi hajoknál fogva rakásra hurtzolt okokon titok alá záratik, fő törés nélkül nem mondhatni; és a' hol a' babona, részre hajlás, 's magános hasznok tekintete miatt, Fedrus régi panaszaként, mostis szükség vagon a' mesék által való ki fejezésekre. Itten, a' mint már emlitém, a' Könyvirás és nyomtatattás, keskeny határok közzé éppen nem szorittatik; az igazat, akar ditséretes, akar szégyen köre méltó, nyilván és közönségessen ki mondhatják 's írhatják; de a' józan okosság és természeti jus után halgatván, mi is állhatna akarholis ellent abban, hogy a' mi egyszer világ láttára 's tudtára meg történt, ugyan annak hallattára emlegettessék? ha jó, a' követés, ha pedig rossz a' távoztatás végett, hiszem más-ként az emberi nemnek nagyobb része, tsak fél tudománvú marad, mert a' hibáknak esmérete, hasonfelét teszi az emberi tudománynak? Bizony semmi sem egyéb, hanem a' részre hajló 's önnön hasznát tárgyazó tilalom, és az attol vezéreltetett könyvvizsgálók alatsony lelkűsége, oktalan íéelme vagy hizelkedése, sőt többnyire tudatlansága, kiknek rostájok, a' világosodásnak tiszta búza szemeit, (ők konkolyoknak hazudják) ki nem

hullatja. A' szemesebb népek ugyan már annyira reájok esmer-
tek, hogy midőn az általok meg heréltetett Munkáknak (jól ne-
vezik herélteknek, mert éppen azoknak hasznos tudományt nem-
ző tagjait szokták el metélni) ürességeit látják, bizonyosnak tart-
ják, hogy ott valamely igasság, bátor jelentés, vagy világos el-
me gondolati vagynak eltörölve; mellyet ha a' Hannoverai nemes
lelkű 's tudós Könyvbírák tselekednének, tudni való volna, hogy
ott csak tudománybéli hibát igazítottak: de mi haszna ha nem
állhatnak az őket fedező hatalom ellen. Ezek szerént nemde nem
méltók é, hogy a' világ közönséges szégyen padján pironkodjanak
mind azok, ha most nem még hamvaikbanis, kik az emberi
nemzetet úgy nevelik, hogy a' Virtustalanság miatt, a' józanon
és szabadon gondolkodó néptől félniek kellessen; és azon féle-
lemnek el háritására, a' természeti szabad Jus és Józani okosság
határinak sérelmes meg szorításával, azokat tudatlanságban, el-
méjeknek nyelveknek és pennáiknak rabságában tartani kéntel-
leníttessenek! — De már alkalmaztatom beszédemet nevezetes-
sen a' Magyar Nemzetre. Én az idegeneket nem bálványozom,
ámbar az idevaló Tudomány egén a' Böltseknek első nagyságú
tüllagait szemlélemis: de a' magam fészket se fertéztetem. Azt
állítom azért, hogy a' Hannóveraiak minden felsőségek és előbb-
valóságok mellettis, tsupán két lépéssel hágtak a' Magyarok ele-
ibe, tudniillik a' Szabadsággal és Szorgalmatossággal. Földi Ura-
méknál az első nintsen, miolta az egyetlenegy 2-ik József magá-
val az örökkévalóságba vitte: ellenkező esetre, esmerek csak énis
Hazánkban, olly eleven szikrákat, mellyek ha a' félelem hamva
alol, a' szabadságnak bátor egébe ki üthetnének, azonnal ollyan
lángot vetnének, hogy napfényeknél a' Haza, hold világoknál pe-
dig a' távol lévők is láthatnának: sőt életembe fogadom, hogy
ha sok rab Irások, a' molyos és pókhálós rejtekekből szem eleibe
mernének jöni, magok meg jelenésekkel, mint valamely Haza
Istenei, a' jövevény munkák bálványait számkivetnék a' Magyar
Minerva Templomából, és annak oltáraini nemzeti tüzet gyújta-
nának. Földi Uraméknál a' második lehetetlen, mert ha szintén
az igyekezetnek régibb akadályait, a' szünetlen hadakat 's Nem-
zetünk egyéb nyomorgattatásait el halgatomis: méltán emili-
tem a' mostani szemmel látható tapasztalást, tudniillik, a' Na-
gyainknak nem csak a' tudományokhoz való idegenségeket, ha-
nem a' Tudósok vagy leg alább azokká ienni akarók iránt gva-
korolni szokott hidegségeket, és tsupán csak dítséretben 's ígé-
retekben határozódó fősvénységeketis. Nintsenek úgy é Nemzeti
Homerusok, Virgiliusok? Nintsenek ám, mert Magyar Nagy Sán-
dorok 's Mecenások sintsenek: régen meg van írva: *praemia cal-
car habent*: de azok a' sarkantyúk ma nem igen tsiklandozzák a'
jó igyekezet oldalait, és valóban pirulva szégyenlhetik Magyar
Uraink, hogy azokat a' Nemes Léleknek erköltsi ösztöneit, első
lábaikra fel nem üttetik, midőn a' hátulsók arany és ezüst sar-

kantjúkkal kevélykednek — Azt pedig egy okos két lábú se mondhatja, hogy a Magyarok elmebeli tehetségei gyengébbek volnának az idegenekéinél: mert egy az, hogy a természet, mint minden gyermekeinek egy formán édes anyja, nékiek sem osztotta mostohább kézzel a lelket, mint egyebeknek; más az, hogy ha az elme munkáira nézve befolyások vagyon a testi dolgoknak, úgymint a levegőnek, egészséges erős eledeleknek, s jól születésnek s a t. könnyen meg ítélné, a ki mind a két fajtát esmeri, hogy mindazokkal mások felett méltán ditsekedhetnek a Magyarok: nevezetesen pedig meg engedheti azt, hogy test táplálókak s vért és erőt készítőbbek az ő eledeliek, s nemes tűzű borok¹⁶⁾ mint amazoknak holmi Nabugodonozor kosztjára tartozó burjánnyai és rozsólisos pohárral kóstolgatni szokott savanyú lőrék. *Dixi!*

Elég is biz ez, magamba gondolám, mert mind az órák mind a gyomrom tizenkét órát jelent. Igazat beszélt mint Göttingiai Deák; de nem tudou majd mint Magyar Országi Tanító, a szerént fogja é az ügyefogyott Tudományok pártját vitatni.¹⁷⁾

Ebéd után az ablakon ki tekintvén, az által ellenben történt Strázsa változtatásával egy furtsa szokást jegyzettemmeg, a mellynek látása, a Deák hazafiúi buzgóságából eredett komor gondolataim ködét, homlokomrol el oszlatta. Tudniillik ottan Strázsa süveget tartanak, olyanformát mint a mi Gránátérosainké, mellyet egyik őrálló a magáéból a másíknak fejébenyom, midőn helyében áll. Ez éppen olyan forma, mint nálunk némely falukban Falu csizmája s nadrágja vagyon, mellyeket az új Bíró szokott a tavalyi után magára öltözni.

30-a Julii következtek:

Heiligfeld 1½.

Dünkelstein 1.

Mühlhausen 1.

31-a Langensaltz 1.

Gotha 1.

¹⁶⁾ »Hogy a jó bor tüzet ád az elmének, a tagadhatalan. Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma prosilit; még-is azt mondja Cicero, hogy ő ex stercoribus Enni gemmas collegit. Jóllehet a gondolkodás az italtól egy áltáljában nem függ, de tsak ugyan hathatós ereje van az ész körül. Innen tapasztalhatni, hogy többnyire az Asszonyoknak viz izü az-az, erőtelen; a Svábnak seres, az-az, alacsony; a Tótnak pálinka szagu, az-az, garabontzás gondolkodási vagynak; a Magyar pedig elmés és tüzes a bortól; az Anglus magos és rá-tartó a téjtől s a t.« (Lásd MÁTYÁSI: Semminél T. Val. 107. l.)

¹⁷⁾ TELEKinek és MÁTYÁASInak göttingai időzéséről megemlékezik KIS János (KAZINCZY barátja és irótársa) is »Emlékezései«-ben (1845. kiad. I: 106—107. l.): »Gróf TELEKY József császári királyi belső titkos tanácsos, Ugocsa vármegye' főispánja és korona ör, ez a mély és széles tudományu s esmeretei bővítésében fáradhatatlan magnás, Frankfurtból hol Ferenc császár koronázásán jelen volt, egy fordulást tett Németországban, leginkább némely tudósnak, azok között a Göttingiaiaknak is meglá-

Erfurt 1½. Itt a' *Római Császárhoz* szállottunk, és ott háltunk, a' hol az előtt kevés napokkal a' Burgus Király, — Ebben a' Városban ép nyelvű. de annak a természet kínnyára 's boszszújára, és a' Társaságnak tzélja ellen, hasznát szántsándékkal nem vevő emberek neme is lakik. Képtelen erőszak, de élet módja — Hanem ha az ilyen erőltetett meg némulás helyett, a' természeti halgattatna el bizonyos Valakiket; a' bezzeg nagy boldogság lenne.

1-a Aug. — *Veimar* 1½.

Jena 1. Itten szállottunk a' Napnál. Akadémiájáról nevezetes. Szerentsém volt meg esmerni az öreg *Dederleint*, az odavaló híres Theologiai Tanítót, kiis az ott vándorló Magyar Tanulókat egyebek közt arrol ditsérte, hogy azok az odavaló születésűeknek mind meg annyi erkölts tükörei. De én azt semmi tudának nem tartottan, minekutánna tapasztaltam, hogy az ő Tanulók 15—18 esztendő Ifjatskák; a' mi Deák nyelv nyaggatásában itthon öszülő, 's a' nevezeteknek idejekkel is megfelelő *senioraink* pedig, igen olyan korokban vergődhetnek ki közibek, midőn szintén azt lehet gondolni, hogy a' fiatskáikat viszik külső iskolákra; mert *In senibus consilium* — Furtsa szabadságok itt a' Deákoknak az, hogy ők a' Templomban fel tett kalappal szoktak lenni — A' mi ott létünk előtt kevés napokkal, Deák Háború volt. Tudniillik valamelyik Tanítójokra közönségesen meg boszszonkodván, egyszer seregestől a' Házára törtek, a' személylén akarván elég tételt venni: de minthogy a' Tanító módot talált az előlök való illantásban, a' szállásán tettek kártévő dülásokat, 's a' meg esvén zászlók alá verődve, mindenestől ki költöztek a' Szomszéd *Veimari Hertzegségbe*, hol egy hegyen további törté-

togatása végett. Göttingában létét« (KIS János akkor az ottani academia hallgatója volt) »odaérkezése után hamar megtudám: Délelőtt egyik leckére menvén történetből egy diszes magyar öltözetű legénnyel az említett gróf cselédjével találkozám. E' szokatlan látásnál kérdém a' legénytől ha tud-e magyarul? Hogy ne tudnék uram! ez vala a' felelet; hiszen csaknem semmi más nyelvet sem tudok, mint a' magyart. További kérdéséimre elbeszélé, kivél jött 's hová szállottak. Leckémről kijöven első gondom leve minden hazafiakat összegyűjteni. 's azután seregesen menénk Göttinga' ritka verdége' tiszteletére. kinek én egyszermind néhány sor verseket is nyujtottam által. (L. KIS János versei, 2-dik kötet, l. 89.) A' különben nagyon komoly gróf nagy lebecsátkozással fogada 's több rendbeli kérdezősködései 's intései után ozsonnát is adata. Egy pár napig késvén ott a' jelesebb professorokat meglátogatta 's a' fogadóban meg is vendégelte.

Otléte nekünk még egy más mulatságot is ada. Titoknoká Mátyási József, ki utóbb magyar verseket s ada-ki, nagyon vidám kedvű 's elmés fiatal ember néhány Debrecenben vele tanult 's ekkor Göttingában volt barátaival együtt, egyik barátja szállásán színjátékképen előadták azon módot, mellyel a debreceni professorok a' kollegiumtól bucsút vevő 's felsőbb tudományos intézetekbe 's theologát tanulni menő deákokat megvizsgálni szokták. A' magok között kiosztott szerepek eljátszásával annyit nevettek velünk, hogy akármely színházi vigjátékban sem kellett volna többet kívánni. (M. G.)

netig táborba szállottak, és onnét magokat a' Veimari Hertzeg oltalmába akarták ajánlani: hanem a' Jénai Magistratus minden késedelem nélkül Követséget küldött hozzájuk, hogy az Akadémia pusztulásának 's a' lakosok Jövedelme tsökkentésének eleit vehesse, olly kéréssel, hogy térnének vissza Jenába, 's bizonyosokká lennének az iránt, hogy sérelmeikért kívánságok szerént lejendő elég tétel fog adatni. Akkor a' Deákság a' Tanáts tellyes hatalmú Biztosaival Irásban alkura lépvén, ismét Zászlókkal útnak indult, és egész győzödelmi pompával ágyú dörgések között Jenába vissza tért, a' Zenebonát okozó Tanító, mind hivatalából mind a' Városbol, Végezés által ki rekesztetett — Ehből a' történetből láthatni, hogy a' hárdolt Nemzetek között, nem a' *Fogd meg, a' Bot, a' Tömlőt*, 's a' t. hanem a' Betsület és Igasság a' rúgója minden nemes igyekezeteknek.

2-a Aug. *Naumburg* 1½.

Rippach 1½. Ezen innét fekszik egy *Litzen* nevezetű felu, melly alatt meg állapodván, meg néztük az út félen azt az álló követ, a' melly annak emlékeztető jeléül helyeztetett oda, hogy a' *Svéciai Vitéz Király Gustavus*, kinck pántzél inge a' Bétsi polgári fegyver házban mutogatattik, azon a' helyen lövett agyon a' 30 esztendő háborúban.

Leiptzig 1½. Deákul *Lipsia*. Itt szállottunk a' *Hotel de Saxe* nevű Vendégfogadóba. Nagy kereskedésű Város, középszerű de szép, úgy hogy méltán szokták az Irók nevezni: *Angenehme Leiptzig, Jucunda Lipsia, Gyönyörű Lipsiának* — Itten járkáltomban láttam egy szegény Taligás Németet, a' ki magát a' Szamarával egy rúdra fogta, 's már úgy öszve szoktak és tanultak, mint ha kitsínségektől fogva együtt nevelkedtek volna; 's a' mellyik mikor a' húzásban hibázott, egyik a' másikat magok módja szerént meg intették, ama Németül szóval, eme padig Szamarul füllel — Ugyan itt vásárlottam egy fekete nyakravalót, mellynek hasznát azután Dresdában vettem, ugyan azért majd tsak ott fogom elis beszélni.

4-a Aug. *Vurtzen* 1½.

Vermsdorf 1.

Stauchiz 1.

Meissen 1½.

5-a Aug. *Dresda* 1½. a' *Saxoniai Választó Fejedelemség* Anya Városa. Nagy és pompás. Lakosai a' leg szebb Németséggel beszélnek, melly eszembe juttatott egy régi mondást ámbár azt még NKörösi Tanuló gyermek koromban hallottam, az öreg Házi gazdámtól. A' mondotta egyszer hogy: *Német szót se hallott, ki nem járt Dresdában* — Meg néztem a' Fejedelmi Könyves Házat, mellyben sok ugyan azon egy k-nyvnek, egész sorokat bé töltő, külömbkülömbbféle Helyeken. Nyelveken, Formákban, és Időkben készült Kiadásait láthatni — A' Kintstár drágaságait és ritkaságait inkább bámulni lehet mint elő szám-

Iádni — A' Képes Házban (*Bilder-Gallerie*) olyan Festések szemléltetnek, a' mellyek az elevenektől tsupán az élet hijjával különböznek; nevezetesen rajtam történt, hogy egy fátyol alatt látszó mezítelen testről, alattomban fel akarván a' leplet hajtani; más képen pedig a' szőr szálat meg tsípni: akkor kellett el hinnenem hogy festések, midőn kézzel nem tehettem, a' mit látással képzeltem. De még ennélis jelesebb történt rajtam azután egy valóságos eleven képpel. Halljuk! Tehát a' mint a' Ritkaságok látogatásából az *Arany Angyalhoz*, a' hol szálva valánk, vissza tértem volna, már akkor a' szobámmal által ellenben lévő szobá ajtajánál ülve találtam, egy éppen olyan szép nevezetű Fogadóhoz méltó vendéget, egy jeles Berliini Leány Asszonyt, kinek neve, a' mint utóbb ki tudtam, *Johanna Christiana Fölkelin* vala, és bizonyos Berliini utazó Bárónénak Komornája volt. Danolgotott és kötött: de midőn formaruhámban öltözve előtte el menyén köszöntöttem, bámulásában szemeivel együtt a' nótája és tője is el állott. Azután odabenn magamis gondolkoztam, minél fogva kellene azon furtsa kis Kaptza Takáttsal bővebb társalkodásba botsátkozni; egyszer eszembe jut a' Lipsiai nyakra való, elő veszem, hozzája megyek, és kevés szók után kérdem, ha nem lenne - terhére egy nyakra valónak hé szegése, fáradságát illendően meg fognám jutalmazni? Feleli, hogy igenis szerentséjének tartja; a' minthogy által vévén tőlem, azonnal a' varró szerszámokat is elő kereste, de jelenlétem miatt semmiképpen hozzá nem kezdhetett, mert úgy szólván napraforgómmá változott mint *Clytra Apollónak*: ugyan azértis előle szobámba mentem. Alig tölt bele fertály óra, midőn kotzogatott és el készítve bé hozta: én Cavallérossan akartam, mint akkor hozzáim illet 's a' Személylis érdemlette munkáját bérelni, de pénzemet semmi kínálásokkal el nem vétethettem, hanem végre olyakat kívánt, a' miket azon módon uzsorával vissza adott, és a' miknek mind el vételét mind vissza adását jutalomnak érzette. *Caetera quid referam?* elég az; hogy másfél napi barátságos társalkodás után sírva vált el, 's nem tudom azolta nem járt é *Biblis*ként¹⁸⁾ miattam, a' Magyar Köntösnek tsuda tévő erejétől. Kéredzett velem az én boldog Hazámba (mint ő nevezte, én pedig részemre máig se tapasztalom) és bizonyosan elis jött volna, ha ötet arra a' szerentsétlenségre juttatni módom és akaratom lett volna, hogy Berliini lakását ő vele holtig meg sirattassam.

6-a Aug. *Zihest* 1.

¹⁸⁾ »Biblis volt egy szerelmes leány, a' költemények szerint a' napnak unokája, következőképpen Isten Kis-Asszony, a' báltya eránt való buja szerelmében meg-tsalatkozván, bánatjában egy fa alatt addig sirt, míg ott ültében egészen egy maga nevét viselő forrássá nem változott.« (Lásd MÁTYÁSI: *Verseinek Folyt.* 311. 1.)

Péterswald 1^{1/2}. Ebben a szélső faluban, Saxonía és Cseh Ország között, *Maut* vagyon. Már ekkorra, nem tudom az előbbeni nagy betsültetésekben e, vagy Koronázaskori szabadságunkban magunkat elbizván, nem hogy meg vesztegető pénzt szórtunk volna, hanem még parantsolható hangon kezdettünk beszélteni; melyet a' *Publicánus* is annyira az orrába vett, hogy rajtunk való jussával egész erejében élt: útunkat legalább egy órával késleltette, még pedig éjjél tájon és essős időben; mindent le rakatott, fel nyitlatott, és darabrol darabra meg vizsgálta, 's ugyan tsak az Urtol két Skatula tsontmiveket, melyeket *Güntzburgban* vásárlott vala, tilalmas portéka nevezet alatt elis tartóztatott: tsak a' volt a' híjja embertelen kutatódásának, hogy a' rántzainkat meg nem mutogattatta, ha vallyon nem hoztunk e valami Saxoniai tilalmas balhákat benne. Jutott eszembe, hogy bezzeg szepegne most a' Dresdai *tiltott Alma*, ha velem volna. Egyébbaránt én a' magam portékáit itt is szerentséssen el rejtettem, de ekkori módomat se jelentem ki, éppen azon okból a' mellyből oda fellyebb a' dohány meséjét fejtelennül hagytam. Hanem azt lehetetlen ki nem mondanom, hogy igen édesdeden kelletett a' szekér körül fűtőrészve nevetgetnem, mennyire mérgelődött a' határtalan hatalomhoz szokott Magyar Nagy Úr, midőn egy hétköznapi teremtés, kit ő bizonyosan magánál alábbvaló sárból formáltatottnak lenni tartott, ötet olly nagy mértékben meg alázni mérésztette. Eleinte Sakermeni-tiroztunkis, de minekutánna láttuk, hogy azon törvényes úton álló, mind tsak egyaránt magához hasonló marad, és kötelességéhez lát: sikeresebbnek találtuk a' perlekedésnél miis, mérgűnket a' jó borából egy pár itzével le nyomtatgatni. Tökéletes meg kotoráztatásunk után békével botsátott bennünket, és mi későn ugyan de már jobb kedvel sajnállottuk, hogy elkövetett gorombaságát ajándékkal meg nem előztük. Kár már egy úttal az Utasokat magokatis meg nem mázsálatni, 's a' mivel nehezebben jönnek vissza vagy mennek ki, attol is fizettetni; hogy egyik Hazából a' másik gyepjére a' tilalmas eledelekből készült trágyát ingyén ne hordanak, hiszen ugyis régen meg mondotta *Vespasianus*: hogy *Lucri bonus odor ex re qualibet*.

7-a Aug. *Aussig* 1.

Lobositz 1^{1/2}. Itt a' Vendégfogadó felett esztendő szám jön ki ezen Irásból: *hVCVsqVe asCenDit aqVa VLtIMA FebrVar11. = 1784.*

Budin 1.

Schlan 1^{1/2}.

8-a Aug. *Stzerdochluch* 1.

Prága 1. Itten Udvari Szállásunk vala rendelve, mert Cseh Királyt koronázni jöttünk; melly éppen ollyan kellemetes földi mennyetske volt a' maga Tóth Angyalkájáért, mint a' Frankfurti. *Si non fata Deum si mens non laeva fuissent: ez-*

is kínálkozott Magyar Menyetskének (a' mostani titulus tékozlásba bé tsúszott vissza élés szerént: Tekintetes Ifju Aszszonynak) még pedig derék Lázsiával, a' maga ékes kötetű *Jus Corporis-án* fellyül. De minthogy az el múlt, írjunk meg történetek: Nem szeretvén azonban a' Magyar Ujjság Irókat követni, az unalmas Ceremoniákat fülöktől farkokig elől adni szokott véghetetlen Legendákban: tsak a' nevezetesebb környülállásokat említem; a' Király tétel történt 9-ik Augustusban, a' Prágai Fő Pap koronázta, az Olmützi pedig áldoztatta; azon nap estvéjén, *Bubents* nevű szomszéd Faluban volt igen mesterséges Világosítás, egy vice le vett kerek halastóban, mely alkalmatosságra az egész Országból nagy számú Parasztság hivattatott öszve: a' 17 Kerületek számához képest, ugyan annyi Ifjú Pár házasított ki az Ország költségén, és külön helyeken mindnyájoknak a' magok Kerületeinek zászlói alatt, akkor éjjel lakodalmi multság adott; a' vigasságot egykevéssé meg zavarta az a' történet, hogy midőn éppen a' Parasztság vig énekes processióval jött, a' Királynénak emeltetett fenyő ágakból lévő Győződelmi kapu a' fályáktól meg gyuladván el égett, de minekutánna az eloltatott, a' jó kedv helyre állott. Egy más estvén ismét a' Statusok ollyan vatsorát adtak, a' hol egy asztal mellett két felől, ugyan azon egy palotában 300 vendégek ültek, és tizenkettejével 25 Komornyikokra fel osztatván, mindenek olly jó rendel mentek véghez, mintha tsak egy dróton rángatództak volna — Ezután semmi se lévén többé, a' mi bennünket fel tartóztasson, éjjel nappal egyaránt siettünk Bétsbe vissza, e' következő helyeken:

13-a Aug. *Biechovitz* 1.

Böhmischbrod 1.

Planian 1.

Kolin 1.

Czaslau 1.

Jenikau 1.

Steindorf 1.

14-a Aug. *Teutschenbrod* 1.

Stecken 1.

Iglau 1.

Stanern 1.

Schelletau 1.

15-a *Butzvit* 1.

Freynesdorf 1.

Znaim 1.

Jetzelsdorf 1.

Hollabrunn 1

Małeborn 1.

Stokerau 1.

Entzersdorf 1.

Wien 1. Azután 18-a Pesth. —

UTOLSÓ JEGYZÉSEK.

1. Prágánál el felejtettem jelteni azt a tapasztalásomat, hogy azon a ditső kő hidon, mellyről Nep. Sz. János a *Mulda* vízébe taszított, végig sétálván, annak oszlopjain sok elmés kö metszéseket szemlélttem; nevezetesen pedig láttam *ördög üző Szent Fábiánt*, hogy két ördögöt ekébe fogva, ostor helyett egy keresztet üt vét, és őket olyan meredek hegynek hajtja szántani, mint a Sz. Gellért Duna felől lévő oldala. Gondolám hogy ha ide fel olly keményen megy nekik az Urbáriom, tsak jobb oda alatt tüzelgetni; azonban meg érdemlik, mert a mint egy *Tintinnabulum*¹⁹⁾ nevezetű régi Költeményben olvastam, ők is gorombául bánnak otthon a Felföldiekkal.

2. Mihellyt az Útas Austriát el haladja, a népet szemlátomást pallérozottabbnak, és barátságossabbnak lenni tapasztalja: kivált az Aszszony-nem igen emberséges, társalkodó, tsinos, és a szolgálatra serény: tisztességes bátorságával magát kedveltető, nem úgy mint nálunk gyakran meg az elől kelőbb Házaknál is meg történik, hogy ollykor a harmadnap vendég se láthatja, a konyhában vagy tseléd házban bujdokló gazdaszszonyt vagy Leányt; úgymint a kik eleitől fogva tsupán embertelen tselédek közt forogván, paraszt szeméremmel kerülük a betsületes ember tekintetét; melly attol vagyon, hogy ott a Szülék magokis neveltek lévén, nem engedik gyermekeiket holmi pajkos Pista Batsik és Örse nénik közt ökörül nőni s számárul szokni. Azt mondja *Plutárkus* a Nevetésről írt Könyvében: *Qui cum claudo habitat, claudicare incipit*: A ki sántával lakik sántítani tanul.

3. Más Nemzetekben is szintúgy mint a Magyarokban, nagyobb részint uralkodik az a bal vélekedés, hogy a személlyről külsőségekből ítélnek; s az idegen iránt nagyobb tekintettel viseltetnek, mint Honnyosaik iránt. Imhol egy példa: Az úton tsak nem mindenütt a Gróftol tudakozták én felőlem, hogy *Ki légyen ez az Uraság?* tsupán abhol a tsalatkozásbol, hogy Ő Kaputrokosan utazott: én ellenben Magyar köntösben: s ezenkívül hogy a költség reám lévén bizattatva, nékem volt módóm rakás arany ezüst pénz ki töltögetésével és a fizetéssel büszkélkedni. *Sic mundus vult decipi, ergo decipiatur.*

¹⁹⁾ »Vagyon egy Tintinnabulum, magyarul, Tsengetyü nevezetű könyvecske, Magyar Szomorú Dalokban készítette valamely lelki beteg verselő, a ki tsengetyü szóban szép meséket jelent, midőn az Ördögöket vezeték és kereszt neveiken számlálja, s forma szerént körül írja, hogy millyen Kárhozott Lélek, imtsoda büntetés módjával és szerszámával kintatik tőlök: A millyen a foglalat, ollyanok a versek.« (Lásd MÁTYÁSI: Kalászkaparék 220. l.) (M. G.)

4. A' Magyar köntös mindenütt egyaránt bámultatik és szeretetik, maga valóságos szépségéért — Ahozképest, a' betűlet tudás hozná magával, hogy mi se gyaláznánk, mép pedig többnyire igasságtalanul, a' Külsők viseleteit; az az ő felettek olly magossan héjazó Nemesség pedig, költsön fejébe még azt is kívánná, hogy felőlök ne beszéljünk, 's velek ne bánnánk gyakran olly megvetőleg — mert ha szintén a' Német Birodalom, maga Gyűléseiben, annyiszor és olly kérkedve *magára nem függesztetiis Európa szemeit*: mindazáltal a' *Kis asszony*²⁰⁾ nyájasabban katsongat arra mint reánk, a' maga minden tekintetbéli miveltségéért. Olyan Nemzet az, a' mellynek tiszteletét, nem tsak Forma ruhánkal, hanem minden belső jelességeinkel is méltó meg érdemlenünk.

5. Mihelyt az útas Magyar Országot el hagyja, azután mindenütt, minden személy külömbőség nélkül. Utvámokat tartozik bizonyos arra rendelt helyeken fizetni: ha: jól emlékezem, egy egy Statióra minden keréktől 1. Krt: de vanis láttatja, mert ol-

²⁰⁾ A »Kis asszony« = Európa. »Európa, maga valóságában volt a' Fenitziái Királynak Agénornak szép Leánya, kit Jupiter meg szeretett, 's kedvéért (a' mi már mese) szöke szelid bikává változván, ötöt virág szedés közben elragadta, és a' világnak ma is ő róla nevezett részébe vitte; hol a' jámbor bikától való félnétség azolta már nints szokásban. A' Földrajzolók pedig, ezen Világnegyedet, egy országló székekben ülő 's pompás öltözötő fejedelmi Szüz formájában képzeltek, mellynek: a' Koronája' Portugallia; Ábrázatja Spanyol Ország; Nyakgyöngyei a' Piréneumi Havasok; Meije Frantzia Ország; bal keze Anglia, 's abban a' Tzitrom Hibernia; jobbkeze Olasz Ország, 's abban a' Körtvély Sicilia; két hónallya, jobbról Helvétzia, balról Hollandia; Hása (mellyből, valamint sok Férjeiből, inkább nagyonis Anyának látszik) a' Német Birodalom; Tzombjai Magyar és Lengyel Országok; Szoknyája az Orosz Birodalom; Fara az Európai Török Ország; Ülőszéke Görög Ország; 's a' t. A' Nevendékeknek képzeléshez szoktatások, és a' Földesméret tanulására való ketségtetések tekintetében, elmés találmány.« (Lásd MÁTYÁSI: Baráts. 32. l.) MÁTYÁSI deákkorának már jóval előtte is azzal az »elmés találmány«-nyal igyekeztek a skólamesterek a tanulókat felébe vévni Európa térképét. Egy 1743-diki iskolai földrajzban (Akad. kéziratár Földl. 4-r. 19. sz. 99.) olvasom: »Mitsoda formában repraesentállyák a Geographusok Európát? [Felelet:] Egy széken ülő Királynénak ábrázatytyában kinek Coronája Portugallia; Feje Hispania; Mellye Gallia; hása Germania; Köldöke Bohemia; Jobb karja Italia; Bal-keze Anglia; egyéb tagjai a több országok, szoknyája Moschovia etc.« PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, MÁTYÁSI-nak kor- és költőtársa, szintén nőnek személyvesiti meg Európát, azt irván a Magyar Arion-ja XII-dik énekében, hogy a betört francia

Európa-szüiz köldökén már alul táborozott,

Gazdag ágyéka körül szép hazánkban motozott.

Ehhez pedig ilyen jegyzetet csatol: »Europának az Ágyékia tájján fekszik Magyar Ország. Európát mondja hát szűznek a' lantos, mivel mint szűzet ragadta el a' Bika, nem pedig a' köldökét, mert már ő is mint az alföldi kortsmárosné tsak a' térdéig szűzetske, térdjén fellyül köldökéig menyetske.« (M. G.)

lyan úton megy az ember mint a' deszka, úgy hogy a' lég se-
tőbb éjtszakán se tarthat a' veszedelemtől, és nem tsupán az
úgy nevezett Isten földjítől, vagyis in recognitionem Juris Ter-
restalis fizet, mint nálunk sok helyt, a' hol igazán tsak in recog-
nitionem Aggeris vel Pontis, négy öt kotsi derék homok, vagy
harmadfél darab keresztül vetett fa eleibe Vámkerekék állittat-
nak, és a' mellettek el menő jobb út el árkoltatik.

6. Tetemes könnyebbségekre szolgál az Utazóknak az, hogy
a' Posta házak nagy részint egyszersmind Vendégfogadók is:
melly élet módját azon a' részen Uri személyek sem átalják.
Nevezetessen emlékezem olyan Statzióra, a' honnét egy fain
veres posztó ruhás, kalapján köntösén arany paszamántos, ezüst
sarkantyús, tzipra korbátsú posta legény vitt bennünket: bámul-
tuk mind magát, mind kivált azt, hogy az útban talált posták
meszsziről süvegelték, és ki tértek előre; mikor pedig a' Statzi-
óra érkezett, hatan is ki szaladtak a' lovait ki fogni, maga pe-
dig nálunkis elébb bé ment a' posta mesterhez. Azután a' má-
siktól tudtuk meg, hogy Báró és egy Kerületbéli fő posta mes-
ter légyen: ekkor azért adta kotsisságra magát, mivel a' szom-
széd posta mesterné szeretője volt. *Habit rectum! Jupiter is bi-
kává vált Európa Kis Aszszonyért, Nec in una sede morantur Ma-
jestas et Amor.*

7. Austriábanis ugyan, de kivált Bavariában, sok helyt a'
Falusi gyermekek tiz tizenkettejévelis, majd fertály mérföldig
koldulva kergették szekerünket. *Malum Signum in Urina:* Sze-
génység jele. A' Gróf adatott ugyan nékiek, de nagyon meg szol-
gáltatta velek. Azt szokta mondani: *Vessünk nékiek mert Néme-
tek: Magyarnak nem adnék, mert annak szégyen egésségessen
Koldulni.* — Azomban

8. Semmi különös boldogtalanságnak nyomait, a' Német pa-
rasztság állapotjában, mellyhez képest a' Magyar Országiaké
Uraságnak lenni rebesgettetik, észre nem vehettem — Azt meg
jegyeztem, hogy a' szántó földek keskenyekék, és a két ökrön
sőt egy lovon is imitt amott látott szántásból, azt is ki hoztam,
hogy minden pihentetés nélkül ugyan azon föld sanyargattatik:
de azért még sem olvastam egy ábrázaton is ujjomnyi betűkkel
írva az éhezést, és a' belől négy kéz láb álló panaszokat: senki
se kívánta velünk háza népét jól tartatni szükségből, mint ve-
lem Jurátus koromban a' Mátra mentiben történt, a' hol majd
egész akkori keresményemet, szánakozásból, éhező gazdáim és
tselédjeik meg elégitésére költöttem. Napi fizetésem helyett a'
segéllet szenvedők háláadó áldásaival térvén lakhelyembe visz-
sza: nem láttam annyi ringy rongy úgy szólván vellával rakás-
ra hányt Helyéseget, koborló Tatáros Putrikat, és azokban in-
kább szemétre mint szobába való, kotlós tyúk fészkeket, kap-
tákat, 's több ollyas utólsó szükségre koldulandó meg vetett esz-
közöket; sőt ellenben közönséges meg elégedés virágzott minden

ortzákon: a' sóhajtozás és földre süttött fejek helyett, kedvet és virgantzsgot tapasztaltam: kéregetés helyett kínáltattam; a' faluk épületei szépséggel épséggel városainkat haladják: a' paraszt házi eszközök és asztali gazdálkodás, sok Nemeseinkét előzik; — 's a' mi leg bizonyosabb egyik jele sorsok tűrhetőségének, bátor magok viseletéből ki tetszik, hogy ember léteket érezhetik; a' másik pedig az, hogy hozzánk vágyódást egytől se hallottam.

9. Nem kis alkalmatlanságot szerez az Utazónak a' N. Birodalomban az, hogy ott semminemű pénzünk, a' Conventionálisokon kívül (mineműek az Aranyak, 2 Forintosok, 20—10 és 5 Krosok) nem kelendők: de még nagyobb bosszúságokat szenved a' fizető a' miatt, hogy majd minden kis Bagoly Bíró más más pénzt veretvén, 's egyik a' másikat el nem vevén, tsak nem minden két 's harmadfél Statióra más más költő pénzt kell vátogatni; még pedig tsak annyit, a' mennyi abban az egy vagy fél napi szélességű Világban el kelhet; külömben rajta vész a' Váltón a' sok Tzipő pillangóknak való tsiri biri pénz — Én ugyan ebben az útamban, egyszer és örökre úgy meg untam a' velek való hajlódást, hogy azután már inkább egy Vármegyében viselnék Generalis Perceptorságot, mint többé Német Országban úti Számtartóságot vállalnék.

10. Az egész Birodalomban sehol Pusztát nem hallottam, egyetlen egy Gulyát vagy Ménest se láttam; melly annyiban ragy szerentse, hogy a' gyalog útasok, Bikáktól 's pásztor ebektől bátorságban lehetnek — De fére tévén a' tréfát, nemdenem: a' Magyar Országi kövér Gőből hús helyett, inkább ökör Sza — Szar — tsak ki mondom szarv kellene e, mind azoknak a' Rubricás eszű 's Föld rajzolásokból gazdálkodó Böltseknek, a' kik meg nem gondolván, hogy a' ki makkot akar rázni, előbb fájának kell lenni, szüntelen a' Magyar Országi Puszták meg népesítését sugalják vagy ordítozzák? Mert ha ez a' pium desiderium (vagy is a' mint néhai Ország Bírája Fekete György magyarul fordítani szokta, Szamar kívánság), teljesedne majd meg válna, hounét mutatna a' papiros világot szemlélő pápa szem vágókat; onnan ugyan keveset a' hol a' legelő szűk volta miatt, az útféleken 's vetések végein, pányván legeltetnek, vagy magrol természetett szénán Istállókban tengetnek, egy két borjas Riskát. Azomban a' mostani mód szerént:

11. Nem igaz ama kevély pelda mondás: *Extra Hungariam non est vita* mert azonkívül, hogy a' 8-ik Jegyzés ezt meg táfolja, Német Országban több gyönyörűség jobb izlésű társalkodás, kiesebb lakások, és rendesebb vigasságok vagynak; ott lehet a' leg jobb húsokat enni, leg valóságosabb Magyar borokat, ha bár négy áron is, inni, éppen úgy mint Lengyel Országban. Ugyan azért is mondják a' Lengyelek köz példában: *Nyony ést pottus nyisi vinyum; Nyony ést vinyum nyisi Ungaricum; in Ungaria procreatur; in Polonya educatur.*

12. Ha valaki, ezen Utazásomnak le írásából, épületes tudományt nem vehetis, de leg alább egy pipa dohány közben, vele néhány szempillantásnyi unalmas idejét rövidítheti; vagy Feleségére 's tselédire történt boszszonkodását mértékelheti: nem sajnálom munkámat, nem vesztettem hijjában időmet; egyéb-arántis nálunk az Irók nem egyebek, hanem magoknak nem használható, 's tsupán másokat mulattató eleven Muzsikák. Részenről szerentsémnek tartom, hogy avagy tsak 52 napot jól tölthettem életemből; önéki pedig egy óráját meg vidámíthatok — A' ki pedig csekélylené tapasztalásimat, gondolja meg egy részről azt, hogy én szolgálatban lévén, nem annyira mentem, mint vittem:

A' ki tehát itthon, útonis tsak szolgál
's Magáénál ottis elsőbb az Úr dolga;

más részről azt, hogy a' fellyebb írt napok alatt, mintegy 325 mértföldnyi útát kelletvén tennem, azokból állapotodó nap számba leg fellyebbis húsznál többet nem vehetek. Ugyan azértis e' tsak ama mondás szerént: *Ut canis e Nilo*, futtában történt Hogyha pedig ezen egyenes mentségemmel se kegyesíthetem irántam, rántzos homlokú Kátó Bírámát;²¹⁾ imhol a' szabad úti tzedula: Tessék néki maga szabadságában és költségén, az általam ki jegyzett postákon ballagva, nálam bővebben tapasztalni, 's vissza érkezésével szebbeket jobbakat írni — Én kívánok mind személyének mind pennájának az enyimnél minden tekintetben szerentsésebb

Frankfurti Utazást.

MINDENÜTT JÓ, DE JOBB OTTHON.
Készült Frankofurtumban a' Ménus vizénél.²²⁾

Mi annak az oka, hogy minket a' Haza
Bóldog kül-földről-is mágnes-ként húz haza?

21) »Márkus Portzius Kátó, hajdan egy Római derék szószólló, Tanátsbeli, és Hadivezér, mint önnön személyében is tökéletes életű 's feddhetetlen magaviseletű Férjfiu, a' Censori fő méltóságot, vagyis a' Társaságbeli erkölcsök és szokások díszére való vigyázatot, olly kedvezés nélkül gyakorlott keménységgel viselte, hogy onnét örökre raita maradt a' Censor, az az Fenyítő nevezet. Azért ő róla vették az Irók ezeket: Censura Catonis, szoros vizsgálás, vagy kemény rántzba szedés; Fronis Catonis, komor tekintet; 's a' t. nevezetesen pedig a' Szerzők, a' finnyás Olvasókat és munkáiknak kémeletlenül Rostálót irogatják KÁTÓKNak; mint p. o. Fédrus: Quid ergo possum facere tibi, lector Cato? Mivel találhatom hát kedvedet válogató Olvasó? L. IV. Fab. 7.» (Lásd MÁTYÁSI: Baráts. 23. 1.)

22) MÁTYÁSI-nak ez a frankfurti utja végén írt berekesztő verse megjelent 1798-diki kötetében: Verseinek Folytatása 260.

'S még-a' vad állat is örömet marad ott,
A' hol a' születés néki lételt adott?
Mit nem tsinált *Móses* a' szakállas néppel,
Fúrj essővel tartá és Mennyei péppel,
El-szaggathatatlan ruhákba jártatta,
'S téjjel mézzel folyó Országgal biztatta:
Még-is *Egiptomban* vágyott-viszsa szíve,
Noha ott kínos vólt a' szolgálat' míve.
Pompás és jól élő fog ház a' kalitka,
Még-is az a' madár melly szeresse ritka.
Az erdön vatzkorrall tengődik a' medve,
Még is nagyobb ott kinn mint a' lántzon kedve;
Mert az a' levegő maga szeretetet
Önt belénk, a' melly ad első lélekzetet,
A' hol első szomját az állat le-iszsa,
Édes kívánsággal vágyik oda viszsa.
Más tulajdonsága van minden Hazának,
Mellynek érdemiért tetszik a' fiának,
'S a' meg-rögzött szokást olly tsuda el-hagyni,
Mint kánikulában a' víznek meg-fagyni:
Mert a' lassan-lassan válik természeté,
Mellyet vas-villával sem választhatsz ketté.
Idegen kül-földek! hát Isten hozzátok!
En Magyar-Országnál jobb hazát nem látok,
Rágyogóbb a' füstje más népek' tűzénél,
Fényesebb a' nádja bádogg-fedelénél,
Szébb a' kunyhó melyet gond nélkül alkota
Itt az együgyűség, mint ott a' palota.
De minek a' sok szó? másoknak mindene
Roszszabb az enyimnél, 's ki mondhat ellene?
A' ki ellenkezik dítsekedésemmel;
Annak tsak ezt mondom; nézz az én szememmel.
A' hal a' vizeket soha meg-nem veti,
A' madár az Eget örökké szereti,
Reá nem veheti sem a' télnek fagyja
Sem a' nyár a' vadat hogy berkét el-hagyja:
Ha hát e' szeretet természetes benne,
Hogy ne vólna rabja az ember-is ennek?
Holott az övékkel egy teste' téstájá,
Tsak lelke külömböz tőlök és formája,
Meg-mutatta ama' sok tengert és szárazt
Tapasztalt *Ulysses'* példája-is már azt,
A' kinek *Katypsó* halhatatlanságot
Igért, hogy felejtse a' hazafiságot:
Még-is a' kö-sziclás *Ithaka'* birtoka,
Inkább tetszett néki, mert már oda szoka.
Mennyit sir Rómáért a' Géták köz't fázó

'S születő földéből szám-kivetett Názó.
 Hányszor nem kérleli az előtte bé-zárt
 Ajtó nyitására a' haragos Cézárt,
 Benne háládatlan Hazájához hajlott
 Buzgósága, hány száz bús versekkel zajlott,
 Az Isteneket-is hányszor rendre perli,
 Reménylven hogy vagy ez vagy az meg-emberli.
 Oh ha, úgy-mond élve nem látná-is szemem
 Rómát, leg-alább ott nyughatna tetemem!
 De miért forgatom az ő könyvek lapit,
 Holott találhatok példát mindennapit?
 Sőt magamon kívül többre nints szükségem,
 Oh Haza! mint buzog irántad hűségem!
 Édes kívánságod ingerli mejjemet,
 Emészti leg-szentebb láng belső részemet,
 A' ditséretekkel bár tsak addig birnék,
 Mig néked illendő hálá-adást irnék.
 Szörnyű dolog a' mit ér'ted véghez-vittek
 Mind *Codrus* mind *Hektor*, mert ők-is így hittek.
 Nemes két férjfiak! ditső áldozatok!
 Világ végig ki-jár a' ti jutalmatok.
 Bizony jól fizeti maga-is a' halál
 Azt a' kit hazáját óltalmazva talál.
 De vallyon kinek-is volna hideg vére
 Ollyan leg-kegyesebb Anya' Szerelmére?
 Ki szemlélné baját össze-dugott kézzel?
 Fattyú! ha ugyan vagy, más állatot nézz-el:
 Szokott barlangjokért a' vadak meg-vinak:
 A' madarak tsipnek vagy leg-alább rinak.
 Siess áldott idő! a' mellyben békével
 Élhessek szép Hónnyom' gyönyörűségével.
 Oh Hazám! mig élek apolgass kebledben,
 Hóltom után pedig nyugtass szent földedben.

Közli: *Mészöly Gedeon.*

Adalékok a káromkodásnak és büntetésének történetéhez.

Nagytiszteletű Ádám Gerzson igazgató úr az ő 1896-ban megjelent könyvében, a Nagy-Körösi Ev. Ref. Főgymnasium Történetében (185. l.), szinte csodálkozva írja meg, hogy kétszáz esztendővel azelőtt a körösi scholában milyen nagy fegyelem volt. Olyan nagy, hogy kicsapás járt egy *veszett adta*-ért is: „Johannes S. Tabajdi propter maledictum (*veszett atta*) emissus.“ (L. Nomina Studiosorum 385.)

Alighanem az olvasó is nagy fegyelem, sőt embertelen szigorúság jelének tartja ezt a büntetést. Bármennyire harcolnak főpapjaink ma is a káromkodás ellen, bizonyára egy sem hagyná helyben az olyan tanári kari ítéletet, mely egy tanuló ifjúnak pályáját megszakítaná egy kiszalajtott *veszett adta* miatt.

Ilyen ártatlan és nem is mocskos bosszúság-nyilvánítás miatt! Ha azonban a XVIII. századi büntető pörök íratait forgatjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a körösi professorok nagyon is „nagy gyengén bántak“ az ő Absolonokkal, Tabajdi Jánossal, mikor csupáncsak kicsapták a „veszett adta“ miatt, nem pedig életét vették érte, vagy legalább is rá nem mérettek az afféle korbácsból, melyből több is volt kéznél az iskolában a perillustris és generosus Curator uramék atyai gondoskodásából. (1737-ben hármát 45 dénárért csinálta a szíjártó — id. m. 188). A XVIII. századi törvényszékek iratai bizony olyan ítéleteket is foglalnak magukban, melyek nyelvök kimetszésével és fejök elvételével is büntették azokat, akik illetén szavakra fakadtak: *Ördög teremtette! Kutya teremtette! Disznó teremtette! Ördög adta! Ebadta! Veszett adta! Adta-teremtette! Teremtette!*

Hogy pedig megértsük, miért voltak ezek a szólások egykor megbotránkozató káromkodások, tudnunk kell eredeti értelmüket. Ha azt mondták valakinek, hogy *ördög teremtette* vagy *ördög adta*, ez a régibb keresztyén századok fölfogása szerint azt jelentette, hogy az így gyalázott személyt valósággal nem Isten teremtésének tartják, hanem az ördögének s ezáltal az ördög hívének. Ez pedig nemcsak a szidott személyre volt sértő — ez nem is lett volna olyan nagy hiba —, hanem sértő volt Istenre, mert az által az állítás által Isten mindenhatóságát vonták kétségbe. Isten teremtett mindent, Isten adott életet mindennek, angyal is, ördög is a theologia tanítása és a XVIII. századi közhit sze-

rint Isten teremtette élő és ható személyek. A teremtett valóság pedig, amilyen az ördög is, bármilyen hatalmas, de teremteni — ebben minden theologus megegyezik — mégsem teremthet. Ha teremthetne, Isten nem volna mindenható. Ha tehát valaki — a következtetés hibátlan — azt mondja, hogy valakit vagy valamit az ördög teremtett, az az Isten mindenhatóságát tagadja meg, Istent káromol, tehát úgy büntetik, mint istenkáromlót.

Mint az ősi tetű a barokk-kor daróca és selyme alatt egyaránt díszlett, épúgy a boszorkányhit is köznépből és úri rendben, világban és egyházban, a nem is oly régen elmúlt századokban. Úgy tudták még a XVIII. században is, hogy az ördöggel szövetkeztek, cimboráltak némely emberek. Ezek voltak, ha férfiak, az *ördöngösök*, *kanördögök*; ha nőszemélyek, a *boszorkányok*, mind csupa *veszett lelkek*. Ezeknek megvolt az a tündér hatalmuk, hogy mint maga az ördög is, úgy ők is *disznó* vagy *kutya* képébe öltözhetek. Ezért az *ebadta* annyi volt, mint *ördög adta*, a *disznó teremtette*, *kutya teremtette* annyi volt, mint *ördög teremtette*. S ha csak annyit mondott is valaki, hogy: *teremtettel!* már tudhatta az ördögök és ördöngösök csalfaságán is átlátó keresztényen, hogy mire gondolt az istentelen káromló. A *veszett adta* maledictumban a *veszett* a *veszett lelket*, az ördögöt jelentette. A *fikom adta*, *fékom adta* és az azon jelentésű *b m adta* vagy *b m teremtette* kifejezésekben nem éppen az *obscenitas* volt a bűn, hanem az az *obscenitással* kifejezett állítás, hogy valakinek vagy valaminek teremtése a szőlőtől ered. Ezt jelentette a *b m lelke* vagy *lelkét* is.

Tudta mindezt az az 1705 táján kicsapott körösi deák, Johannes Tabajdi is, hiszen nem is afféle iskolázatlan paraszt volt, hanem tudós professoroknak mindenféle tudományokra legeltetett nevendéke. Korának mértéke szerint jobban megérdemelte hát azt a lány kicsapást, mint az iskolázatlan kiskun parasztemberek, pásztoemberek azokat a sokkal keményebb büntetéseket, melyekről a XVIII. század első felebeli régi írások szólanak. Azok az írások, melyekhez tudós atyámfia, Zsámboki Lajos juttatott a kunszentmiklósi városi levéltárból.

Négyet belőlük itt megismertetek az olvasóval, az eddig mondottak világosítására, bizonyítására.

Az első — változtatott helyesírással — így következik.

A mennyből leszállott Szent Lélek Isten, kinek emlékezetire rendelt szent innepléseknek eltöltésére s hasonlóknak elérésére többször is tégye alkalmatossá, kegyelmeteknek kívánjuk.

Mint a csatornára siető víz, úgy az Isten szentsége bántódására e máj rossz világ száját a káromkodásra és hamis esküvés-

re minden irtózás nélkül kevélyen szoktatja; nem félvén az Istent, nem is nézvén úgy, mint mindeneknek bíróját, zabola nélkül testi bátorságban merülvén, még az egymás között való beszélgetés sem tetszik rendesnek s nem is eshetik meg Isten Szent Lelke megbántása és szidalmazása nélkül; melyért is sok várakozása után látván, hogy várakozásának esztendeje meg nem becsülte és a megtérés helyett a bűn halma az égig nevedett: kikölt a bosszúállásra ítéleteinek rajtunk forgó mutogatásával; kinek érzésével méltó fel se vennünk e' s az ilyes, Isten bosszúságára élő, rossz lelkiismeretű embereket, melyekért a föld átokká lőtt és az áldások tőlünk Isten által elvétettek, hogy Szent Isten törvénye szerint — amint letőtt hit szerint arra köteleztünk — keményen megbüntessük és a gonoszt Izraelből kiirtsuk.

Valaki azért a mindenható Istent gyűlölésegesen hatalmárul és tulajdonságárul szidalmazza, isteni tökéletességeit, szentségét és hatalmát elveszik, a t e r e m t é s t t e r e m t e t t á l l a t ó k n a k, d i s z n ó n a k, ö r d ö g n e k, k u t y á n a k t u l a j d o n í t j á k, és az Istent mennyei székiből levetik: mind az Isten Moises által kiadott törvénye s mind az ország decretumi szerint kövel való agyonverésre ítéltetik és ezután úgy is büntetetik meg.*)

Akik pedig Sodoma- és Gomora-beliek gonosz példájok szerint nemcsak a testi paráznaságban éktelenül test szerint élnek, hanem még nyelvekkel is másoknak testét, lelkét, teremtését, hitét, szívét (mely talám megbocsáthatatlan vétek) mivelik, ez utolsó sententiával ölettetnek meg: elsőben gonosz nyelve, mellyel Istenét szidalmazta, felebarátját megmocskolta, amennyire szájából lehet, kihúzzattatik és elmetszetik, azután teste tűzzel elevenen megégettetik.

A köz-szokásban vett káromkodás: „*ez, amaz lelkü*“, mely az asszonyoknál és leányoknál is e máj időben — kit soha boldog emlékezetű eleink nem cselekedtenek — megvagyon, ilyenképpen büntetetik:

1. Megragadtatván nyolcad napig vasban járván; kenyérrrel és vízzel élve, közönséges dologot téssen.

2. A kereszt-oszlophoz köttetik; egész nap ott lévén, estvére kelve jól megkorhácsoltatik.

3. Egymásután következő három napokon a gyalázatos pengérben áll, bűne írásban a nyakán függve lészen.

4. Ahol megjobbulásnak reménysége nincsen, éppen utolsó mozdulásáig veretik és azután a helységből kicsapattatik.

A negédesen szokott esküvések ellen pedig, melyek rossz szo-

*) Helyesen mondja Kertész Manó (Szokás-mondások 90—91) az *ödög-adta*-, *eb-adta*-féle szittkokról, hogy azokban benne volt a boszorkányság vádja, de nem veszi észre, hogy azokban nem emberek boszorkánysággal való vádolása, hanem Isten mindenhatóságának kétségbe vonása volt a szigoruan büntetendő káromlás.

kásbul, mintsem ex proposito lesznek, a helység becsületes bírának szoros lelki kötelesség szerint jól megcsapatni illik.

Ez is hozzájárul, hogy valaki ez ilyes irtóztató káromkodásokat hallja, az Istenre nem rettent, hanem véle létével véle mintegy egyezni láttatik, sőt ha inti is, a bűnben megátalkodik, ahová illik, magistratusinknak be nem mondja, sőt veszedelméért eltitkolja: mivel becsületének, testének és életének veszedelmével vagyon, hasonló büntetése vagyon.

És mivel kiki keresztyéni buzgóságból az isteni félelmet oltalmazni tartozik, magistratusink ne várják, hogy az ilyek ellen mások vádot tegyenek, hanem magok is minden tehetségekkel az ilyeket megtudni, kikeresni és megbüntetni személy-választás nélkül tartoznak.

Sub dato: die 14-a Junii 1734.

D: Költ generalis gyűlésünkben Kunszentmiklóson die 5-a Junii 1734.

Kegyelmeteknek kész szolgája Nánási János, nemes Kiskun-ságnak ordinarius kapitánya és az egész Deputatio. *

E közlött rendeletnél egy évvel későbbi az a pörirat, melyet most fogok ismertetni. Becsületsértési, káromkodási és súlyos testi sértési ügy tárgyalásának jegyzőkönyve, ítélettel együtt. A káromkodás történetének szempontjából figyelemre méltó benne, hogy az ítélet egy vén dinnyecsőznek véresre verését nem bünteti oly keményen, mint annak a csőznek dinnyeföldre és diny nyetolvajra tett illetén kifakadásait: „*B . . . m a lelkét*“ és „*Ebadtát*“.

A tanuk részletesen előadják a látottakat, hallottakat; a jegyzőkönyv részletesen írásba foglalja a vallomásokat: ezért a pörirat olvasásakor híven megjelenítve foly le szemünk előtt, fülünk előtt az összeszólalkozás, veszekedés, verekedés ott a kunszentmiklósi határban — 1735-ben. Beletekintvén pedig így megint a régi korba, a régi magyar népeletbe, megint alkalmunk nyílik rámutatnunk Arany költészetének arra a művészi elemére, melyet e füzet elején „ethnographiai hitel“-nek neveztem (I. Mézőly: Szanktól Arany Jánosig NNyv. IV:20).

Majd meglátjuk a hiteles jegyzőkönyvből, hogy semmiből fokonként véres verekedés meg pörre menés épúgy támadt Baki Mihály meg sógora, a dinnyecsőz közt, mint a Fülemlilé-ben a két szomszéd közt:

Pál nem hagyja: ötet uccse!

* (L. Kunszentmiklósi városi levéltár: Capsula 19. fasc. 1, nr. 121, 1734.)

Péter ordít: ő még úgy se!
 Többrül többre, szórul szóra,
 Majd szitokra, majd karóra,
 Majd mogorván
 Átugorván
 Öltre mennek, hajba kapnak;
 Öröme a szent napnak
 Egymást ugyan vérbe-fagyva, —
 Hanem a *just* mégsem hagyva.

Pál azonban bosszút forral,
 És ahogy van, véres orral
 Megy panasza: bírót búsít,
 S melyet a vérszenny tanúsít,
 A bántalmat előadja.

A Fülemile Pál-jának „ötet *uccsel*“ szavai is ethnographiai hitelű jellemzés: lám, pöriratunk szerint a vén Rác Miska sem tudott veszekedni „Isten Szent Háromság *úgy segéljen*“ nélkül (ebből rövidült az „Isten-*uccse*“). „Negédesen szokott esküvések“-nek ezeket nevezte a már imént közlött 1734-i rendeletben Nánásy János kiskun kapitány.

De még a fülemile-pör anekdotás ítéletének való mása is meglesz ebben a bemutatandó kunszentmiklósi ítéletben. Ebben is

Se ide nem, se oda nem . . .

A panasztévő csöszre is ráveret a bíróság, a csösztől megsértődött Baki Mihályt is lázsiás tallérokra büntetik bírák uraimék.

(A régi szöveget most is olvashatóbb helyesírással és érthetőbb mondatpontozással közlöm, itt-ott □ zárójelbe tett kiegészítéseimmel.)

*

Anno 1735 die 5-ta Mensis Decembris helységünkbeli causák revideálására s azokban fennforgó difficultasoknak megelőzésére s tollálatásokra nézve törvényszéket a szokás szerint ülven, a több causások között jöve előnkben Ráttz Mihály nyári dinnepásztorunk, panaszképpen detegálván előttünk, hogy az elmúlt nyáron Baki Mihály névű lakosunktól azon dinnepásztorságában egy alkalmatossággal mimódon megmocsokoltatott és fejbéli ütés által megsebesítettett légyen, elannyira, hogy borbély keze alatt hét hetekig való fekvése után emberi reménség felett azon sebbül lett felkelésével még e máj napig is lábaira bátran nem állhatna és szokott munkáira is alkalmatlanná tétetett volna; kérvén bennünket (minthogy Baki Mihálytól való megverettetésre önnön-

magátúl Baki Mihálytól érdemesnek lenni declaráltatik), hogy a verekedésben jelen lévő tanukat meghíttetvén, mennék végére, miért és mi okból következett az ő megverettetése és sebesítettése.

Melly dolognak tanubizonyságára előhivatván Retkes János, letett hiti után mint első tanú vallja, hogy:

Egy alkalmatossággal, a midőn ők is az alább írt tanúval együtt a csősznek kunnyójánál heverték volna, Baki Mihály kocsin maga dinnyeföldéhez menvén és Ráztz Miskát dinnye-kerülésből kunnyójához menni látná, kiáltja [t. i. Baki Mihály], hogy menne hozzá [t. i. a vén Rácz Miska csősz Baki Mihályhoz].

De a midőn sok kiáltására is oda nem ment, lovára ülven [Baki Mihály] a kunnyóhoz ily köszönettel járul:

— Adjon Isten jó napot, sógor!

De a tanu nem tudja: a csősz Ráztz Miska fogadta-e el, vagy sem; hanem ők elfogadták.

Mellykor így szól Baki Mihály:

— Ugyan nagy dolog, sógor, hogy oda nem jövel annyi kiáltásomra.

Mellyre felel a csősz:

— Nem bánom bizonyára, ha kiáltoztál is, hiszen b m a lelkét szintén úgy tudom a dinnyefölded^{*)} miatt magad.

— Hiszem, ha tudod is, sógor, jönél oda, mikor kiáltozlak: lám, kenyeret, sajtot is hoztam számodra.

Kire így felel a csősz:

— Nem bánom, ha hoztál is, ha nem is, mert én hazamégyek: Isten Szent Háromság úgy segítjen, nem őrzöm — absit dicto blasphemia — az e badtát*) mert nem tarthatom már tőlök; elhordják. Kifáradtam már; sem bírāja, sem polgárja nem bünteti, a kit bemondok is, hogy lop.

Kire így szólt Baki Mihály:

— Hiszem arra való a bot a kezdedben, hogy ha szóval nem enged, üssed!

Kire felel a csősz:

— De csak adjatok szabadságot, b m a lelkét, mind agyonverem; vagy küldjetez puskát, mind agyonlövöldözöm!

Kire így Baki Mihály:

— Agyonlőnéd biz, eb a vén lelked, a pénzért!

Kire felel az csősz:

— Soha ember nem mondá nékem, hogy eb legyen a lelkem. Eb ám a te lelked!

Amaz visszafelel:

*) A jegyzőkönyv-vezető az elébb botránkozásának külső jele nélkül íerta a b m lelkét, de az ebadta már oly kárhozatba vivő káromkodás neki, hogy tanácsosnak tartja a maga részéről megjegyezni: távol legyen (absit) az efféle istenkáromlás (blasphemia).

— Eb a te lelked, pogány vén Ráttz!

Kire visszafelel [a csősz]:

— Te szintén olyan pogány vagy, mint én!

Mely okból indíttatván Baki Mihály, lován ülven nekirugtat, hogy elgázoltassa, a nála lévő korbáccsal hozzácsapván azon rugtatásában.

Ráttz Miska vagy csősz is magát védelmezvén hozzá ütött [Baki Mihályhoz], melly ütésében fején lévő kalapjának egyik részét, a mint felkötve vólt, leütötte, és a kezét is érvén újját megsértette.

Mellykor sokszor- említett Baky Mihály, lováruul leszállván, a fatensnek [azaz tanunak] mondja:

— Fogd ezt a lovat, János!

De az fatens, lovát nem fogván, eleresztette, és botját [a fatensnek], a mint [a fatens] hason feküdt, alóla [t. i. a fatens alól] kirántván [Baki Mihály], mondja:

— Várj, eb a vén lelked, nem futok el előle!

És így nekimenvén [a csősznek Baki Mihály], csakhamar látja a fatens, hogy a csősz leesett és — vére fejéből erősen folyva — reszket.

Mellykor a fatens [a csősz] védelmezésére odamenvén, kéri Baki Mihályt, hogy ne ejtené magát gyilkosságban, ne bántsa tovább.

De hogy semmit sem enged szavának, derékban kapja [Baki Mihályt] a fatens és azt mondja:

— Nem bántja bizony azt tovább: elég annak az!

Kire felel Baki Mihály:

— Eressz el, János, mert bizony téged is megüttek!

Mellykor eeresztvén [a fatens Baki Mihályt, az a csősznek] azon fekvésében lábait, derekát erősen verte.

Kétszer-háromszor elvonta róla [t. i. a fatens a csőszről Baki Mihályt], kérvén, hogy ne bántaná.

Kire felel [Baki Mihály]:

— Mindegy, akár egyszer, akár többször üssem!

De a midőn nagy megindulását ellene tapasztalták, tovább verni sem engedték [a csősz a fatens és társal]; akkor elindul Baky Mihály kocsija felé és azt mondja:

— Te vén Ráttz, köszönd, hogy ez két legények oltalmadra jelen voltak, mert bizony agyon vertelek volna!

Második tanú erre Budai István, ki is letett hiti után mindeneket hasonlóképpen, a mint az első, megvall, excepto, hogy:

a bírakra ejtette volna a csősz káromkodását ilyen módon — suis aribus! —: „Sem bírāja, sem polgárja nem bünteti, a kit bemondok is, b m a lelkeket!

Melly tanunak előttünk tett vallástételek méltóbb elhite lére s erősségére törvényszékünkben a feljebb írt fassiókat [azaz: vallomásokat] ezek szerint lenni recognoscálván [elismervén],

helységünk usualis [szókott] pecsétje corroboratiojával [megerősítésével] kiadtuk. Kunszentmiklóson die et anno supra specificato.

Judex Joannes Már et
omnes jurati Possessionis
ejusdem.

A hátiratból pedig megtudjuk, hogy Halason a Nemes Kis-Kunsági egész Deputatio Nánásy districtualis kapitány jelenlétében 1735 dec. 10-én ez ügyben azt az ítéletet hozta, hogy Baky Mihály fizesse meg a csősznek a borbélyra tett költségen kívül egész nyári munkája bérét, dinnyepásztorsága bérét, testi sérelméért is 18 lázsiást és 50 denárt, a „Felsőes Dominium“ számára is büntetésül 12 lázsiást — „de ceteris absolvátatik.“ „Elleben az verekedésre okot adó, káromkodó Rátz Mihály firtelmes káromkodásért 30 korbácsot szenvedjen.

*

Az annak idején istenkáromlásnak minősített szitkoknak teljes szigorúsággal azaz halállal való megtorlását olvashatjuk a következő, szintén 1735-i currens levélben:

*

Bizodalmas, nagy jóakaró Bírák és Assessor Urainknak

Szükséges sok jókat adjon Isten kegyelmeiteknek. Ezelőtt nem sok idővel nemes Kún-Szabadszállási helységben tartott districtualis gyűlésünkben tettünk vala az Isten szent nevét káromlók ellen kemény büntetést. Adott mostan is okot minékünk azon kemény parancsolatnak szorosabb megtartására és -tartására egy szabadszállási Beretz János névű ifjú legény, ki is nem gondolván az Istennek isteni szent méltóságával, egeket irtóztató, földet döglettető káromkodásokat okádni nem irtózott; melly káromkodásokért Isten s országunk élő törvényeinek ereje szerint hóhér fegyvere alá ítéltetett, a mint ímez deliberatumjából a Tekintetes Nemes Törvényszéknek bővön kitetszik.

Deliberatum est.

Minthogy a tanuknak tett fassióiból világossan kitetszik, sőt a Tekintetes Törvényszék előtt a tanúk a bűnösnek fejére tévén kezeiket, megesküdtek azon, hogy ezen Berecz János egeket irtóztató, emberi természetet is rettentő, undok káromkodásokkal, úgymint — suis auribus —: „Mit akartok velem csinálni? B m adta, teremtetete lelketeket, teste teket, sőt teremttőtöket, teremttőtöknek lelkét is és szentségteket! Imádkoztatok, hogy meg ne szabadul-

jak, mert én miattam kell elvesznetek!“ — ezekkel szidalmazta és káromlotta a Fölséges Úr Istent; hogy azért ezen égben kiáltó káromkodásoknak elhallgatásával Isten országunkat és nemes districtussáinkat bosszuálló csapásával meg ne büntesse, mert mennyivel irtóztatóbb s nagyobb a bűn, annyival nagyobb felgerjedt haragja szokott lenni az Istennek: azért, hogy elevenen nyelve kihúzzattatván elvágottassék és a felállélandó oszlopra felszegeztessék, azután feje vétettessék — elvégeztetett. Hogy azért ezen rettentő halálnak nemét mindennek elkerülhessék, lelkek esméreteiben szegeztetik Bírák és Assessor Urainknak ezen végzésünknek a nép előtt való publicáltatása, melly parancsolatnak ha kik nem engedelmeskednének, sőt a szokott káromkodásoknak hitetlenül kigondolt nemében tovább is megátólkodni kívánnának. az ollyaténokat districtualis tömlöczüinknek szokott helyére hozni és hozatni Bírák Uraink semmiképpen el ne mulassák, és ha kik a káromkodókat hallván, Bírák Urainknak bé nem mondják, az ollyaténok is elmúlhatatlanul törvényes büntetésben esnek. Továbbá jó Istenünk szent általmában ajánljuk kegyelmeteket és állhatatosan maradjunk. Datum ex Districtuali Congregatione die 17-a Mensis Septembris 1745. in Privilegiato Oppido Cumanicali Halas celebrata.

Jóakaró szolgálai

Kegyelmeteknek

Nemes Kis-Kunsági Districtusnak

Or. Kapitánya és Assessori

*

Láttunk hát már egy ítéletet káromkodással kevert verekedésért, egyet meg pusztán káromkodásért — ez utóbbi miatt kiszabott kínzásos halálbüntetést még maga a törvényszék is „rettentő“-nek vallja. De még inkább kitűnik a káromkodás büntetésének a XVIII. század közepén volt kegyetlen mértéke akkor, ha az eddig bemutatott ítéleteket összehasonlítjuk a most következővel. Ebben a bűnügyben az elítéltek csak loptak, de egyáltalában nem vádoltatnak káromkodással. Ezért büntetésük jóval enyhébb. Csak a többszörös tolvaj és fölbujtó kap tömlöcöt, különben kártérítésre és pénzbírságra ítélik őket. Csak nem fizetés esetén kap korbácsot a főbűnös.

Szerencséjük, hogy azt nem mondták, hogy: *Ebadta!*

Vagy ha mondták, nem földi fül hallatára.

Mert az afféle *ebadtá*-kért — boszorkányhit ide, boszorkányhit oda — mégis csak az én laicus vélekedésem szerint az ezvilági törvényszék ítéleteinél enyhébb büntetés járhatott a másvilági törvényszék előtt még a barokk korban is.

(A most következő közlés betű szerinti.)

Anno 1749. Die 20-a Octobr. Benignum Examen furto in-
sinuati Georgii Kurucz, modo et ordine sequenti peractum.

Puncta

Interrogatoria et Responsoria

- Kinek hivnak? — — — Kúrucz Györgynek.
- Miért hivattattál előnkben? — Azértt, hogy Tóth Miklós Uram Árpáját Böszöri földéről éj-
czakának idejénn szekerekre
fel rakvann el loptam.
- Kivel raktad fel szekeredre? — Az öcsécskémnel, ki circiter 11
esztendő.
- Hány zsákkal lett belőle? — Négy zsákkal.
- Mi indított tégedet arra a tol-
vajságra? — — — — — A' szükség, mivel nem volt
Árpa Vetésem.
- Loptálé itt Hellységünkben,
vagy másutt valaminémő jószá-
got, és Társaid kik lehettek a'
Tolvajságban? — — — — — Én itt Hellységünkben sem-
mitsem loptam hanem ezelőtt
egynehány esztendőkkel Hor-
váth Istók, Baha Istók és Ta-
kács Miska edgyütt Aczél Ist-
ván Uram méhét el lopvann
Házamhoz hozták és edgyütt
költöttük el.
- Hol verték fel a méhet? — Én nem tudom, mivel jelen
nem voltam
- Hát azon két sertészeket, mel-
lyek Házadnál találtattak, hol
vetted? — — — — — Szankonn vettem Pista névő
kanásztól 10 Máriásokonn.
- Minémő jelben voltak? — — — Mind kettőnek füle csonka volt
edgyik másokban pedig alól ki
véve.
- Ki kanászsztától vetted? — — — A' mint gondolom Kalocsa U-
ram kanásztól.
- Hány esztendeje, miólta őket
vetted? — — — — — Most nyáronn múltt két Esz-
tendeje.
- Tudtadé hogy nem a kanászé
voltak a sertések? — — — — — Tudtam igenis.
- Hol vetted a szürke csikót a'
melly nállad vagyon? — — — — — Bekó István adta ki Kun Szent
Miklósi Ménes Pásztor volt
egy nyeregért 's nyeregszer-
számétt.

Hol vetted a' nyeregszerszámot?	Magam vartam.
Hányadfű a' csikó? — —	Most negyedfű.
Jegyesé vagy bélyeges? — —	Jegytelen 's bélyegtelen.
Hol adta Bekő kezedre a' csikót és mikor? — — — —	Majosházánn most múltt nyári nyomtatáskor vettem kezemhez a' csikót de nem ő adta kezemre hanem Ródlí Uram Pásztora fogta meg ott járó Ródlí Uram ménessén.
Hát a' melly nyúzott Juh a padlásodonn vóltt, hol vetted? —	Boda Gergelyné Iszterengájából loptam Takács Miskával és Baha Istókkal edgyütt éjczakának idejénn.
Ki Juha vóltt? — — —	Özvegy Tamás Istvánnéé.
Kivel költötted el azon Juhot?	Horváth Istókkal, Baha Istókkal és Takács Miskával edgyütt
Ezelóit büntettettelé valahol Tolvajságodért? — — —	Büntettettem itt Kun Szent Miklósi Birák Uraimék által Dinnye Alma és Kőles lopásért.
Szolgáltálé Kecskemétenn és kikkél? — — — —	Szolgáltam elsőbenn Tóth Péternél ki lakik a Csongrádi Kapuban Lőrincz naptól fogva Szent György napig. Annakutánna a' Halasi Kapubann lakó Farkas Ferencznél esztendeig és 8. Holnapokig. Szolgáltam továbbá Szeles György Uramnális Uj esztendőtől fogva Pál napig, melly mint egy Három Hetet foglal magábann.

Puncta

	<i>Interrogatoria</i>	<i>Responsoria</i>
Kinek hivnak? — — — —		Baha Istoknak.
Miértt hivattattál előnkben? —		Azértt hogy ennek előtte egynehány esztendőkkal Aczél István Uram méhét el loptam.
Kik lopták el a méhet? — —		Takács Miska, Horváth Istók és én edgyütt loptuk el.
Honnét loptátok el? és mikor?		Aczél István kis kertyéből éjczakának idején.
Onnét hová vittétek a Méhet?		

- és hol vertétek fel? — — — — — A' Kurucz kertyében, de Tóth Miklós Uram kertye alatt a' Székenn vertük fel.
- Minekutánna fel vertétek, hová tettétek? — — — — — Horváth Mátyás kúp nádjában rejttük el.
- Minémő edényben tettétek? — — — — — Edgy vederben tettük és a' kúp nádból ki vévén a' Kurucz kertyébe vittük.
- Onnét hová vittétek? — — — — — A Kurucz Házához vittük és ott költöttük el.
- Az edényeket, mellyekben a' mézet tartottátok, hol vettétek? — — — — — A' vedret Duzmat András kútyáról, egy fazekat pedig a' Takács Kis János udvaráról loptuk.
- Ki lopta az edényeket? — — — — — Edgyütt lévén, mindnyájan loptuk.
- Voltatok e többen jelen ezen méhnek lopásában, vagy ételében? — — — — — Lopásában csak harman voltunk de ételében Kurucz és Háza Népe részesült, és mi harman míglén el nem fogyott edgyütt költöttük.
- Hát a Kurucz György padlásán minémő nyuzott Juh volt? — — — — — Özveggy Tamásnéé volt, melyet loptunk edgyütt én, Kurucz Györggy és Takács Miska.
- Ki kinszerített tégedet a' Tolvaj-ságra? — — — — — Kurucz Györggy kinszerített engemet, mondván, hogy a' Kecskeméti emberek, úgy a Szegediekis nappal Gazdák, éjjel pedig Portára járnak.
- Tolvajlottál é' valahol valamit? és ezelőtt Tolvajságodért büntettéél é? — — — — — Én loptam az előtt az itt való Piaczonn Kuruczal edgyütt Kecskeméti ember szekeréről Almát; mellyért itt való bírák uraimék meg is büntettek.

Meg vizsgálván Kurucz Györggynek sok rendbéli Törvénytelen cselekedeteit; mellyekkel mint bizonyos és maga szája által világosságra jött Tolvajságokkal a Mindenható Istent sok ízben meg bántotta mind felebarátit meg károsította; melly általa fecessaltatott károkat hogy meg fizesse és másoknak rettentő példájokra Districtualis Tömlöczünkben alá vitettetvén ott lejendő

szenvedése után Homagiumot fizessenn vagy Harom Péntekenn Tolvajságával érdemlett csapásokat szenvedgyen communi votorum suffragio el végeztetett.

Egyenlő Tolvajságban kevervén magokat Horváth Istók, Bahia Istók és Takács Miska; mellyekkel mind Mindenható jó Isteneket meg bántották, mind a' Keresztyén Gyülekezetet meg botránkoztatták, mellyekért hogy singillatim fél Homagiumot tudniillik Huszonöt forintokat és az általok elkövetett kárrt a' káros feleknek meg fizessék közönséges értelemmel el végeztetett.

Anno 1749. 20. Octobris.

A szitoknak, átoknak, káromkodásnak története több tudományszakot is érdekelhet: a nyelvtörténetet, a vallástörténetet, a büntetőjog történetét és a történeti néprajzot. Az *ebadta-, kutya-teremtette*-féle káromkodások és büntetések nyugati culturánkban gyökereznek s részben összefüggenek nemcsak a bibliai ördöghittel, hanem az abba kapcsolódott boszorkányhittel is.

Mészöly Gedeon

Die Geschichte des ungarischen Fluches berührt mehrere Wissenschaftskategorien: nämlich die Sprachwissenschaft, die Religionsgeschichte, die Kriminalgeschichte und die geschichtliche Ethnologie. Manche Flüche, die im XVIII. Jahrhundert streng gestraft wurden, haben heutzutage nicht mehr den Charakter eines gottbeleidigenden oder unziemlichen Fluches. Die heutigen obscoenen ungarischen Flüche sind wahrscheinlich meistens süd-slawischen Ursprungs.